

B 308

178

2076

B. 308. ~~100-20-~~

Kuldne maja warandus.

2076

Rasulikud õpetused ja nõu andmised maja-pida-
jatele, põllumeestele ning igale mehele.

T. MUTSU
Laenu raamatukogu

Tallinnas

Esimene raamat.

Saksa keelest ümber pannud ja kokku säädinud

M. J. Eisen.

T. MUTSU
(Laenu raamatukogu
Tallinnas

Pärnus, 1878.

W. Borm'i trükk ja fulu.

Ensurimise aja

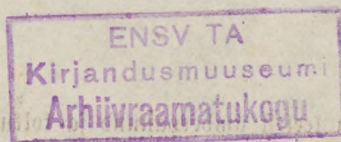
Ensurimise aja

Ensurimise aja

Ensurimise aja

Riias, 26. Jaanuaril 1878.

Ensurimise aja

53842

Ensurimise aja

Ensurimise aja

Sisesehatuseks.

Ei mitte üksi maja talituses ega maa pidamises, waid ka igasugu elus üleüldse tuleb sagedaste mõnda asja ette, kelle üle õpetust, abi ja nõu tarwis on, aga arwa nii pea saada võib kui see peaks olema. Et Gesti keeles siia maale seesugust raamatut, weel vähem seesugusid raamatuid ei ole olnud, kus kõige üle, mis iga pääwases elus ette tuleb, õstust antakse ja seda meie Gesti rahwal ometigi wäga hädaste tarwis lähab, siis oleme trükkija meistri soovimise pääle seesugustest kõige parematest Saksa keele raamatutest kõige tarwilikumad ja kergemad õpetused, abid ja nõud kofku korjanud ja pakume neid nüüd seega ka meie armsale Gesti rahwale. Kõik õpetused, abid ja nõud ei mahu ammugi siia selle esimese raamatu sisse, mis meie tema siju järele kolme jalku jaganud oleme ja selle pärast loodame selle esimese raamatu järele weel teise sellesamma nime all wälja anda. — Meie ei wõi küll peaaegu ühestki raamatust ette tulewast õpetusest ütelda, et teda läbi katfunud ja õige oleme leidnud olemat, aga wõime nenda palju ometigi tunnistada, et Saksa keeles

seesugusid õpetusi mõnda korda tuhandete wiisi trükitud ja ära müüdnud on.

Mine siis „Kuldne maja warandus“ Gesti pinnale wälja, katsu enesele Gesti rahwa seas ka nii-
sugusid lahkid sõpru otsida, nagu ja muu rahwa juures ju wäga rohkel mõõdul leidnud oled ja kus
sind lahkestest wastu wõetakse, sääl tee ennast tänuga lahti ja anna ilma keelmata, mis sinu käest uial
nõutakse ja soowitakse.

Jaanuari kuus 1878.

M. J. Eisen.

Kuldse maja waranduse

Esimene jagu.

Maja pidajatele ja talitajatele.

T. MUTSU
Laenu raamatukogu
Tallinnas

Korrale säädida kõik, see olgu sul alati mureks;
Korra pääl pidada kõik ja maja sees järgeste püüa.
Kus on kõik korrale säetud, sääl walitseb usinus, puhtus,
Muustab maja ja pidajat, parandab elamis' järke.

Kõige vähemat talitust talita hoolast' ka ära,
Sellest võib su hooljust kõige paremalt näha.

1. Öuni suini wärskid hoida.

Öuni mõib selle läbi wäga kaua ja hästi hoida, et neid milja sisse panna, mis selle läbi sugugi wiga ei saa.

Ehk panna öuni wiira kaupa, ilma et üks teise külge puuduks, kuimatud liiwaga ühe riieta sisse, kellel kindel kaan pääl on, et ehk sisse ei pääse. Liiw imeb kõik sisse, mis öunad wälja hingawad ja öunad isi jääwad kuivaks, ilma et nad oma kena haisu kautakswad.

Öuni mõib aga suini wäga hästi wärskid hoida, kui neid ühe ehk mitme puhta riieta ehk püti sisse panna, nenda et ülewelt weel kae laiuselt tühjakš jääb. Selle pääle kaetakse öuni kadaka oksadega ja laua tükkidega nenda finni, et ükski öun läbi ei pääse, paositakse ristlaud nende pääle ja panna sisse kivi kõige otsa. Nüüd kallatakse riiet puhast kaewu wet täis, nenda et see üle laudade kääb. Selle wee sisse jääwad öunad nenda kauaks seisma, kunni neid pruukida tahetakse. Kui mitte kõiki öuni ära ei taheta wõtta, on tähele panna, et muist laudi pääle peawad jääma ja kät mitte wee sisse ei pea pistetama, waid öuni orgiga ehk mõne muu riietaga wälja wõetama.

Seesugustel öunadel on wiina magu juures ja nad näitawad wälja, kui oleks neid wiina sees keedetud. Wäga hääl on, kui neid enne söömist äraooritakse.

2. Külmetanud õuni jälle hääks ja kõlblikuks teha.

Külmetanud õunade ja pirnide pääle kalla, kui nad veel ära ei ole sulanud, 1—2 tolli külma wet, lase seda, kui õunad jää korra ümber mõtavad, jälle maha jooksta, pühi selle pääle jää korda rätikuga ära ja kuiwata õuni ehk pirna sojas toas.

3. Linaste riiete seas puuwilla ära tunda.

Mõta tükk sest riidest, mis proovida tahad ja kasta wee sisse, kus suhkurt ja keedu soola ära sulada lastud; kui riie kuiwaks saanud on, siis põleta pikkamisi ära. Linastest lõngadest jääb hall tuhk järele, puuwilla lõngadest aga must.

4. Siidi paelu pesta.

Mõta wilja ehk rukki klišid, tee neid palawaks, pane rätiku pääle ja õeru paelu ehk lintu saäl sees, mis pääle neid kahe poogna paberi wahel triikida võib. On paelad ehk linnid väga mustad, siis mõta wihma wet, lõika Weneetsia seepi sinna sisse ja keeda neid. Selle pääle pese paelu ehk lintu soja weega ja kui nad ilmaš veel puhtad ei ole, pesse neid veel korra ja kasta siis wiina sisse, kuhu härja sappi segatud, tõmma ümmarguse puu pääle, kunni nad ära kuiwawad, pane wiina sisse kastetud rätiku sisse ja triigi siis. Kõll nad selle pääle jälle ilusaks lähawad.

5. Padja fulgi puhastada.

See on väga tarmilik ja ka termisele kasulik, et sulled, mis mõnda aastat padja sees olnud ja ära määr-

dunud ehk ühte hakanud, puhastatud saamad. Mitmes kohas on koguni woodi sulgede puhastamise masinad. Et neid meie maal ometi wähe on, siis pane sulgi ühe riista sisse, kalla seebi wet pääle ja liiguta hästi seita, pigista selle pääle neid käge üfsikult wälja, pane teise riista sisse ja kalla weel korra soja wet pääle.

Kui neid selle pääle päikese paistel ehk soojas toas kuivatatakse, on nad niisama hääd kui uued.

Ehk pane sulgi tühja pesu katla sisse ja tee neid ettemaatlikult palamaks, nenda et nad mitte põhja ei kõrwe. Hoia neid nenda kaua tule pääl ja sega hoolega ümber, kunni kõik suled palamaks on läinud. Kõik pahad jaud aurawad seest wälja, suled paisuwad ülesse ja on niisama hääd nagu uued.

6. Segast õlut selgeks teha.

Wõta peu täis soola, põleta seda hoolega raudse labida pääl süte pääl, kalla kannu wee sisse ja siis õlle waati, kelle õlut selgeks peab saama.

7. Õlut hapuks minemise eest hoida.

Inglise maal pannaakse iga pange õlle sisse, mis Lääne India maale wiitakse, üks muna. Selle koorred imewad hapatuse eneste sisse.

8. Hapuks läinud õlut jälle hääks teha.

Oleum tartari per deliquium'i kalla klaasi õlle sekka 10 kunni 15 tilka, selle pääle, kas õlut enam ehk wähem hapu on, sega lusikaga ümber ja õlut on jälle hää. Kui aga apteki ligidal ei ole, siis võib seda wedelikku isi walmistada, kui poole naela hää, puhta potashe pääle kaks naela puhast wet pudelisse kallatakse, iga poole tunni pärast ümber liigutatakse ja kui 24 tunni

pärast soola jaud ära sulanud on, läse wedelikku puhta linase riide läbi teise pudeli sisse jooksta, nenda et ta selgeks lähab. See seisab aasta otsa ja sellega võib palju hapu õlut hääks teha. Mõned kannavad seda wedelikku tee pääl ligi, sest et suisel ajal kõrtsides sage-
daste õlut hapu on. Seesugune segi ei ole terwisele sugugi kahjulik, waid palju ennem kasulik. Kõrtsmikkudel, kes hapu õlut sell kombel hääks teha tahawad, on seda tähele panna, et nad rohkem õlut hääks ei tee, kui ühe pääwaga ära juuakse.

9. Nut moodi riide pleekimine.

Talu naesed on tihti kangaste pleekimisega kimbus. Nad peawad neid mõnda nädalit wäljas rohu pääl hoidma ja säääl juures isi suure kartuse sees olema, kui nad neid õõseks wälja jätta tahawad. Pika ajaga ei läha riide siiski weel nenda walgeks, kui seda soowitakse. Uuemal ajal on ometi abi leitud, et pleekimisega pikka aja wiitust ei ole, waid see sünnib mõne tunniga. Seks wõetakse hloori, mis linast riidet, puuwilla, paberit ja muud ollusi lumi walgeks teeb. Hloor on pleekimisele wäga tulus ja ei tee riidele mingisugust kahju, kui selle eest hoopt kantakse, et hloor pleekimise järele täieste wälja pestakse. Kui seda tegemata jäetakse ehk liig palju hloori wõetakse, siis lähawad lõngad abrakš.

10. Waatistid ja riistu fergel wiisil puhastada.

Seks wõetakse kõige parem wet, kuhu jahu ehk klišid sisse on pandud. Puhastamata riistad täidetakse sellega ja jäetakse wet nenda kauaks sisse, kunni ta hapnema ehk käärima hakkab. Kõik pahad jaud, mis waadi sees olnud, lähawad wee wäljakallamisega wälja. Sellisamal kombel kautatakse ka paha haisu ja hallitust.

11. Leiba hallituse eest hoida.

Sõtku leiba taigna sisse kõõmlid ehk aniiši ja võta siis leiva wälja. Selle läbi ei läha leib mitte hallitama ja saab koguni parema mao. Nende aastate sees, kus wili kallis on, oleks küll wist kõige parem niisugust leiba teha, sest, kudas täada, lähab wanemat leiba kolm jagu wähem ülesse, kui wärsket.

12. Leiba ilusaks teha.

Kui leiba ahju enne leibade sissepanemist määrgade õlgega pühitakse, leibade ahju lastmise järelle ahju suud aga määrgade õlgega finni pannakse, siis jääb leib ahjus wäga ilusaks, päälmine kooruke nimelt kollakaks pruuniks ja läikivaks. Wee aur, mis määrgadest õlgedest tuleb, heidab leiba pääle maha ja teeb koorukest kollaseks ja läikivaks.

13. Kaewusid süsinikust puhastada.

Sagedaste tulewad õnnetumad juhtumised ette, et kaewude ehk aukude sisse minnes, mis kaua aega finni olnud, inimesed otse on leidnud ja kui teised neile appi läksiwad, neile seefama õnnetus juhtus.

Kõõmuga kuulutame selle pärast lugijatele wäga kerge abi, mis niisugust lugu mitte ette tulla ei lase. Kaewu sügawuse järelle walatakse nimelt keewa wet sisse. Olgu ka süsinik nenda pakis, et püsirohi ega küünal põleda ei wõi, kähku sisse kallatud keewa wee aur puhastab ometi sedamaid õhu ära.

14. Wana wõid wärskke mauliseks teha.

Wõta wärsket peti piima ja wärsket wõid, pane wana wõi sinna sisse, ja sega uueste ümber. Kui aga

mõil üsna paha magu juures on, feeda mõid kahe korra nenda palju weega üles.

15. Mõid nenda soolata, et ta mitu aastat seisab.

Mõta kaks jagu feedu soola, üks jagu suhkurt ja üks jagu salpeetert, sega neid hästi ära, sõtku naela mõi pääle kaks loodi sest segist ja pane siis tarwituse jauks. Seda peab ometi 3 kuni 4 nädalit seista lastama, enne kui ta külge pundutakse. Sell miisil soolatud mõi on kolme aasta pärast niisama häa nagu hafatuses.

16. Munade wanadust ära tunda.

Pane seitse loodi feedu soola poole mõõdu puhta wee sisse. Kui sool fulanud on, pane muna, mis proowida tahad, sisse. On muna sellsamal pääwal munetud, siis langeb ta põhja, on ta eilane, siis ei mau ta üsna põhja; on ta kolm pääwa wana, siis ojub ta wedelikusse ja on ta wanem kui 5 pääwa, siis ojub ta wedelikul pääl ja paistab seda enam weest wälja, mida wanem ta on.

17. Nauale wase korda pääle tõmmata.

Sega sinist witrlioli keema weega hästi ära ja wiska siis raud riistu sisse. Seisel pääwal on neil wase kord pääl.

18. Mune külma wee sees keeta.

Wiska tütt kustutamata lupja wee sisse ja pane munad järele. Pea hakab wesi keema ja feedab ka munad kōwaks.

19. Willase riide wärwi päältäraminemist hoida.

Kui willast riidet pestakse, peab nii palawalt pestama, kui iial võimalik, ja kui ta puhas on, sedamaid õige külma wee sisse kastma, siis ära wäänama ja kuwada lastama. Selle läbi ei lähä wärm mitte päält ära.

20. Paha haisu ära kautada.

Sõniku aukude ja muude seesuguste kohtade sant hais on isiaranis suisel ajal wäga paha ja ka terwisele kahjulik. Selle kautuseks miska aeg ajalt mätta (raba) mulda ehk külmaiks läinud tuhka ja õlgi sinna sisse ehk kalla auku mõni kord kuiwa kiwisöö tuhka ja selle pääle hloori lubja ehk soola hapatuse wedelikku ja tee mõne pääwa pärast jälle sedasama.

21. Rauda magnetiseks teha.

Pane rauda, mis sa magnetiseks teha tahad, põhja poolt lõune poole teise raua pääle ja tõmma kolmandaga, mis juba magnetine on, sedasama pidi üle.

22. Rauda külmalts kullata.

Sulata üks jagu gummi araabikumi ja üks jagu salmiiaaku kaewu wee sees, tõmma neid kohti, mis sa kullata tahad, nendega üle, pane siis lehekuld pääle, wajuta maha ja pühi kõik muud ära.

23. Ernid lühikese ajaga pehmeiks teeta.

Kui erned kõwad on ja pehmeiks teeda ei taha, wõta sopdat ja pane sest kuue inimese jauks thee lusika täis sisse. See paneb ernid üsna pehmeiks teema, kui need ka mitu aastat wanad on.

24. Maa firpa ära ajada.

Riputa wärsket, peenikest, sooja hobuse sõnikut praegu külwatud kaapsa ehk muude seemete pääle nenda maa ligidale, et midagi näha ei ole. Lina seemnid tee natuke aega enne külwamist lina seemne õliga märjaks, kui neid pahade elukate eest hoida tahad ja sega hoolega ümber; sell wiisil walmistatud seemnest hoiawad maa kirbud endid täieste eemal.

25. Waha äädikat, mis hapu ei ole, paran-dada ja hapuks teha.

Pane wärsket, toores kana muna riista sisse, kus äädikas sees on ja kui palju äädikat on, mitu muna. Äädikas läbab sedamaid paremaks. Munad peawad terweks jääma ja neil koores ümber olema.

26. Hääd äädikat teha.

Kasina ajaga, wawaga ja kuluga võib hääd äädikat teha, kui kannu täis wet ja maa ehk õuna wiina ühe teisega segatakse, kuus loodi iga pääwast leiba sisse pannakse ja kahessa pääwa ahju pääl seista lastakse. Selle järele kurnatakse äädikat riide läbi riista sisse. Seesugune äädikas seisab kaua aega.

27. Äädikat maja tarwiduseks teha.

Wõta 14 mõõduse riista pääle 7 mõõtu puhast kae-wu wet, pool mõõtu wiina ja 4 funni 6 lusika täit met, sega seda riista sees kõik hoolega seita ja lasse siis riista 9 nädalit ilma liigutamata soja koha pääl olla. Selle pääle wala äädikat pudelite sisse.

28. Külmaõtmise eest ennast hoida.

Seda on sagedaste ette tulnud, et teekäijad, isiäraniis need, kes jala käimad, kange külma ajal sügawa lume sees pea ärawäsinud, maha istunud ja wiina jooknud on, mis järel külm neid ärawõtnud. Selle eest ennast hoida, peab talwe ajal tüki kamferi ehk kampust juurde võima ja kui wäsimust tunda, seda sööma. See annab kehale nenda palju sooja, et jõud jälle tagasi tuleb.

29. Ära tunda, kas willase ehk siidi riide sees linast ehk puuwilla lõnga on.

Selle tarwis õpetatakse küll mõnda abi, aga suurem jagu on nendest väga raske ja tarmitamad hapatusi. Järgmisel lihtlabasel wiisil võib, kui ka mitte ikka, siis ometi enamiste ikka riide üle õiget otsust anda. Võika riidest nelja nurgeline tolli suurune tükk ära, kisu põigeti ja pikuti lõngad wälja ja põleta üks teise järele küünla tule pääl ära. Puuwillased, kanepised ja linased lõngad põlewad lõhinal ära ja jätawad lina haisu järele, willased ja siidi lõngad selle wastu põlewad pikkamisi, sünnitawad otsas süt, mis edasi põlemist keelab ja teewad wänget, kanget haisu. Selle järele võib kergel wiisil aru saada, palju linnasid, willasid ja siidi lõngu riide sees on ja seda võib igamees ette wõtta, sest et sinna suurt tarkust tarwis ei ole.

30. Nüridaid wiilisid terawaks teha.

Pane nüridaid wiilisid weewle hapatuse sisse (1 jagu hapatust ja 5 jagu wet) ja las neid 48 tundi aega sääl sees olla. Hapatus ei wõta mitte üksi wiili hamaste wahelt wiili puru ära, waid teeb ka wiili uueks ja karedaks. Enne kui wiilisid kätte wõetakse ja neid

tarwitama hakatakse, peab neid weega ehk parem leenesega (lehelisega) hoolfaste ära pesema.

31. Riistu puu maust puhastada.

Täida riistu lubja weega, kuhu riista suuruse järele potasht sisse peab pandama, — pange pääle umbes lood — ja las riista sell kombel 6 künni 8 pääma seista. Selle pääle pese riist puhta weega ära. Seda wedelikku, mis korra ühe riista sees on olnud, võib teise riista sisse weel panna, päälegi weel siis, kui natuke lupja ehk potasht juurde pannakse.

32. Riistu hallitusest puhastada.

Täida waatistid ehk muud puu riistu, mis puhastada tahad, weega täis, kuhu jahu ehk klišid sisse on pandud ja las nenda kaua seista, künni hapnema lähab. Puhastatakse selle pääle riistu ära, siis ei ole nad mitte üksnes puhtad, waid nad on ka kõik sumpunud, ummust haisu kautanud, ka siis, kui waadid ehk riistad hallitama on läinud. Hapnema läinud wet võib väga hästi figadele anda.

33. Päält ära läinud wärwi jälle pääle panna.

Peaegu iga wiis plekkisid riidest kautada mõtab wärwi riide päält ära. On plekk päält ära mõetud, siis kasta puuwilla natroni ehk mineraalia alkaali sisse, mis seesama on ja öeru seda kohta örnaste, kust wärw päält ära läinud, aga iga puu willa tüfiga üksnes kaks korda. Selle lihtlabase abi läbi lähawad wärwid jälle endise farmaliseks.

34. Siidi mustaks wärwida.

Maela siidi pääle mõta kaks loodi walget wiina kiwi ja nendasama palju wase wet, selle pääle kalla jõe

met ja lase weerand tund keeda, pane siid sisse, nenda et ta täieste wärwi sees on ja riputa siis ülesse. Kui ta nenda kuivanud on, keeda teda weel weerand tunni aega kollase puu lastudega, kasta hää äädika sisse ja tee siis ilusaks.

Siis tarmitatakse 3 lusika täit gummi traganti naela siidi pääle; esimene peab hästi leutadud ja sulanud olema, kunni ta selgeks läheb, mis mõne pääwa aega wõtab. Sulanud gummi pigistatakse läbi nartsu ja tõmmatakse siidi pääle ja tehakse seda nenda kawa, kui siidil soowitud läige on.

35. Külmetanud aknaid sulatada.

Seks kastetakse Wene maal kāsna ehk swammi soolwee sisse ja pestakse sellega külmetanud kohti. Mõne silmapilguga on aknad puhtad ja wesi maha jooksnud.

36. Uus akna fitt.

See walmistatakse kustutatud lubjast, peenest, walgest jõe liiwast ja walgest, wärskest, soolamata juustust. Kõik need kolm jagu segatakse ühte ja sõtkutakse nenda kawa, kunni sitkeks läheb, mis pääle temaga aknaid fittida võib.

37. Akna ruutusid oli wärwist puhastada.

Et akna ruutu oli wärwist puhastada, mis wärwimise ajal akna külge puutunud, seks ei aita terpentinega sooda mitte. Seks on kõige parem seepi wõtta. Nimelt wõtab nenda nimetadud määrimise seep (must seep) kõik oli wärwid klaasi päält ära, kui seda sinna pääle määritakse ja mitu tundi seista lastakse. Seda sama tehakse ka oli wärwi pinslitega, kui neid puhastada

tada tahetakse. Rubja ja potasht ei ole klaasi puhastamiseks mitte soowida.

38. Alua fitti pehmeks teha.

Kui alua fitt, mis, kudas täada kriidist ja õlist tehtud on, täieste kowaks lähab, siis on väga raske teda raamide ehk muude riistade küljest lahti wõtta. Sagedaste tuleb ette, et suured klaastahwid, peegli klaasid ja muud selle sarnased raamide parandamise ehk mõne muu põhjuse pärast lahti peawad wõetud saama, aga kui seda peitlega ja haamriga tehakse, siis wõiwad klaasid kergeste katki minna ehk muul wiisil kahju saada. Et seesugust õnnetust ei juhtuks, on kõige parem, kui fitti pehmeks tehakse, nenda et seda kergeste ära wõib wõtta. Seks wõetakse potasht (söö haput kaalit), öerutakse peeneks ja segatakse nendasama palju wärske põletatud lubjaga, mis wette lastmisega peeneks minna lastakse. Selle segi pääle walatakse weel natuke wet, aetakse hoollega seita ja tõmmatakse seda siis mitu korda fitti pääle, kunni see pehmeks lähab. Et seesugune pudru liig ruttu ära ei kuiwa, wõib temale natuke musta seepi sekka panna.

39. Niiskust uuest majast kauda.

Kõige päält tee ukse ja aknad sagedaste lahti ja lasse ka, kui niiskust enam pörmandal näha, müüri sisse wäikest auku teha, mis shiibriga ehk lükkajaga hästi jälle finni panna wõib. Kui auk wälja lähab ja iga pääw lahti tehakse, siis kaub uue õhu sissetungimise läbi pea niiskus ära. Kui auku mitte teha ei wõi, siis pane hää hulk põletatud lupja toa nurka. See imeb kõik niiskust tubasest õhust enese sisse ja hoiab tuba mõnda kuud kuiwa, mis pääle jälle uut lupja tuppä peab tooma.

40. Pudelit walgust andma panna.

Wiska tükk fosfori, mis enne tera suurune, pika pudeli sisse ja kalla keema õli pääle, kunni kolmas jagu pudelit täis on. Pudelite peab siis hoolega korki pääle panema, aga, kui teda tarwitada tahetatakse, päält ära wõtma, õhku sisse lastma ja siis jälle kinni panema. Tühi ruum pudelis annab nüüd nenda walgust, nagu põleks väike lamp toas. Iga korra, kui walgus ära kaub, peab jälle korki päält ärawõtma ja õhku sisse lastma; küll ta siis jälle walgust andma hakkab. On ilm külm, siis peab pudelit, enne kui korki päält ära wõetakse, kätte wahel soentadama. Seesugust pudelit võib kuus kuud tarwitada.

41. Plekkisid wälja wõtta.

On rooste plekk terasse pääl, siis wõetakse ananasi sahti, on raswa plekk, siis määratakse seda sauega üle. Hapatusse plekkide wäljawõtmiseks wõetakse salmijaaku, mis peenikesse pinslega üksnes pleki pääle tõmmatakse. Plekk kaub warsti; sagedaste peab aga 10 kunni 12 korda teda üle tõmmama.

Tindi märgid kaunad sidroni hapatusse läbi.

Pigi plekka määratakse raswaga sisse.

42. Tindi märka pesu sees wälja wõtta.

Kõige alwem ja parem abi selle wastu on lahutuse wesi ehk söötwaaks (Scheidewasser). Sellest tilgutatakse üks ehk ka paar tilka enne weega märjaks tehtud tindi märgi pääle, mis märgi warsti wälja wõtab.

43. Plekkisid riidest wälja wõtta.

Kahe naela kaewu wee sisse pannakse suur wõeramaa pähkel, potasht, lõigatakse sidron mitmeks tükkiks, sega-

tafse ja liigutafse hästi läbi, lastafse 24 tundi aega pääwa käes olla ja kurnatafse siis läbi peene linase riide. Kui selle medelikuga plekk wälja on wõetud, peab seda kohta puhta weega hoolega ära pesema.

Raswa plekkide tarwis võib ka muna rebu wõtta, sellest pleki suuruse järele natuke pleki pääle määratafse ja siis natuke walget linast riidet pääle panna. Selle pääle teha linast riidet kaewa weega märjaks ja öerutafse sellega plekki hoolega. Nüüd wõetafse linase riide tükk päält ära, mis muna rebu kui ka pleki sisse on imenud.

Kohwi plekkisid pestafse sool-weega.

44. Rana rooste plekkisid pesu seesi wälja wõtta.

See esmalt plekki palja weega hästi märjaks, tilguta selle pääle pleki suuruse järele üks ehk kaks tilka Spiritus Salis't selle pääle ja öeru plekki hoolega sõrmede wahel. Kui see mõne minuti sündinud, pese plekki puhta weega, tilguta weel Spiritus Salis't pääle ja öeru uueste sõrmede wahel. Kui tarwis, võib seda kolmat korda weel teha.

45. Plekkisid katewist wälja wõtta.

Wõta wiinawaimu (Weingeist), lõika natuke Hispaania kriiti ja härja sappi sisse ja öeru selle segiga plekki.

46. Pleki wet teha, kellega kõik plekkisid wälja võib wõtta.

Wõta potasht, lase külma wee sees ära sulada, siis seda medelikku läbi kustutuse paberi jooksta, kalla natuke Liqueur Tartari per deliquium sinna juurde, pigista selle pääle sinna sisse weel natuke sidroni sahwiti,

liiguta hoolega seita, tõmma selle meega plekki, olgu kus riide pääl ta olgu, üle, öeru sõrmede wahel ja pese siis meega puhtaks. Küll plekk selle pääle ära kaubi.

47. Maswa plekkisi paberist wälja wõtta.

Põletatud magneesia (Magnesia usta) ehk söö hapu magneesia tehakse meega pudruks ja tõmmatakse pinslega paberi pleki pääle. Kui see medelik ära kuiwab, kaabitakse teda noaga ehk pehme harjaga päält ära. Ei peakski plekk weel täiesti kadunud olema, siis võib korra weel nendasama teha.

48. Liha nenda suitsetada, et ta wärske wälja näitab.

Wõta tapmise järelle lojuse liha ja weereta teda 32 jau soola ja ühe jau salpeetre sees hoolsaste ümber, riputa nenda palju rukkii klišid pääle, kui külge jääb, määsi trüki paberi sisse ja pane siis suitsema.

49. Liha pehmeks teeta.

Wanade loomade liha võib selle läbi pehmeks teeta, et liha leutamise järelle riide sisse määsistakse ja õhtu enne keetmist soja koha pääle, olgu kas ahju ehk mujale, pannakse. Sell wiisil peab liha teisel pääwal pehmeks teema.

50. Suitsetatud liha kui läbi hoida.

Kewadel ja ka weel suul lase häädest õlgedest lähikesei akslid lõigata ja suitsetatud liha ehk ka worsta liha riišta sisse panna, selle põhja enne umbes tolli kõrguselt akslid peab riputamama. Liha korra pääle riputa jälle umbes tolli paksuselt akslid ja nenda tee iga liha korraga.

51. Liha wärske hoida.

Kui sui ajal liha mõne pääwa wärske hoida tahetaks, peab teda peenikeste puu sütte sisse panema. Sell kombel seisab liha 6 künni 8 pääwa wärske ja ka seesugune, kell juba hais juures, kautab süte sees haisu ära. Süsti võib meega kergeste jälle ära pesta.

52. Ubi kärkeste wastu.

Kärbsid võib loorbeeri õli haisuga toast wälja ajada, kui seda õli taldrifude pääle tuppa pannakse ja mõneks pääwaks uksi ja aknaid wäha lahti tehakse. Seda haisu ei wõi nad wälja kanda, waid katsuwad ta eest põgeneda.

Kui seda õli sada ei ole, siis võib toas ka kormitsa lehti põletada. Selle hais tapab kärbsid ära ja nii kaua kui hais toas on, ei tule ükski wäljast sisse.

53. Kirpusid toast ära kautada.

Warblane on ainukene loom, kes toas kirpusid kinni püüab. Kaks niisugust ära löigatud tiiwadega elajat teemad pea kirpudele toas otse.

Ka wäga häa abi kirpude wastu on üks rohi, kelle Ladina keele nimi Chrysanthemum Leucanthemum on. Selle õisi korjatatakse Juuni ja Juuli kuus ja pannakse magamise kottide alla ja wahale.

Ka üks teine rohi, mis Pulicaria nime kannab, kautada kirpusid ära.

54. Kärbsid ja parmusid hoostest eemal hoida.

Selle tarwis määratakse hobuse riistu petrooleumiga, ülge raswaga ehk ka Mai wõiga, mis päikese paistel haisema minna lastakse. Nende haisu ei wõi kärbsed ega parmud mitte kannatada.

55. Haisewaid riistu puhastada.

Et pudelisi ehk muid riistu, kus haisewad medelikud sees olnud, haisust puhastada, wõetakse seks musta sinepi jahu. Sest walatakse leige weega natuke niisuguse riista sisse, lüüakse riist ära ja tehakse veel mõne korra sedasama. Haisu kätte küljest kautada võib selle läbi, et sinepi jahuga kassi pestakse.

56. Saest pottisid kōwaks teha.

Tõmma pott mitu korda liimiga üle ja kui liim kuiwanud on, tee sedasama lina õliga. Seeläbi on pott nii kōwa kui raudne.

57. Kuiwanud puust riista wet kandma panna.

Kui riist wāga kuiwanud on, jookseb sisse kallatud wesi warsti jälle maha, ilma et lauad paisuksiwad ja riista peab wāga mitu ja mitu korda täitma. Seda waewa ei ole aga sugugi tarwis, kui riista enne õlgega ehk heinadega täis topitakse, kivi pāāle pannakse ja siis wet sisse kallatakse. Wesi jookseb ka nūūd maha, aga mārjad õled panewad laudi pea paisuma, nenda et riist wet kandma jääb.

58. Raud riistu roostetamise eest hoida.

Neid tõmmatakse segiga üle, mis sõõ hapust natronist, tärklisest ja weest on walmistatud. Seda korda võib igal ajal jälle weega pāālt ära pesta.

59. Wast ja tina riistu haljaks teha.

Wast kastrolide ja katlate puhastamiseks wõetakse liiwa (kwartsi liiwa) ja segatakse neljandama jau (suuruse järele) jahuga. Sellega nūhitakse willase riide

tükiga riietu ja kallatakse wet juurde. Wiimaks loputatakse riißt üle ja kuivatatakse ära. — Lühtrid ja muid wass ašju puhastatakse järgmise segiga:

30 grammi salpeetre hapatusega (2 loodi),

30 " weemle hapatusega,

18 " trippeliga (natuke üle poole loe).

Selle sekka malatakse natuke wet ja kallatakse siis willase riide pääle, kellega riišta öerutakse, kui ta enne raswast puhtaks on tehtud.

60. Segasid afna ruuti selgeks teha.

See sünnib selle läbi, et ruuti mitu korda wärskete raudnõgestega nõhitakse.

61. Maja kāsna wastu.

Maja kāsna on wāga kahjulik, mis sagedaste, kui ta korra siise pääsenud, suured ja kallid majad ära rikub. Kāsna kautuseks wõta üks jagu raua witrili ja kuus jagu wet raswuse järele. Kui kāsna pāält ära on wõetud, määri seda wedelikku pinslega kāsna kohtade pääle. Weel parem on aga, kui, kuš see wõimalik, wana puu eest ära wõetakse ja uus asemele pannakse.

Ka peab see kāsna wastu aitama, kui kāsna kohta mõnda korda sool-weega üle tõmmatakse. Nenda olla ühe kaupmehe maja kāsnašt lahti saanud, kui sinna sool siise olla pandud. Kui kāsna weel liig laiale ei ole lagunenud, aitab ka see abi, kui kāsna koha ärakaapimise järele palawaks tehtud liiwa 20 kinni 30 korda järjepanna kāsnaše koha pääle pannakse.

62. Nahka tule wastu panemaks teha.

Poolteist loodi maarjāād (Ulauni) sulatatakse 4 untssi soja wee sees ära ja pannakse üks untš Gummi arabicumini sinna juurde ja määritakse sellega nahka.

Ehk: Maarjäär sulatatakse 4 jau meemle hapatuses ära.

Ehk kui nahka medelaks tehtud meemle hapatusega ehk veel parem sulanud maarjäär hapu meega, mis kangeste ära feedetakse, öerutakse.

63. Säär pärmi ehk tõusit walmistada.

Nael kooritud ja feedetud kartuhwolid tõugatakse peeneks, pannakse neli loodi suhkurt, söögi lusika täis häär ölle pärmi ja pool mõõtu sooja wet juurde ja lastakse seda segi 24 tundi aega soja koha pääl hapneda.

64. Kuiwa pärmi walmistada.

Kaks loodi umalaid feedetakse 32 loe meega ära, segatakse seda medelikku poolteist naela ruffi jahudega ja 12 loe häär pärmiga, kallatakse veel nii palju jahu juurde, kunni kõik paksuks pudruks lähab, pannakse siis soja ahju pääle ja lastakse hiljem ruttu ära kuiwada.

65. Maarikate sahwti sisse teha.

Wõta häid maarikuid ehk waarmarju, mis sellsamal pääwal nopitud peamad olema, wääna läbi riide, kaalu selle pääle sahwti, pane kolme naela sahwti pääle nael suhkurt, tõsta tinutadud katlaga tule pääle ja lase sahwti nenda kaua feeda, kunni ta paksuks lähab. Kui ta külmaks läinud on, pane teda wäikeste pudelite sisse ja löö forgid kõwaste pääle.

66. Puud kiwi kõwaks teha.

Wõta üks jagu peenikest liima ja kaks jagu pehmet kaalit, sulata neid ühte ja lase siis wee sees liguneda. Selle medelikuga määri nenda kaua puud, kunni ta midagi enam sisse ei wõta ehk, kui puu suur ei ole, pista

seba wedelikku sisse. Kui puu enam wedelikku enese sisse ei võta, jooda teda sulatud raud vitrioliga ja kui puu kuivamise järele wette on fastetud, kuivata teda uueste. Sell wiisil läheb puu kord korralt kõwaks nagu raud ja kivi ja teda võib ka poleerida.

67. Puud tule vastu panemaks teha.

Sega mööt peenikest liiva, kaks möötu sõelutud puu tuhka ja kolm möötu kustutatud lupja lina õliga taignaks kokku ja määri sellega puud kaks ehk kolm korda üle, esimese korra õhudalt, teise ja kolmandama korra aga paksemalt, mis läbi puu mitte põlema ei haka. Wee sees läheb se määre kõwaks nagu kivi ja on selle pärast wee riistade ületõmmamiseks ka väga hää.

68. Puud mädanemise eest hoida.

Kudas targemad mehed armawad, tulla puu mädanemine sest, et õhu niiskust otsast puu sisse tungida ja säääl laiale laguneda. Et seda mitte ei sünniks, tehakse puu otsad tõrwa õliga ehk mõne muu õliga, mis kergeste põleb, märjaks ja pannakse siis õli põlema, et niiskust puu seest wälja kiskuda.

Nii pea kui tuli ära kustub, pannakse puu musta pigi ja tõrwa segi sisse, mis külma minemise järele puu auka nenda kinni paneb, et õhk ega wesi sisse ei pääse. Lõpetuseks määratakse kõik puud weel palawa tõrwaaga.

69. Sarwe pehmeks teha.

Naela puu tuha pääle võta kaks naela kustutamata lupja, pane mõlemad wee sisse ja lasse säääl nenda kaua seista, kunni kolmandik jagu wet weel järele jäänud. Nüüd pista ane sulg sisse ja kui wälja wõttes suled küljest ära tulewad, siis on see märgiks, et wesi küll juba

seisnud on. Selle pääle kurna wesi. päält ära ja pane ära kaabitud sarw selle wedeliky sisse ja lasse kolm pääwa seista. Kui sa nüüd käed õliga ära määrid, wõid sa sarwe kofku suruda ja temast teha, mis sa tahad. — Kui raha ehk mõnda märki sarwe pääle wajutada soowid, siis tee asi enne õliga märjaks ja pane siis sarwe pääle.

70. Kauna wilja ehk muud seesugust rooga, mis pehmeks ei kee, pea pehmeks keeta.

Riputa toidu suuruse järele üks ehk kaks noa otsta täit potasht leeme sisse ja lasse seda ühes keeda, kull siis toit palju hõlpsamine pehmeks keeb.

71. Wesisid kartuhwliid parandada.

Wesisid kartuhwliid jahusemaks teha, seks ei ole muud tarmis, kui neid sooja ahju ligidale wälja lautada. Wesised jaud aurawad ehk hingawad sell kombel ära ja kartuhwled lähawad palju paremaks.

Ka keedu ajal wõib kartuhwled paremaks teha, kui enne patta panemist neid pisut kooritakse ja siis keedetakse.

72. Kartuhwliid kawa hääd hoida.

Selle tarmis kastetakse kartuhwliid kormiga keema wee sisse. On kartuhwled nüüd täieste läbi märjad, mis juba mõne minuti pärast sünnib, siis tõmmatakse korm wälja ja kallatakse kartuhwled maha. Siin juures saagu tähendatud, et wesi ikka tule pääle jääb ja kui ta jälle keemas on, siis kastetakse uus kormi täis kartuhwliid sisse ja nenda edasi. Selle pääle kuiwatatakse kartuhwliid päikese paistel ehk tuule käes ja liigutatakse wahel kühwlega ümber, et nad hästi ära kuiwawad. Sell wiisil seisawad kartuhwled mõnda aastat hääd ja ei läha ka kasuma.

73. Kõlma wõetud kartuhwliid tarwitawaks teha.

Neid pannakse suure astja ehk tõrre sisse ja kallatakse nenda palju kõlma wet pääle, et kartuhwled täieste wee sees on. Kui need mõne aja seisnud ja aru saadakse, et nad ära sulanud on, tambitakse kartuhwliid katki ja tehakse sisse ehk soolatakse ära, nagu see naarestega sünnib. Kui kartuhwled soja koha pääl hapnema hakkawad, lüüakse astjas ehk tõrs finni.

Sell wiisil võib kartuhwliid kunni lõikuseni hoida. Lõpsjatele lehmadele ja nuum-elajatele on seesugune toit väga tulus ja kasulik ja kui ka hakatuses natuke soola sellele tarwis üles on läinud, siis tasumad loomad seda hiljem ometi jälle mitme wõrra kätte. Et kartuhwled kaswamise läbi palju rammu kautawad, on väga mõnus, kui kartuhwliid, mis loomadele sööta tahetakse, aegsaste nenda sisse tehakse.

74. Sääd kitti teha, mis niiskuse ja kuiwuse wastu paneb.

Seesugust kitti walmistatakse peenest raua purust, wärskest põletatud lubjast ja peenest liiwast, mis kõik weega taignaks sõtkutatakse.

75. Tule ja wee wastu panewat kitti teha.

Peenikest teliskiwit jahu ja läbi sõelutud wiili raua puru sõtkutatakse muna walgega taignaks kokku. Ehk wõetakse wiili raua puru, peeneks tehtud klaasi ja kuskutamata lupja, sõelatakse läbi peene sõela ja segatakse muna walgega ja härja werega taignaks. Seda kitti ei wõi ometi rohkem teha, kui filmapilguks tarwis on, sest ta kuiwab väga ruttu ära, ilma et teda enam pehmeks teha wõiks.

76. Naua fitt.

Wõta 16 jagu peenikest Traua wiili puru, 20 jagu Zella, 20 jagu Salmijaagu pulwert ja 20 jagu weemli lilla (Schwefelblumen). Kui tarmis on, wõta neist paras jagu, tee äädikaga ehk weega taignaks ja tõmma siis tarmitawa koha pääle, kus ta peab kõwaks lähab. Salmijaagu pulwer ja weemle lilled wõivad ühes koos mõne riista sees taga waraks olla, wiili puru peab üksnes klaasi sees warjul hoidma.

77. Ronta walgeks pleekida.

Pane neid 10 ehk 12 nädaliks jooksewa wee sisse, lase 8 ehk 9 tundi keeda ja riisu rasw päält ära. Selle pääle lisa weel kustutamata lupja ja tuhka ehk natuke maarjääd juurde.

78. Sauest feedu riistu üle tõmmata, et nad mitu aastat tule wastu panewad.

Wõta 4 naela läbi sõelutud liimi, 10 nael peeneks tõugatud tina siledust (Bleiglätte), nael klaasi, kaks peu täit lehma karmu ja tee kõiki neid weega pudruks. Selle segiga peamad riistad poole tolli paksumelt üle tõmmatud saama.

79. Ubi täide wastu.

Sagedaste kuultakse rahwast rääkimat, et see terme olla, kui lastel täid pääs olla, kes pää musta lõpetada. Kes nenda arwawad, eksiwad ometi wäga. Pää sopp ja must on just see, kellest täid siginewad. Selle pärast on wäga tarmis lapsi puhtad hoida, iga pääw nende pääd sugeda ja ka seebiga pesta. On täid

juba ometi pähä siginenud, siis tee tihti kammi aniisi õliga märjaks ja see sagedaste juuksid, mis lühikeseks lõigatud peavad olema. Lastel ei ole ka tarwis mütsi päha anda, vaid lase neid palja päaga olla ja õeru saerdate kautuseks pääd wiina äädikaga. Siin saagu ometi täi salwide eest maanitsatud, kui ka mõni neid kes teab kui hääks kiitma peaks. Neil salwidel on enamiste ikka suula hõbe sees ja selle järele ei tähenda salwimine muud, kui wäikese paha asemele suurt witsa wõtta.

80. Lambi tahti hääks põlewaks teha.

Sinna juurde ei ole muud tarwis, kui lambi tahti enne tarwitamist 24 tundi aega hää wiina äädika sees hoida ja siis ära kuivatada. Selle pääle ei aura taht enam, mis terwisele kahjulik on, vaid põleb puhtaste ja ühe-tasaselt. Oli võib selle läbi jõudsa põlemise eest hoida, et soola sisse panna.

81. Nahka pehmeks hoida.

Wõta wiis jagu traani ja kuus jagu männa käbi õli, wala mõlemad kokku wass ehk raud riista sisse ja lase süte pääl palamaks minna. Kui wedelik jälle külmaks läinud on, määri sellega nahka, mis enne puhastatud on. See ei pane nahka mitte üksnes läikima, vaid ka kaua wastu pidama. Kui sell wiisil aastaks kaks korda määritakse, võib pea näha, kui kasulik see on.

82. Kittimise liim.

On seesugust mõnusat ja tululikku liimi üles leitud, kellega portselaani, klaasi, kivi j. n. e. tükka nenda kowaste kinni panna võib, et nad palju ennemalt mujalt, kui säält, kus neid kinni pandud, katki lähawad. See on tigu liim, mis suur aea ja metsa tigu (*helix poma-*

tica) teha taga otsas pöörefese sees kannab. Selle wedelikuga määratakse prau kohad ära, surutakse tütid ühte teist vastu ja lastakse ära kuivada.

83. Linast riidet nenda tihiks teha et õhk ega weel läbi ei pääse.

Sees võta umbes $\frac{3}{4}$ toopi keedetud lina õli, $\frac{1}{4}$ naela elastikast gummit ja lasse kaks tundi tasakeste feeda. Kui gummi ära on sulanud, siis kalla umbes kaks toopi keedetud õli, nael kollast maha, nael puu waiku ja nael hõbeda siledust (Silberglätte) juurde ja lasse kõik ühes koos feeda.

Selle wedelikuga peab, nii kaua kui ta veel soe on, riidet üle tõmmama. Seesugune riide ei lasse wet ega ka õhku läbi.

84. Kūūnalte tegemiseft.

Maja pidamises katsutakse kõiki seda omast käest walmistada, kelle tarwis fraami on, et ilma asjata mitte ostmiseks raha wälja ei pruugi anda. Et maja pidamises ka raswa kūūnlaid tarwis lähab ja iga perenaene neid hõlpsal wiisil walmistada võib, siis on siin ka paras koht, kus nende walmistamisest kõneleda võib.

Kui kūūnlad hädad peawad saama, siis peawad ka rasw ja tahid hädad olema. Noorte loomade raswast saab walgid ja pehmid, wanade raswast aga kõwu ja kollasid kūūnlaid. Lamma raswast kūūnlad jooksewad palju, weiste raswast kūūnlad annawad aga paha haifu. Kõige paremad kūūnlad saawad, kui kaks jagu lamma ja üks jagu weisse raswa wõetakse.

Esimene töö kūūnalte tegemisel on raswa sulatamine. Kui rasw wõerastest jagudest puhastatud on, lõigatakse ta wäikesteks tükkideks katti ja pannakse weega tule pääle

keema. Siis võetakse rasv tule päält ja kurnatakse läbi wassi riietade, mis weega märjaks on kastetud.

Parem on, kui raswa wäikese tule pääl muidu sulatatakse ja nenda, kudas ta sulab, läbi peenikese sõela kurnatakse ja ikka uut raswa juurde pannakse. Sulatatud raswa lastakse siis sauest kausside sees ära anguda.

Kui kõwu küünlaid tahetakse saada, mis põledes mitte ei jookse, siis peab 8 naela weisse ja 3 naela lamma raswa pääle pool mõõtu wet võetama, kelle sisse pool loodi peenikest salmijaaku ära sulatatud on. Seda segi feedetatakse 4 loe soolaga ja loe salpeetrega, kallatakse wee auramise järele sulanud raswa weega märjaks tehtud kausi sisse, raijutatakse angunud raswa mitmeks sureks tükiks, sulatatakse loe puhastatud salpeetrega, feedetatakse natuke ja riisutatakse siis pruuni wahtu päält ära.

Steariini küünalte tegemiseks puhastatakse raswa enne järgmisel wiisil: 100 naela raswa pääle võetakse pool naela puhastatud booraksi ja 40 naela wet. Kui wet katlas keema aetud, wistatakse esmalt booraksi ja siis wiina kiwi sisse ja pannakse, kui need sulanud, raswa tükka juurde. Raswa wahtu riisutatakse kulbiga päält ära. Alati ümber liigutades ja wahtu päält riisudes lastakse medelikku umbes tunni aega feeda. Kog ajalt wälatakse mõni klaas wet juurde, et rasw enam wahu- takse. Kui enam wahtu pääle ei tule, segatakse veel kõik hoolega ümber ja pannakse 2 naela hapatust juurde. On rasw kahe wõi kolme pääwa pärast ära angunud, siis mäsistatakse teda riide sisse, ja pannakse pressi alla, et üle aru rasw wälja jookseks ja üksnes kindel fogu järele jääks.

Küünalte tahi tarwis võetakse puuwilla, armem linast lõnga. Esimesed põlewad walgemine, wiimased igawamine. Et linased tahid nenda ruttu põleda ei jõua,

Kui rasw ära sulab, pöörab tahi ots alasse ja paneb kүүnalt joofema. Puumill, kellest tahti tehakse, peab puhas ja ühetasane olema. Kui tahid liig peened tehakse, siis on kүүnlad liig pimedad, tehakse nad aga jämedad, siis põlevad kүүnlad liig ruttu ja nende niistet peab sagedaste otsast ära võtma. Saamad tahid waha sisse kastetud, siis põlevad nad kauem. Leutatakse neid wiina äädika sees ja kuivatatakse selle pääle, siis ei haise kүүnlad mitte. Kui igamat, aga ühel hoobil walget tuld tahetakse, siis kastetatakse tahti raswa, waha ja puuõli segi sisse. Kastetatakse tahtsid wiina sisse ja tõmmatakse neid pärast kuivamist raswaga ja wahaga üle, siis põlevad kүүnlad parem.

Tahid peawad kүүnla wormi sisse säetud ja sinna finni pandud saama. Tahid üks ots pannakse haagi külge finni, mis ülewel wormi otsas on, kuna tahi alumine ots tahi nõelaga läbi wormi augu tõmmatakse. Kord korrald walatakse raswa wormi sisse, kunni need täis on ja kүүnlad ära angumad. Kui kүүnlad külmaes minnes wormist wälja ei peaks tulema, siis hoia wormi natukesel aega soja ween sees.

85. Hiirised ära kantada.

Wõta kiwi õli, tõmma seda willase ehk linase riide lappide pääle ja pane 4 ehk 5 lappi üksteisile, teine sinna maha. Selle õli hais on hiiridel nenda vastu meelt, et mõne tunni pärast enam ühtegi näha ei ole, jah, palju surewad koguni fessi. Sedasama võib ka müttidega teha. Kus hiirised palju on, sääal võib ka kamarifuga suitsetada.

86. Hiiri murdiat teha.

Kui kuskil hiirid liig üle käte läinud, võib järgmisel wiisil ühte hiiri murdiat ehk hiiri hunti teha:

Mitu hiiri pannaakse ilmasöömata traadist puuri sisse finni; nälg paneb neid esmalt ühte hiiri ära murdma, siis jälle ühte ja nenda edasi, kunni kõik pääle ühe ära söödud on; see, kes järele jääb, on hiiri murdja. Ta on lihasöömisega nenda harjunud, et kui teda lahti lastakse, ta teiste hulgas warsti sedasama tegema hakkab. Et see teistel aga meele pärast ei ole, põgenewad nad warsti majast wälja. Ka teisel kombel võib ühte hiiri ehk rotti teiste ärarühmutuseks tarvitada. Üks mõetakse elusalt finni, tõmmatakse mitu korda kala traaniga wedelaks tehtud wanfre määrest läbi ja lastakse siis lahti. Teised hiirid ei või seda haisu wälja kanda ja põgenewad ära, lahti lastud hiir jookseb aga ennast surnuks.

87. Jahu koide eest hoida.

Kui jahu enne pääwa otša tuule käes kuivatadud, pannaakse nad kotti ja pistetakse siis üks wahtra oks, kelle lehed küljest ära raasitud ja kes 12 tundi tuule käes on olnud, jahude sisse. Koid ei või wahtra haisu wälja kanda ja katsuvad endid warsti neist jahudest, kus wahtra oks sees, eemal hoida.

88. Piima hapuks minemise eest hoida.

Piima võida hapuks minemise eest hoida, kui natuke puhastadud mädarõika wet sisse pannaakse ehk mõni tilk põletamise amonijaaki sisse tilgutatakse.

89. Koisid ära kaitada.

Kalla sooja äädikat palawa kivi ehk triikraua pääle ja lase auru toa seinade, woodide ja maja riistade pääle maha heita, kus koid sees on. See aur on nenda kange, et see neid kohe tapab. Selle äädika auru sageda suitsetamisega võib ka neid tubasid, kus weel koisid ei ole, koide eest hoida.

Woodist kautatakse koisid kolokwinti pulwriga ära, mis magamise kottide ehk patjade alla riputatakse.

Wäga mõnus abi koide vastu, mis igal pool saada, on kiwi härja=pää ehk kiwi risthein (*Trifolium melilotus odoratum*), mis nii hästi põldude kui ka teede pääl kaswab. Kes teda isi ei tunne, lasku tundjat enesele näidata. Kui iga aasta peu täis riide kappi pannakse, ei läha koid mitte sinna sisse.

Peaksimad koid enne juba kasukate sees j. n. e. olema, siis võib neid selle läbi ära tappa, kui teliskivi kuumaks tehakse, wiina äädikat sinna pääle malatakse ja seda auru kasuka sisse minna lastakse. See tapab koid sedamaid ära.

Et koisid riietest eemal hoida, võta $\frac{1}{4}$ nael raua vitrioli, tõuka seda loe koirohuga (*Wermuth*) ja riputa riiete pääle, kuhu koid kallale ei pea pääfema.

90. Puuwilja kuivatada.

Pirnid kooritakse ära, jäetakse muidu aga termeks ehk lõigatakse kuivamise pärast mõni ramm noaga sisse. Suni kooritakse nendasama, lõigatakse mitmeks katki ja mõetakse seemned wälja; ploomidel mõetakse kiwid ja kirsidel üksnes warred ära. Sga seltsi pannakse üle mattide pääl paraja sooja ahju sisse kuivama. Sunad, pirnid ehk mis kuivatada tahetakse, võivad küll ühe teise kõrmas, aga mitte ühe teise pääl olla, ka peab esimese 24 tunni aja sees ahju üks mõne sõrme lahti jääma, et wing wälja pääfeda võib, sest et see õiete kuivada ei lase.

91. Oli plekkisid riietest wälja wõtta.

Kus oli plekid weel kaua riide sees ei ole olnud, võib neid kergeste selle läbi wälja wõtta, kui riie warsti külma wee sisse kastetatakse ja seda nenda kaua tehakse,

funni plekk mälja on mõetud. Soe wesi ei ole mitte hää.

92. Paberit põlemataks teha.

Rasta paber wee sisse, kui rahkeste maarjäärä sulatatud ja lase siis ärä kuiwada. Seesugune paber ei põle mitte ärä.

93. Liha kui hää hoida.

Puudub hää keller, siis pane wärika ehk lamma liha piima sisse, kust koor päält ärä mõetud, ometi nenda, et liha täieste piima sees on. On ilmad soojad, siis kalla iga pääw uut piima pääle, on aga ilmad jahedad, siis sünnib see üksnes kolme pääwa pärast. Sell wiisil seisab liha umbes 14 pääwa wärske ja saab paremat magu.

Looma liha seisab, kui teda riide sisse mässtitakse ja liiwaga kasti sisse pannakse, umbes 3 nädalat wärske ja lähab keedes hääks pehmeks.

94. Rasukaid koide eest hoida.

100 wäikese naha pääle wõta $\frac{1}{4}$ mõõt puhastatud terpentini öli, $\frac{1}{2}$ mõõtu leenest ehk lehelist, söö hapu natroni ja mõõt koirohu tõkatit. Need medelikud segatakse selle lehelisega, kellega nahka tehakse ehk pargitakse. Lamma nahkade jaoks võib ka korda rohkem tarwilikku jagusi wõtta.

95. Pulwrit teha, kellega kirja ehk tindi märka mälja wõtta.

Wõta peeneks õerutud weewelt, salpeetert, maarjäärä ja bernsteini, igast ühest ühe suurune jagu, sega hoolega ümber ja õeru kohta pehme linase riide tüliga.

96. Naudriistu ja metallisi puhastada.

Poleeritud rauda, terast j. n. e. puhastatakse kõige parem seesuguse segiga, mis loest tinatuhast, 2 drahmist pödra sarmest ja 2 loest wiina waimust kokku pandud. Seda kallatakse naha pääle ja nühitakse rauda ehk muud asja.

Hõbedat pannakse keema wiina waimu lehelise sisse mõneks minutiks ja puhastatakse kõige parem õhukese nahaga.

Kulda puhastakse, kui Pariisi punast naha pääle kaabitatakse ja sellega nühitakse.

Waski puhastatakse pödra sarmega ja äädikaga ja õerutakse siis wiina waimu sisse kastetud paberiga.

97. Rottisid ära kautada.

Koera-keeled (*Cynoglossum officinale*), mis igal pool kaswawad, on rottidel nenda meele wastu, et selle hais neid warsti majast wälja ajab. Seda rohtu korjatatakse selle tarwis Juuni ja Juuli kuus, pigistatakse warred katki ja wiskatakse seesuguse koha pääle, kus rottisid on. Kõige parem tunnistus selle rohu kangusest on see, et, kui teda laewa pääle wiiakse, kus rotid on, need parem wee sees surma otsiwad, kui selle rohu ligidale jääwad.

98. Määrdunud kuue kraesid puhastada.

Kõige parem selle tarwis on weemle eeter ehk ka salmijaagu waim. See sellega puhastawat kohta ja puhast willase riide tükki niiskeks ja õeru mõlemaid ühte teist wastu. Pea on koht puhas ja mingi haisu ei jää järele.

99. Noostet raua seesi wälja wõtta.

Wõta 4 loodi bernsteini ehk mere waiku,
 2 " tripeli,
 2 " puhastatud puu õli ja
 1 " terasfe puru,
 tee kõik enne hästi peeneks ja sega hoolega ära. Sellega
 õeru rauda willase riidega.

100. Nooste plekkisid pesu seesi wälja wõtta.

Sulata nenda nimetatud tina foola (tina witrili,
 walget witrili) wee sees ära ja pese sellega rooste plekki;
 pestakse selle pääle soja weega sulanud raua fool ära,
 siis kaub plekk sedamaid.

101. Saapa taldu wastupanewaks teha.

Esimene wiis on see: Lase kingu ehk saapaid 8
 pääwa kuiwada. Pane kolme söömalusika täie õli juurde
 pool sööma lusika täit terpentini õli, tõmma sellega tald
 üle ja lasse wäikese söö tule pääl talda seda sisse imeda;
 kui tald kõik sisse mõtnud ja ära kuivanud on, tõmma
 uueste õliga üle ja tee seda nii kaua, kui ta enam midagi
 sisse ei wõta. Siis lasse sooja koha pääl päikese pais-
 tel ära kuiwada. See wiis on kõige hõlpsam ja odavam.

Teine wiis: Kui saapaid warsti teisel pääwal jalga
 panna tahetakse.

Wõta hääd bernsteinilakki ehk hääd kõwa lakki, ka
 kopaallakki (see on ometi kallim kui bernsteini lakki),
 tõmma sellega tald üle, kunni enam midagi sisse ei wõta,
 hoia siis see tule pääl ja lasse kuiwada. Selle järele
 võib näha, et tald uueste sisse tõmmab. Seda tee nii
 kaua, kui aru saad, et tald enam midagi sisse ei wõta.
 Teisel pääwal on kõik kuivanud ja saapaid võib jälle
 jalga tõmmata.

Mõlemal wiisil lähawad tallad kõwemaks ja tihimaks, nenda et nad iga pääwase pruukimisega kaks künni kolm korda nii palju wästu panemad, kui kõige paremad tallad ja ühel hoobil märga sisse ei lasa tungida. Kui neid weel kõwemaks ja tugewamaks teha tahetakse, siis sünnib see

Kolmandamal wiisil. Kui esimesel ja teisel wiisil nenda palju oli sisse tõmmata on lastud, kui igane lähab, siis riputa kuiwa, mitte liig peenikest liiwa wiimase mitte üsna ära kuiwanud oli korra pääle, tau seda nii palju kui võimalik sisse, riputa jälle liiwa pääle, lasse natuke kuivada ja tau jälle liiwa sisse. Wiimaks tõmma weel mõne korra õliga üle ja lasse ära kuivada. Täheendus. Kui kingsepp talla ära poleerinud on, siis peab läiget raswlega päält ära wõtma ja talda üle pääl kuiwaks tegema.

See ei tee midagi, kui talda alwast nahast on; ta wõtab siis seda rohkem oli sisse.

102. Saapa määret walmistada.

See saapa määre on õigem waha seep ja walmistatakse järgmisel wiisil:

Wõta 12 loodi potasht, sulata 2 naela wee sees ära ja pane potiga, fuhu 4 naela wet sisse minna wõib, tule pääle keema. Selle pääle wõta 4 loodi kustutamata lupja, tee meega pehmeks pudruks, pane sulatuse sisse ja lasse kõik 10 minutit alati ümber liigutades tule pääl keeda. Selle pääle wõta pott tule päält ära, lasse lupja põhja wajuda ja kalla medelikku läbi kustutuse paberil. See on waha seebi leenene ehk leheline. Seebi walmistamiseks wõta pott, fuhu 5 naela wet sisse mahutada wõib, pane poolest saadik lehelist täis ja aja keema. Selle järele pannakse hoolega ümber segades 40 naela kollast waha, kui ka üle jäänud lehelist juurde ja

lastakse nenda käära teeda, kunni leheline waha täieste ära sulatanud on.

Ülepää ei tohi mitte tiig palju lehelisi juurde panna. Et õiget aru kätte saada, võta natuke seepi prooviks, lasse külmaks minna ja waata järele, et tal soola magu juures ei ole. On seep sinnamaale walmis, siis pane nenda palju tahma juurde, et kõik hästi mustaks läheb. Tahm peab enne wiinaga natuke märjaks kastetud ja siis kuimatadud olema, muidu ei haka ta seebiga hästi ühte. Seda lasse nüüd tule pääl paksums minna ja wala siis puu ehk tina vormi sisse. Kui seda seepi tarwitada tahad, siis tee ta weega pehmeks ja määri saabaste ehk naha pääle, mis harjaga laikima võib panna. Kui waha seepi kollasest ehk walgest wahaist ilma tahmata tehakse, siis võib temaga wäga hästi puuriistu, nagu laudi, kapisid, pildi raamisid ferge waewaga laikima panna. Pane sest natuke wee sisse ja nühi selle weega kõwaste puud. Kui ta kuivanud on, peab teda laikima panemiseks willase riide tüfiga õeruma.

103. Soolast toitu hääks teha.

Võta tükk nenda nimetatud pesu shwammi ehk kāsna, pese enne wee sees hoolega puhtaks, pigista wesi wälja ja hoia natuke aega kahwlega keema toidu sees. Kāsn imeb kõik ülearu soola enese sisse.

104. Toitu uue feeduriista sees mustaks feemise eest hoida.

Täida uus pada ehk feeduriist wet täis, tilguta ümber liigutades 9 mõõdu wee pääle 2 kunni 3 kweni weewle häpatust ja lasse siis wet faks tundi aega keeda. Kui selle pääle pada ehk riist tühjaks kallatakse, nühi teda peene liiwaga hoolega seest ära, täida weel korra wet täis ja pane mõni peu täis peenikest puu tuhka wee

siise. Besti jääb meerand tunniks riista siise seisma. Siis võib iga toitu teeta, ilma et karta oleks, et muutaks keeks.

105. Laffi walmistada.

Kõige esmalt sulata shellakki Weneetsia terpentiniiga sauest riista sees sõõ tule pääl ära, siis walmista zinnoberist ja sõõhapust talki mullast ja terpentini õlist paksku pudru, kuhu waiku ümber liigutades juurde pannakse, kui need täieste sulanud on. Seda segi liiguta tule pääl jälle hoolega ümber, kunni pullid ülesse tõusewad, mõta siis tule päält ja liiguta, kunni pullid ära kaowad, mis pääle seda kogu raud plekist wormidesse peab walama. Enne wormide siise kallamist peab neid mandle õliga ära määrima. Kui wormid täis on, peab, kui wedelik alaneb, wormisid jälle täis kallama ja seda, mis tarwis ei ole, noaga ära lõikama. Külmaks läinud kangisid tõmmatakse wuttu läbi sõõ tule, et nad ilusaks lähaksiwad.

Tärgmiste jagudega võib alamal nimetatud mitme karwalist laffi teha.

Punast. Seks mõta 8 loodi Weneetsia terpentini, 14 loodi shellakki, 8 loodi zinnobert ja pool teist kwenti magneesiumi terpentiniiga.

Musta. 9 loodi Weneetsia terpentini, 18 loodi shellakki, 1 lood kolofooniumi ja sega küünruusiga ja terpentini õliga ümber.

Pruuni. 8 loodi Weneetsia terpentini, 14 loodi shellakki, 6 loodi kolofooniumi, 3 loodi inglise punast, magneesiumi j. n. e. nagu ülemal.

Kollast. 4 loodi Weneetsia terpentini, 8 loodi shellakki, $2\frac{1}{3}$ loodi kolofooniumi, $1\frac{1}{2}$ loodi kuningas kollast ja $1\frac{1}{2}$ kwenti magneesiumi terpentini õliga.

Rohelisk. 4 loodi Weneetsia terpentini, 8 loodi shellakki $2\frac{1}{2}$ loodi kolofooniumi, 1 lood kuninga kollast, $\frac{1}{2}$ loodi mää finist, magneesiast j. n. e.

Kullakarwa. 8 loodi Weneetsia terpentini, 16 loodi shellakki, 14 lehekest kulda, lood pronksi ja $1\frac{1}{3}$ kventi magneesiast terpentini õliga.

106. Hõbedat haljaks teha.

Tee peenest gipsist ja äädikast segi, nühi sellega mustaks läinud hõbedat ja õeru wiimaks kriidiga. Veel parem on, kui mangani hapu kaalit wee sees sulatadakse ja sellega hõbedat puhastatakse ja lõpetuseks kriidiga nühitakse.

107. Saapaid wet kandma panna.

Et saapad wet läbi ei lase, selle tarwis osta paari kopika eest Gummi arabicum'i, sulata wee sees ära, pane see raswa juurde ja tee siis palama traaniga medelamaks. Kui seda tarvitada tahad, siis tee enne pisut sojaks ja määri pinslega nenda saabaste pääle, et isiäraniis õmblused hästi üle tõmmatud saavad.

Teine wiis on: Määri saapaid, kui nad õige kuiwad on, hoolsaste siirupiga ära, lase siirupit pikkamesti ära kuiwada ja määri sisse saapa määrega. Seda võib järgmisel wiisil walmistada.

Wõta 4 loodi kautshukki, tee sooja wee sees pehmeks, lõika mitmesse tükki, pane 6 loe sea raswaga ja 24 loe malka traaniga poti sisse soja ahju pääle. Kui kõik jaud endid ühendanud on, on määre walmis. Enne määrimist pese saabas sooja weega ära ja lase siis natuke kuiwada; selle pääle võib määrega saapaid üle tõmmata.

108. Riidet kergel kumbel wet kandma panna.

Wõta 2 loodi lina õli, 2 loodi terpentini ja lusika täis met, sega poti sees wäikse tule sees hoolega seita ja tõmma siis soojalt laiale lautadut riidet üle. Selle pääle kuiwata riidet tuule käes ja katsu selle eest hoida, et tolmu pääle ei saa.

109. Tinti teha.

Tinti lähab igaš majas tarwis ja selle pärast on wäga kasulik, kui igaimees isi teda teha mõistab.

Kõige parem on, kui selle äädikat ehk wiina wõetakse, ehk küll ka wesi selle tarwis kõlblik on. Gummit wõib oma tahtmise järele enam ehk vähem wõtta, selle järele, kas läikimat tinti tahetakse ehk mitte.

Esimene tindi tegemise wiis:

Wõta 6 loodi sapi-õuni,

2 „ sinist puud,

3 „ rohelist witrili,

1 „ gummi arabicum ja

fannu täis häd äädikat.

Sapi-õunad ja sinine puu tõugatakse katki, pannakse riista sisse ja liigutatakse päämas 4 kunni 6 korda ümber, kui teised jaud juurde on walatud. 14 kunni 16 pääwaga ehk ka ennem, kui riist soja koha pääl on, on tint walmis, ehk küll pikem seismine jagusid parem ära sulatab ja tinti mustemaks teeb. Ehk küll seesugune tint hakatuses hall on, lähab ka paar päiwi pärast kirjutust ometi mustaks.

Lasatakse tinti aga tükk aega tule pääl aurada, (seema ei tohi mitte minna lasta), siis on tint weel palju mustem ja parem.

Teine miis:

Sapi-õunad ja sinine puu saavad peeneks pulvrise tõugatud ja äädikaga poti sees poole tunni aega keedetud. Selle pääle mõetakse pott tulelt ja kurnatakse segi, kui ta pool jahtunud on, linase riide läbi riista sisse, kus ta ülwel hoitud peab saama ja kuhu enne natuke vitrioli ja gummi pandud on. Ka mõne tüki rauda võib riista sisse panna, et hapatus täielikum oleks.

Punast tinti valmistakse 2 loest fernambuki laastudest, 8 kwendist maarjääst, loest gummi arabicumist ja natukeseft kosheniljest. Neid segatakse seita ja keedetakse äädikaga.

Sinise tindi tarwis mõetakse Berliini sinist ja lastakse mere soola waimu sees ära sulada. Selle pääle walatakse enam ehk vähem traganti weega juurde, selle järele, kas sinisemat ehk enam mustemat tinti saada soowitakse.

Kohelise tindi jaoks mõetakse 2 loodi tõugatud grüünspaan (waseroostet), pool loodi gummi ja kwent kirkumat; neid segatakse soja wiina äädikaga ja liigutakse hoolega ümber.

Kollast tinti, mis kõige vähem pruugitakse, tehakse kwendist sahwraniist, mis paraja jau gummi wee sees palawaks tehakse ja ära leutakse. Kui weel natuke gummi gutti juurde pannakse, siis on kollane tint kääs.

Tinti, mis mitte päält ära ei läha, tehakse sell wiisil, et untse gummi pool untsi suhkurt ja pool untsi äädikahaput tina 2 naela wee sees leutatakse. Selle pääle lastakse weewle wesiiniku gaasi pääle, et tina sool maha heidaks ja pannakse siis, kui ta minuti aega keenud, 2 kweni küünrust juurde ja segatakse siis umbes niisama palju musta tindiga.

Teine miis seesugust tinti teha, kelle pääl ka hapatused ei haka, on see:

Kaks loodi fernambuki puud keedetakse 24 loe weega,

pannakse lood maarjäär juurde ja lisatakse siis, kui segi käbi kurnatud, lood gummi arabicum ja 2 loodi peenikest õerutud pruuni kivi seltsi.

110. Nägemata tinti teha.

Leuta rohelist vitrioli ja natuke salpeetre hapatust wee sees ära, pane siis väikesed tõugatud sapi=õunad wee sisse ja wala 2 ehk 3 pääwa pärast wedelik päält ära. Kui selle pääle teise wedeliku sisse kastetud pinslega esimesega kirjutatud kiri üle tõmmatakse, siis lähab kiri ilusaks mustaks.

111. Tinti hallituse eest hoida.

Sagedaste kuultakse kaebamat, et tint hallitama minna, nenda et teda enam tarvitada ei võida. Rõige parem abi selle vastu on kreosoot. Ühest tilgast on juba tindi klaasi jaoks küll. See läbi ei läha tint mitte hallitama.

112. Kunstlik tint.

Kes pisut waewa tahab näha, võib seesugust tinti teha, mis siis lugeda võib, kui paberit tule ääres sojutatakse. Kalla ühesuurune jagu wet ja salpeetre hapatust sula=hõbeda pääle ja lasse seda hapatust mõni pääw sula=hõbeda pääl seista, kunni wiimasest midagi enam ära ei kau. Selle wedelikuga kirjutatakse nagu iga pääwase tindiga ja kui paberit palumaks tehakse, lähab kiri ilusaks mustaks.

113. Wet lille pottides sandiks minemise eest hoida.

Wesi, kelle sees toas lilled on, lähab, kui uut wet mõtta unustatakse, kergel wiisil haisema. Seda ei tule

aga mitte ette, kui mõni tükk musta plekki wette pannaakse.

114. Kollaseks läinud pesu walgeks teha.

Pesu, mis liig kaua ühe koha pääl ehk liig palama wee sees olles kollaseks on läinud, pane waskriista sisse liguma, kuhu peti piima sisse pandud, lase nenda 8 pääwa seissta ja pese siis sooja weega ja seebiga.

Pesu ei peaks üle pää mitte wälja wäänetama, palju parem oleks wälja pigistada.

115. Wet puhastada.

Paar lusika täit peenikest maarjääd wee-waati kallata ja siis ümber liigutada, teeb seda, et kõik pahad jaud maha heidawad.

116. Lutikaid ära kautada.

Korja suhkru klaasi täis maisitikaid ja kalla wiina pääle; mida kauem see seisab, seda kangemaks lähab ta wõim. Esiotsa tõmmab ta ennast sisse ja siis peab weel järele walama. Selle wedelikuga tõmma neid kohti üle, kus lutikad on ja sedamaid võib imestlemisega näha, kuidas lutikad ära põgeneda püüawad. Sga tilk, mis lutika külge puudub, surmab teda ja ka nende munasid võib sellega kautada. Pannaakse enne magama minemist wärskid oa lehti padja alla ehk mujale, siis tulewad lutikad nende alla kokku ja on homiku nenda juhmid ja uimased, et neile kergel wiisil otsa teha võib; seesama sünnib ka kui kooritud wee-pajusid woodi alla pannaakse. Niisiis oli kautab niisama lutikaid, kui teda woodi pääle määratakse. Inimene võib neid paha loomi enesest selle läbi eemal hoida, kui ta natukene sidroni sahwiti woodi ehk särgi pääle tilgutab. Et lutikaid ja

nende poegi kautada, on kõige parem moodit ühest ära võtta ja palama weega loputada, raudpulki ja raudkohti aga õliga ära määrida. Pragusid määri gipsiga, kuhu natuke waha, raswa, malaskala raswa ja terpentini juurde pandud. Ka puuõli peab kaunis hästi aitama. Ehk võta wastraha, pane keewa õli sisse ja lasse nii kaua jääll olla, kuni õli dunkelrohelisteks on läinud. Selle pääle määri selle wedelikuga neid kohti, kus lutifad on.

Ehk võta nael wee sees keedetud kolofwinti, nael tõugatud maarjääb, nael potasht, nael keedu soola, leuta wee sees ära ja määri siis kohti, kus lutifad on.

117. Willu ja lõnga walgeks teha.

Võta naela lõngade pääle kaks naela peenifest, jõe weega pudruks tehtud kriiti, lasse willu seda hästi sisse tõmmata ja siis 24 tundi kuivada. Selle pääle öeru neid ja pesel nii kaua, kui kriit wäljas on. Külma wesi on seks kõige parem.

118. Worstisi hää mauliseks teha.

Pane kewade worstisi soola sisse ja lasse nii kaua jääll olla, kui neid tarwis.

Sell wiisil seisawad worstid väga kaua ja jääwad hää mauliseks, soolale ei tee see aga midagi wiga.

119. Külmetanud worstisid hääks teha.

Kudas õuni ja muud puu wilja, kui need ära külmetanud, hääks teha võib, nenda et need jälle süüa sünniwad, on tuttav. Neid pannakse nimelt külma wee sisse, kus õunadel ehk muul külmetanud puu wiljal jää kord ümber tulleb. Sedasama võib ka külmetanud worstidega teha. Pane sooja tupp riist külma kaewu

met, lase külmetanud worstid sinna sisse, kus nad nenda kaua võimad olla, kui nende ümber hakanud jää-kord jälle ära sulab. Nüüd võta neid jälle mälja. Et aga külm worstide magu ja peetust ära mõtab, siis peab neile uut anda katsuma. See sünnib, kui worstide sisse mitmesse kohta orkidega väiksed augud pistetakse ja siis mõne pääwa soolmee sees seista lastakse. Need worstid, kellega seda tehtud, seisavad kui otsa hääd ja hää maulised.

120. Ollepudeli katkiminemise eest hoida.

Pista täidetud ollepudeli korgi kõrva umbes kahe sõrme pikkune öle kõrs pudelisse ja suru siis korg tugevasti pääle. Ole kõre läbi pääseb, ehk see küll kangeste kofku pigistatud saab, nenda palju õhku ometi mälja, et pudel katki ei läha.

121. Musta kriidi ehk pliiatsi kirja jäädamaks teha.

Kalla kirja ehk tseihenduse paberi pääle, mis pingule tõmmatud, kooritud piima, mis natukesel weega segatud on. Kui paber ära kuivanud on, siis ei mõi kirja ega tseihendust mitte päält ära pühkida.

122. Willast riidet seebita walgeks pesta.

Üleüldine miis ja pruuk on see, et willast riidet seebiga pestakse. Pareim on aga, kui kriidiga pestakse. Siks mõetakse peeneks õerutud walget kriiti, kellest kaunis pakis pudru tehakse. Selle pudruga pestakse willast riidet nagu seebiga soja weel sees, kuhu riide pääle selle weel natukeseks ajaks seisma jäetakse. Kriit imeb kõik soppa ja musta mälja ja pesejal enesel jääb üksnes selle eest hoolt kanda, et kriit hoolega pesu seest mälja saab pestud.

123. Wärwil paha haisu toast kautada.

Wärwitud riistade ja lubjatud seinade hais ei ole egiotsa mitte üksnes paha, waid ka termisele kahjuliik. Seesuguse haisu kautamiseks wõta mõni peu täis kadaka marju, miska tulifete süte pääle, mis raudriistaga kesse tuba säetud ja pane kõik uksed ja aknad finni. 24 tunni pärast on kõik paha hais kadunud. Kadaka marjade aur ei tee maja riistadele midagi wiga.

124. Miiet seesuguseks teha, et ta wet läbi ei lasse.

Wõta 20 naela lina-õli,

1 „ mennige,

1 „ Araabia gummi

2 „ tina=walget (Bleiweiß),

sega neid kõiki hoolega seita, lasse wasskatla sees poolteist tundi tasa keeda ja lisa siis pool naela peenikest küünrust ja 40 kortert härja werd juurde. Selle wedelikuga määri riiet pääwas paar korda ja tõmma siis, olgu misuguse õli wärwiga tahes, üle.

125. Tubakat teha.

Wõta hulk oma=maa tubaka kollase ehk pruuni karwalisi lehti, pane neid sauest ehk puust riista sisse, kalla nii palju jõe wet pääle, et natuke lehtedest üle käib, kui raskest pääle pannakse ja lasse kolm korda 24 tundi wee sees seista. Selle pääle wõta tubaka lehti wälja, pese puhta wee sees nii kaua, kui nad enam midagi päält ei anna, kõige parem traat=soelaga, pigista siis tubakat wälja ja pane kuiwama.

Selle järele peab tubakat kihwtist puhastama; tubakas kellega nenda tehakse, lähab $\frac{1}{4}$ naela fergemaks.

Kui tubakas kuiwanud on, siis võta pool loodi peeniseft, kaskarillat ja weerand lood salpeetert, keeda seda weerand toobi mee sees mitu korda hästi ära, kalla siis palamalt tubaka pääle ja sega nii kaua seita, kunni tubakas kõik sisse on imenud. Selle pääle löika teda, nii kudas see märjast pääst võimalik ja lauta tuulse koha pääle kuiwama, kus teda kaks korda pääwas ümber pööratasse ja segatasse, kunni ära kuiwab.

Kes nuuskamise tubakat tahab teha, peab kihwtita lehed soja koha pääle panema, kuiwada lastma ja kääga läbi sõela õeruma. Läbi langenud kuiwanud peeniseft tubakas teha selle pääle mee sees leutadud salmijaa-guga ehk potashega ehk äädikaga tilga kaupa märjaks ja segatasse ära, kunni ta paras niiske on.

Kuldse maja waranduse

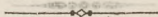
Teine jagu.

Maa- ja aia-pidajatele.

T. MUTSU
Laenu-raamatukogu
Tallinnas

1950-1951

Muustagem alati põllumees! Põllumees on, kelle läbi rahvas
üksnes elada ja suureks saada võib!

T. MU TSU

Lään Raamatukogu

Tallinnas

andjad kogu kirjanduse ühiskond

et järele hoida kogu kirjanduse ühiskond

1. Sipelgaid majast eemaldada.

1) Võta kuiva pesu käsna, riputa peenikest kuhkurt sisse ja pane seesuguse koha pääle, kus sipelgaid on. Nad poevad sisse ja kui neid küllalt sees on, võib neid keema meega tappa ja käsna uueste välja püüdma panna.

2) Sipelgaid võib majadest, aidadest j. c. ära eemaldada, kui seesuguste kohtade pääle, kus nad on, märke-
ket ahjutahma pannakse.

3) Sipelga pesa ära eemaldamiseks võetakse feedu soola, mis kuivalt sipelga pesa pääle riputakse ja selle pääle hiljem, kui ilm kuiv, wet kallatakse, et sool karmem ära sulaks ja sügavamasse alla tungiks.

4) Nael koirohtu leuta keema mee sees ära ja kalla sipelga pesa pääle; on sipelgad taimede ehk puude kül-
jes, siis pane 4 loodi tragant-gummi juurde ja wala kannuga nende pääle; ka võib weerand naela kamferi ehk kamrust wedeliku sisse panna, mis sipelgaid ennem tapab.

5) Puu oksil võib sell wiisil sipelgate eest hoida, et puu tüvi ümber kuue tolli laiuni tõrmatud riide tükk pannakse.

2. Vuid ilma peenikeste juurikatega kasvama panna.

Puu jämedate juurikate ümber mäsistakse märjaks kastetud willast riidet ja siis istutakse puu maha. Wil-

lane riie kisub niiskust enese sisse; see hoiab juurikaid terwed ja pea kaswamad nende külge uued peenikesed juurikad, mis puule tarwilikku toidust muretseswad.

3. Puid jäneste närimise eest hoida.

Et jäneseid puudest eemal hoida, tõmma wiimasid ühe salwiga üle, mis peeneks tõugatud püsfirohust, hästi ära küpsetatud pekist ja natukesest walgest koerasitast on tehtud. Ka võib puid seebi lehelisega, pekiga ja rebase ehk koera raswaga määrida. Tuttaw wiis on, puudele õlgi ümber määsida.

4. Wanu puid elus hoida.

Et wanu wiljapuid, mis ära kuiwada tahawad, häa wiljakandmise pärast selle eest hoida, võib järgmisel wiisil teha. Sügise ehk kewade saamad wanad puud aegsaste puu kääridega lahtisest koorest puhastatud, selle all palju kahjulikka elukaid ja nende mune warjul on, ja kõik, mis maha kaapides maha langeb, kokku korjatud ja ära põletatud, et munadest pojad wälja ei tuleks ja puule kahju ei teeks. Selle pääle lõigatakse oksad ära, olgu nad kui jämedad, kui nende juurest aga uusi oksa wälja tulla võimad ja määratakse raiutud koht puu kitiga finni. Kõiki oksa ei tohi ometi maha raiuda, sest et selle läbi puu mahl kergel wiisil ära kauks. Siia ja sinna jäetakse mõned oksad järele, sellest, kui teisel aastal näeb, et kõiki tarmis ei ole, weel mõne maha raiuda võib. Uuesti wõsadeist jäetakse kõige ilusamad järele ja lõigatakse teised üsna tüwi äärest ära. Kui jääb juures maa ümber kaewatakse ja sõnikut pääle panakse, siis on 3 või 4 aasta pärast jälle ilus puu käes, mis weel mõnda aega wilja kannab ja nähtud waewa ära tasub.

5. Puu lehti ja õisi külma wõtmise eest hoida.

Sagedaste tuleb ette, et kui kewade mõne pääwa faunis soe ilm on ja mõned õrnemad puud selle läbi lehti ja õisi wälja ajawad, ilm jälle külmemaks läheb ja puu lehed ja õied ära wõtab. Et seda mitte ei juhtuks, wõetakse, kui maapind weel täieste külmetanud on, kuiwanud puu lehti ehk ka sõnikut, mis palju parem näitab olewat ja pannakse faunis pakis kord puu ümber mulla pääle. Seesugune sõniku ehk lehtede kord keelab seda, et maa nenda ruttu mitte ära ei sula, ega puu lehti wälja ei aja.

6. Puid samlatest puhastada.

Samlad on puude küljes väga kahjulikud, sest nende all on väga palju puttukaid ja nende munasid warjul. Puude kaswatajate ja aidnikkude hool on selle pärast, sellele pääle waadata, et puu tüwid täieste puhtad on. Selle tarwis peab puu oksade ja tüwi koort harjaga ehk muu riistaga üle tõmmama ja kewade tuha weega ja nuustifuga õeruma.

7. Puid putukatest puhastada.

Wõta kolm naela tubakat, weerand nael kirsina tahma ja keeda neid pange wee sees hoolega ära. Kui wesi külmaks on läinud ja pakis põhja heitnud, kalla wesi ära, tee hää liimi weega wedelamaks ja tõmma siis puu igast küljest üle. See peab ometi niisugusel pääwal sündima, kus wihma oodata ei ole. Liim teeb, et putukad puu külge finni jääwad ja sääal surma leiawad.

8. Puid wilja kandma panna.

Kewade, kui igal pool õie nupud nähtawale tulewad ja pea lahti minemas on, lõigatatakse puu oksa sisse,

mis kandma tahetakse panna, terawa noaga sest kohast (umbes $\frac{1}{2}$ ehk terve toll) mitte kaugel, kus ta tüwist ehk, kui see wähem oks on, suuremast oksast wälja lähab, ümber puu oksa nenda, et läbi mõlemate ümber oksa jooksjate lõikuste puu oksa ümber rõnga teinud on, mis $\frac{1}{4}$ toll lai on. Nüüd mõetakse see koor wälja, mis weerand tolli laiuse kriipsu wahel on, nenda et ülemine ja alumine koor sugugi enam kokku ei saa. See kooreta oks jäetakse nenda; küll ta pea isi enesest finni kaswab. Seda võib julgeste loota, et oks tulewal aastal õisi ja ka wilja kannab.

Teine wiis on, et puul ladwast kunni juureni noaga läbi koore pragu lõigatakse.

9. Säär puu-waha teha.

Seks on tarwis: 2 naela kollast waha,
 2 „ Burgundi pigi,
 $\frac{1}{2}$ „ terpentini,
 $\frac{1}{2}$ „ lamma raswa ja
 6 loodi sea raswa,

mis paraja tule pääl ühte sulatud peawad saama.

Säär puu salwi jauks võib ka sea raswa wõtta. On puul palju wigast koort, siis tõmma seda kohta üksnes sea raswaga paksult üle ja seu finni.

10. Uus mesilaste toit.

Mesilaste pidajatel oleks see wist väga meele pärast, kui nad täada saaks, kudas mesilasi kewade ajal, kus weel toitu leida ei ole, wäikese kuluga ülewel võib pidada. Üleüldiseks lähab mesilaste söötmine kewade, kus neid palju peetakse, enne kui mesilased lilledest ja õitest met ja mee leiba leiawad, nii pea kui päike sojaste paistma hakab, et mesilased talwe unest üles ärkawad, ema

munema hakab ja pojad wälja tulewad. Mesipuu suu-
ruse järele panakse üks ehk kaks wäikest, kaunis pikka,
kitsast puuküna mesipuu ette maha ja kallatakse umbes
kahe tolli pakfuselt kuiwa rukki jahu sisse. Mesilased
tungiwad sadade kaupa jahude kallale, pöörlewad sää-
lees ja lähawad raske koormaga mesipuu sisse tagasi.
Hää ilmaga võib mesilaste seas wäga suurt usinust
näha: nad ei leia mitte üksnes poegade tarwis tarwi-
likka ollusid, waid neil on see toit ka armsam, kui nende
wana, hallitama läinud wara. Sell wiisil söödetakse
mesilasi nenda kaua, kunni nad paju anede seest ja esi-
meste õite päält uut lille tolmu leiawad, mis nad pa-
remaks peawad. Iga mesipuu pääle arwatakse paar
naela jahu tarwis minemat. Et mesilased sell ajal ka
juua tahawad, siis pannakse mesipuude ligidale wäikesed
künad, kuhu keewa wesi ja met sisse kallatud. Nende
künade sisse pannakse esmalt hõõwle laasta ja kallatakse
siis met weega pääle. Targad loomakesed tunnewad pea
mee haifu ja tungiwad kallale.

11. Nisu tahmaminemise eest hoida.

Kui nisu enne külimist soolweega märjaks tehakse,
ei läha nad mitte tahma. Seine abi selle wastu on
wase-witriol. See õhtu nisu witrioli weega märjaks.
100 naela nisude pääle pane umbes pool naela wase-
witrioli 10 mõõdu wee sisse. Selle läbi ei tule ka lin-
nud seemete kallale.

Pää-asi on ikka see, et, kui nisu tahma ei pea mine-
ma, täieste walmis saanud seemet peab külitama.

12. Laua kuuwatada.

Et lauad kuuwades mitte otsast tiiwikuks ei lähaks
ega ära ei tõmmaks, peab otsade külge linase riide tükka

ehk paberit panema. Pääle selle on veel laudade kuitamist juures, seda tähele panna: Kui neid wiirga lajutakse, on kõige päält tarmis, et pulgad ehk puu tüki üsna otsa alla säetakse, sest et muidu ots palju kergemine lõhki pakatab. Selle pärast ei ole ka hää, et toorid laudi kolmnurka pannakse, kuidas tihti sünnib, sest et siin otsad ilma toeta on, kergeste pakatawad ja kõweraks kismad.

13. Hloor-lubi kårbeste ja hiiride åraajamisest.

Hloor-lubi, mis hää abi elajate tõbe vastu on, on oma haisu pärast elajatel liig vastu meelt. Et kårbsid lautadest ja tallidest åra kautada, peab hloor-lubja laua pääle riputama ja seda lauta kõrgema koha pääle panema. Hiirid ja rotid põgenemad seesugusest kohast åra kus hloor-lubi on. Kui puha elukaid taimedest eemal tahetakse hoida, peab nende pääle hloor-lubja wet pritsima. Ka wiljapuudega võib sedasama teha, aga kergem on, kui nael hloor-lubja poole naela sea raswaga taigaks sõtkutakse ja seda takkudega puu ümber seutakse. Rõõwikud kukuvad puu otsast maha ja ei pääse enam ülesse.

14. Keldrite paha auru vastu.

Kui keldrist paha auru kautada tahad, pane lubja piima ehk lubja wet lahtise riistaga keldresse. See püüab sõõhapud gaasid finni. Wet peab aga sagedaste ümber liigutama, et naelk pääle ei tuleks.

15. Mune hoida.

Pane mune soolwee sisse ja lase sääl nenda kaua olla, kunni nad põhja wajuvad; selle pääle võta neid

wälja ja kuivata ära. Et sool sisse läinud on, siis seisawad munad kawa aega, jah koguni mitu aastat.

16. Suuri mune saada.

Rassau talupoegade kanad munewad sui ja talwe mune, mis sagedaste kümne loodi kaaluvad ja kellel kaks taela sees on. Et kannad seesugusid suuri mune muneksiwad, otsitakse metsast suuri kasknu, kuivatatakse ära ja tõugatakse peeneks. Selle pääle pannakse linakupruid wette, lisatakse rukki ja nisu jahu juurde, nendasama ka kaskna pulbrit ja peeneks tõugatud tamme tõrusid. Seda sõtkutakse taignaks kokku ja antakse kannadele oa suurune tükk pääwas.

17. Külmetanud mune hääks teha.

See sünnib see läbi, et muna soolwee sisse pannakse. Soolwesi tõmmab külma seest wälja ja munad lähawad jälle hääks.

18. Kanu talwe munema panna.

Seis ei ole muud tarwis, kui walmis saanud nõgesse seemet nende toidu sekka panna. Et seda seemet saada, lõigatakse Augusti kuu lõpetusel suured nõgessed maha ja kuivatatakse ära, kust seemned siis isi maha langetawad ja kuivatud saada wõiwad.

19. Mune kawa wärskid hoida ja uute ja wade wahel wahet teha.

Seru neid mune, mis hoida tahad, pefiga ja pane otseti kuima liima, tuha ehk kllide pääle. Ka pannakse neid natukeseks ajaks keema wee sisse. Üks jagu walget lähab siis kõwaks ja ei lase õhku mitte sisse.

Wärsked munad wajuvad wee sees põhja, wanad ja sandid jääwad pääle.

20. Erneste feetmisesi.

Ernestel on toitute hulgas kõige rohkem toidu ollusi; ka rohkem kui wiljal. Aga et nad kõikel moka järel ei maitse, teeb seda, et neid wäha tarwitakse. — Kõik seemned, mis jahused on, muudawad idanema minnes jahu suuremalt osalt suhkru olluseks, mis pärast ka wilja, kellest õlut ehk wiina tehakse, idaneda lastakse. Panakse feedu ernid 12 kuni 18 tunniks soe wee sisse, walatakse wesi siis ära ja lastakse 24 tundi aega ernid nenda ühes hunikus olla, siis on neil kõige rohem suhkru jagusid sees. Kui nüüd ernid feedetakse, siis on neil roheliste ernete magu ja nad maitsewad wäga hääd.

21. Sulgloomi karmeste nuumata.

Piima-wee asemel wõtta, kuhu nisu leiba sisse pandud, on sulgloomadele hääd toidu ja annab hääd ja pehmet liha.

22. Põlluhiiri karmada.

Sega mõõt odra jahu naela walge aewastamise juurega ja 8 loe täide rohuga, mis peeneks tõugatud ja peenikese sõela läbi lastud ja tee seda poole naela meega ja poole naela piimaga taignaks. Sest tee erne tera suurusi munakesi ja miska neid hiiri auuku ehk sinna, kus hiirid jooksewad. Hiirid sööwad seda toitu suure ahnusega, lähawad pimedaks ja karmawad ära.

23. Nuuma-anede sulgi parandada.

Pase nuumamise jauks kinni pandud anesid õue püäl wabalt kää, muretse selle eest, et neil wet jookmiseks ja

pesemiseks ei puudu (mis tarvis hää oleks, kui toober maa sisse kaewetud saaks), anna igale anele 5 korda päämas, nimelt iga kolme tunni takka nenda palju kaeru, kui mehe peusse mahub ja lase anesid õhtu lauta minna, kuhu puhtaid õlgi alla pandud. Kui anesid sell wiisil umbes 3 nädalit nuumatud, on nad palju raswasemad ja paremate sulgedega, kui lauta finni pandud aned. Kes arwab, et lauta finni pandud anesid parem nuumata on, võib proowi teha ja ühe ajaga paar ane finni panna ja paar õues lahti olles nuumata; küll ta siis näeb, kummad raswased ja paremate sulgedega on. Et liig palju aega wiidaks iga ane isiäraniis sööta, siis peab kõigile anedele nenda palju peu täisi andma, kui nad ühes koos sööwad ja kui mõned ahnemad on, siis lähawad nad ennem kui teised raswaseks ja neid võib ka ennem tappa.

24. Pörsaid emise ärasöömise eest hoida.

Wana tutaw asi on, et emised mõne korra pörsaid ära sööwad. Selle wastu ei ole muud abi tarvis, kui pörsaid sündimise järele warsti wiinaga öeruda, nenda et nad niiskeks lähawad. Sell wiisil ei söö emis mitte pörsaid ära, sest wiina hais on temal wastu meelt.

25. Linu pehmeks teha nagu siid.

See ühest jaust kustutamata lubjast ja 2 või 3 kустutatud lubjast lehelist ja kalla wedel tarwiduse jauks ära. Wõta linu peu täie kaupa ja seu mõlemist otsast finni, et nad mitte sassi ei läha. Siis pane suurde katlasse esmalt õlgi, lauta sinna pääle suur linane riie ja linu kõige pääle keskele. Siis kata jälle riidega finni, pane uus kord linu pääle ja nenda edasi, kuni katel täis on. Selle pääle kalla lehelist sinna pääle ja lase mõne tunni

keeda, mis pääle linu wälja wõtma ja selge meega pese-
ma peab. Kui tarwis peaks olema, wõib linu veel
korra keeta. Wiimaks kuiwatakse linu tuule käes ja te-
hakse siis järgmisi töösid iga pääwasel wiisil.

26. Aia teesid umbrohuft puhastada.

Seks wõta 50 funni 60 mõõtu wet, 20 naela kus-
tutamata lupja ja 2 naela weewli-hapatust, lasse seda
segi keeda ja kalla siis aia teede pääle. Rohi kaub warsti
mitmeks aastaks ära.

27. Rohu puude all hästi kaswama panna.

Et rohi puude all põldude ääres, mis looma toidu-
seks isiaranis hää on, hästi kaswaks, seks ei ole muud
tarwis, kui wihmase ilmaga sööhapu natroni ehk soodat
rohu pääle riputada. See paneb rohu warsti kaswama.

28. Sulgloomi nuumata.

1) Anesid sööta, et neil suured maksad kaswa-
wad. Anesid lühikese ajaga raswaseks teha, nenda et
neil suured maksad kaswawad, seks peab neid tangudega,
kaeradega ja ernestega, kuhu natuke soola ja pipart
juurde pandud, söötma ja iga korra anele noa otsa täie
ojaläiket (Spießglanz) andma ja iga kahe tunni pärast
söötmist uueste ettewõtma. Wesi puusütega ja liiwaga
ei tohi iial puududa. Wana leim, mis wee ehk piima
sees leutadud ja natuke soola ja ojaläiket on ka wäga
hää and raswaseks ajama.

2) Kana nuumata. Kui need raswaseks peawad
minema, ei lasta neid mitte enam ümber jooksta, waid
pannaks kana kormidesse ehk nenda nimetadud kana
lautadesse kinni, kelle pulkade läbi nad toitu kätte wõi-
wad saada. Sisse saab iga pääw uusi õlgi pandud.

Toiduks antakse kanadele feedetud nisu ja odre, piima sees leutadud leiva, odra ja kaera jahu tainast, pea ühte, pea teist, et nad paremine sööwad.

29. Ädalis talweks hoida.

Sagedaste tuleb seda ette, et ädalis sügise enam kuivaks ei saa ja kui teda küüne viiakse, sääl kergeste lämmatama ja palawaks lähab. Et seda mitte ei juhtuks, pane õhuke kord kaera sassid maha, selle pääle ädalis, siis jälle kord sassid ja nenda edasi. Sell wiisil võib ka toorest ristheina ilma kartuseta koku panna. 4 kunni 6 nädali pärast on risthein üsna kuiv.

30. Rööwikuid aia wiljast eemal hoida.

Rõige parem abi rööwikute vastu on kanepid. Panakse Mai kuu lõpetuses ehk Juuni kuu hakatuses, kas kowade hiljem ehk warem on, iga püenra pääle paar kanepi tera, siis jääwad rööwikud aiawiljast eemale, sest et kanepid Augusti kuu sees õitsema hakawad, see on just sell ajal, kui kaapsa liblikad munewad. Liblikad hoiawad õitsewa kanepi wänge haifu eest eemale ja otsiwad munemiseks muid kohti.

31. Torni kõrgust ehk kaewu sügawust lihtlabasel wiisil mõõta.

Maadatakse uuri seekunni tseieri pääle, mitu seekundi aega mõtab, enne kui torni otsast kiwi maha ehk kaewu äärest põhja jõuab ja kaswatakse seekunni arwu isienesega ja wiieteistkümmega, siis näitab se arm, mis wälja tuleb, mitu Pariisi jalga torn kõrges ehk kaew sügaw on. Kui näituseks kiwi langemine 6 seekundi aega on mõtnud, kui kiwi wette jõudis, siis peaks kaew 6 korda 6 kord 15 jalga, see on 540 Pariisi jalga sügaw olema. Ku-

das mõista, ei tohi kiwi mitte wisata, waid teda peab üksnes langeda lastma.

32. Ubi puu usfi wastu.

Kõige kardetawamad nendest on ehituse ja isiäranis oksapuude sees. Niisugused puud, kus puu mahl seis- ma jäänud, lähawad palju ennemalt usfitama. Üsna hääb abi ei ole selle wastu mitte. Nende puude au- fudeesse, kellest maja-riistu tehakse, on katsutud soola wai- mu kallata, mis ka sagedaste aidanud on. Ka terpen- tini oli peab hää olema. Wäiksid tarwiduse puid võib selle läbi usfi eest hoida, et aloet palama wee sees, um- bes 12 loodi kahe mõõdu sees, leutakse. Ka nahku võib sellel wiisil usfide eest hoida.

33. Noori kanu talwe munema panna.

Tuttam asi on; et talwe isiäranis kül- m kanu mu- neda ei lase. Seda wiga võib kergelt parandada, kui kanu sojas toas ehk muu soja paiga pääl hoitakse. Pääle selle peab neile keedetud tangu süüa ja tangu wet juua andma. Ka nõgesse seemned, kudas enne korra juba nimetadud, on seks wäga hääb.

34. Kanade täisid kantada.

Kui kanad õhtu lauta lähawad, pane lepa oksfi nende juurde. Teise homiku leiad sa, et lepa oksad kanade täisid täis on, kes lepa haisu wäga kangeste armasta- mad. Neid oksfi võib ära põletada. Kui mõne korra sedasama tehakse, on kanad täidest puhtad.

35. Kanade haigused ja nende parandused.

Kui kasuline kana majapidamises on, on igal ühel tääda. Kanade sigidus on wäga suur. Kui nad 9

wõi 10 kuud wanad on, hakawad nad juba munema. Zäetakse munad pesasse, siis munewad nad kõige rohkem 14 kunni 16 muna ja tahawad neid wälja aududa; wõetakse aga munad iga pääw ära, siis võib hääst kanast umbes sada muna aastas saada, mis ometi suuremalt osalt söötmisest ja kohast tuleb. Kitsas, wesine õue teeb kanu haigeks; kus nad aga wahel rohu sisse käima wõiwad minna, sääl on munad palju suuremad ja kanad isi ka terwemad.

Kõige parem igapäawane toit on tangud, mis, kui ilm külmal, natuke sojutatakse. Sojutatud toit teeb ka, et kanad ennem munewad, aga üks wana sõna ütleb: „Üks taline muna rikub 10 suist muna!“ Leiw on ka hää kanade toidus, kui seda wäikeste tükkide kaupa kanadele ette antakse, aga mitte wärskelt ega sojalt, mis wäga kahjulik on; kõige armsam söowad nad nisu, mis aga ometi palju maksma tuleb. Wahete wahel võib neile ka keedetud külmi kartuhwliid anda. Liig hää ja rohke toit teeb kanu raswaseks ja ei lase neid hästi muneada. Kõige parem on, kui kanadele homiku wara ja õhtu natuke wähem toitu ette antakse. On kanad kitsa õue pääl kinni, nagu linnades selle poolest lugu, siis tarwitawad nad rohkem toitu, ei mune nenda hoolega ja jääwad rohkem haigeks. Ka on tarwis neile iga pääw puhast, wärsket wet juua anda ja nimelt kiwiriista sees.

Sagedaste on kanadel jämedad pääd, mis märjast ehk halitanud toidust tulewad. Kui lugu nenda, siis õerutakse nende keeli soolaga ja antakse neile natuke murulaiku ja wõid sisse. — Külmal ja märg laut teeb kanadele jalgade sisse krampi; selle pärast on tarwis lauta hoolega puhastada ja kanade jalgu sagedaste wõiga määrida.

Kõige parem on kanade lauta, isiäraniis, kui sääl palju kanu sees, iga 6 kunni 8 nädali takka puhastada,

sest, kui kanade sitta kauda aega ühe koha pääl seisab, sünnivad jälle kanade täid, mis kanu sagedaste suretavad. Hoofsa lautade puhastamise läbi võib sest pahast ometi pääseda.

Peaksinud aga kanadel selle pääle vaatamata täid kallal olema, mis isiraniis pääs ja kaela pääl näha, siis tõmma kana pääle terpentini õli ehk wet, selle sees hammustamise pipart ja koirohtu seedetud. See suretab täisid warsti.

Sell ajal, kui kanadel wanad sulad seljast ära tulewad, on hää, neid soja toiduga sööta ja neile sojutatud tangu, nisu ehk leiba anda, mis soja wee sisse kastetud.

Kui tahetakse, et kana auduma peab, siis peab seks kõige warskemaid mune wõtma, mis mitte üle 20 ehk 24 päewa wanad ega kuskil märja koha pääl olnud ei ole.

Suurtele kanadele võib 15, väikestele 13 muna alla panna. Kudas ööldakse, tulla wahedate otsadega munadest kukked, ümmargusemate otsadega munadest kanad wälja. — On kana pojad wälja autud, siis ei anta neile enne 36 tundi midagi ja söödetakse siis hakatuses peenikeste tangudega ehk piima sees leutatud leiwaga. —

Kanadel ei tohi ilmaški puhast wesi lega liim puududa. Wiimast on neil isiraniis seedmiseks tarwis.

36. Kabja salwid.

1) Ubra kabja jauks. Wõta 2 loodi kollast waha, 4 loodi lojusse raswa ja 6 loodi kala-traani, sulata kõik paraja tule pääl ühte ja määri sellega hoofsaite kapja. Kui musta kabja salwi soowitakse, siis pannakse natuke küünrust juurde.

2) Pakatanud ehk wee-kabja jauks. Wõta kollast waha ja terpentini, igast ühest 2 loodi, sulata neid paraja tule pääl, pane 4 loodi searaswa ja 4 loodi lina õli juurde, ja määri sellega terwet kapja.

37. Imewate wasikate ärawõtmisest.

Sagedaste tuleb see ette, et imew wasikas, kes siia maale alati lehma juures olnud, korraga laudast ära wiiaakse ja lehm selle üle nenda kurvastab, et ta mõnda pääwa süüa ei taha ja ka piima ära tõmmab. — Kõige parem on, kui lehma kohe hakatusest juba sellega harjutatakse, et wasikat mitte tema juurde ei jäeta, waid lauda nurka pannaakse ja säetud ajal, nagu õõse, imema lastakse.

Kui wasikat ära müüakse ehk ära wiia tahetakse, siis lase lehm laudast wälja, aja olgu kas jooma ehk mujale ja anna tagasi tülles süüa ette. Selle läbi ei saa ta kahjust kohe mitte aru. Et ta ka harjunud wasikast eemal olema, siis on tal kahju kergem kanda.

38. Kudas kartuhwlitest rohkem kasu saab.

Seks ei ole mingisugust suurt kunsti tarwis ja kes seda uskuda ei taha, võib kergelt järele proowida; küll siis aru saab, kellel selle poolest õigus on. Kui kartuhwlitest rohkem kasu saada tahetakse, siis peab kartuhwlite õisi ära murdma. Üks põllumees tegi wakamaa kartuhwliid maha, kus ta ühe mau päält öied ära murdis ja teisel termeks jättis. Kümne lühikese mau päält sa, ta 23 külimettu, selle wastu kümne teise nendasma pika mau päält paljast 2¹/₂ külimettu. Wiis inimest oliwad 1¹/₄ tunniga öied ära murdnud.

Kui katsetest selget aru peab saama, ei tohi mitte kahte seesugust põldu wõtta, mis ühest teisest eemal on, waid ühe põllu pääl peab ühel jaul kartuhwlitel öied ära murtama ja teisel järele jäetma. Tehakse aga kahe põllu pääl katset, siis võib üks põld sagedaste parem olla kui teine ja sell kombel ei wõi õiget aru saada.

39. Maha tehtud kartuhwliid mädanemise eest hoida.

Ikka rohkem tuleb juba ette, et kartuhwliid termelt maha ei panna, waid tükkideks lõigatakse, kellest niisama hääd saaki saab, kui termetest kartuhwlitest. Mitmed on siiski seda wiisi järele jätnud, sest et nenda katki lõigatud kartuhwli tükid maa sees mädanema läksiwad ja mitte ülesse ei tõusnud.

Et seda mitte ette ei tuleks ja kartuhwliid mädanema ei lähaks, ei ole muud tarmis, kui kartuhwli tükka umbes 8 pööma, toas seista laska, mis läbi lõikamise koht ära kuivab ja nad maa seest warsti ülese tõuswad.

40. Kartuhwle foori kaswama panna.

Söögi tarmis mõetud kartuhwled fooritakse umbes neli nädalit enne mahapanemist kaunis paksult ära ja pannakse foorid tuulise koha pääle kuivama. Kui kartuhwliid suini hoida tahetakse, siis peab nende ittid hooliga wälja pistma, et nad idanema ei lähaks. Kuivaks läinud foori võib selle pääle mulla sisse panna ja nendest saab niisama palju kartuhwliid kui termetest.

Uuemal ajal on seda tähele pandud, et need kartuhwliid, mis mitte sõniku maa sisse maha tehtud ei ole, palju wähem sandiks lähawad, kui kus seda on sündinud.

41. Kartuhwliid külma ilmaga wedada.

Kasta kottisid, kelle sisse kartuhwliid panna tahad, külma wee sisse, pane siis kartuhwled kotti ja kalla kottisid wäljast weel korra külma weega üle. Kartuhwled, mis sell wiisil kotti pandud, ei tunne ka kõige kangema külma wiga. Selle põhjus on loomulik, sest märg täi-

dab kotti wahed täis ja wälja pool kotti ümber hakanud jää ei lase külma sisse tungida ega kartuhwolite soojust kautada.

42. Häid feedu ernid kaswatada.

5 tshetweriku pääle wõta nael tõugatud salpeetert, kaks pange jooksewat wet ja weerand toop õli. 12 tundi enne külvamist pane ernid selle wedeliku sisse. Pea on erned wedelikku kõik eneste sisse imenud ja pehmeks läinud. Neid pundunud ernid külwa, natuke hiljem kui muidu, kõrgema maa pääle.

43. Ubi kaapsa-usside wastu.

1) Üks Prantsuse kärnar kiidab kaapsa-usside wastu wäga häa olevat halli soola ja tuhka mõlemist ühe paljuselt wõtta ja seda kaapsa taimede pääle riputada. 12 naela soola ja niisama palju tuhka on ta 800 taime pääle riputanud ja neid sell wiisil ussidest puhastanud.

2) Wiska kaapsaste wahele pärast pääwa loojamine mist kalmuse haisemaid lehti; teisel homikul on kõik ussid kaapsaste päält kukunud, osalt paistetunud, osalt lõhki läinud. — Ka lina luud hoida liblikuid kaapsastest eemal.

44. Wilja-ussa kautada.

Lauta pekketud wilja põrmanda pääle kahe ehk kolme kämle kõrguselt maha, et ta ühe koha pääl kõrgem ei ole kui teisel; siis wõta kooritud sibulaid, lõika mitmeks tükkiks katki ja pane iga poole küünra pääle üks tükk wilja sisse. Sell wiisil tee kolm korda, kui wili mõne pääwa seisnud on, aga iga korra on seks uusi sibulaid tarwis. Siis võib wilja jälle hunikusse ajada.

45. Lehmade were kusemise wastu.

See tuleb alwast toidust ehk kahjulikkude taimede söömisest. Kui esimene selle põhjus olnud, siis kalla kaks mõõtu wet weerand naela kana-perside pääle ja lase nii kawa seista, kui külmaks lähab. Poole mõõdu selle medeliku sisse pane üks kwent kamferi, mis enne wiina sees leutadud ja anna seda pääwas kaks ehk kolm korda sisse. Tuleb were kusemine kahjulikkude rohtude söömisest, siis on tarwis aadert laska ja rohtu sisse anda. Seda walmistatakse kuuest loest keedetud lina seemetest ja mõõdust weest, kuhu weerand nael glauber-soola ja 3 loodi puu õli juurde pandud on. Seda peab loomadele mõne pääwa sisse andma.

46. Lojaste lõua haigusest ja selle paran- **dusest.**

Wõta üks jagu salmijaaku, üks jagu, sinist witrioli, üks jagu maarjääd, üks jagu glauber-soola, weerand jagu salpeetert ja weerand jagu grüünspaani, tõuka kõik ühte ja sega hoolega ära, pane uue poti sisse ja keeda nenda kawa, kunni suured pullid pääle tõusewad, kus juures hästi ümber peab liigutadama. Siis wõta tuule päält, wala puhta kausi sisse ja lase külmaks minna. Kui tarwitada tahad, wõta sest umbes kana muna suurune tükk toobi soja wee pääle. Ürasulamise ja hoolsa ümberliigutamise järele määratakse sellega looma suud.

47. Hää nuuma toit sigadele.

Et noori figu karmeste suureks kaswama panna ja raswaseks teha, on tarwis toitu hapneda laska, mis järgmisel wiisil tehakse:

Wõta peu täis igapääwast hapu taignat, aja pan-
ges soja wee sees laiale ja pane weel paar peu täit
jahu ja umbes toop keedetud, katki tambitud kartuhwli-
juurde, liiguta kõik hoolega seita ja lase öö otsa olla,
et hapnema lähab. Teisel homikul wõta sest hapendatud
toidust paar peu täit ja pane igapääwase söögi sekka.
Sga õhtu peab hapnemise riista sisse uut lisa juurde
panema.

48. Lojuste nuumamisest.

Kõige päält hoia nuuma loomi ikka puhtad ja pane
sagedaste uusi õlgi alla, ka peab aeg ajalt lauta wärs-
ket õhku lastma ja ühe tasast sooja sees hoidma.

Selle järel katsu elajat alati sööma panna, mis selle
läbi sünnib, et toitu sagedaste wahetadakse ja neile muu
toidu sekka ka peeneks raiutud nairid, nõgesid ja ka
ernid antakse. Ka pane toidule aeg ajalt peenikest oja
läiket juurde ja anna jahu jooma aega. Sell wiisil
lähawad loomad kaunis ruttu rammusaks.

49. Hiirised küünedest eemal hoida.

Enne wilja kuhilasse ehk küüne panemist pane wäi-
kesed riide tükid maha, kuhu 3 ehk 4 tilka pfermüntsi
õli pääle tilgutatud on. Natuke maad kõrgemas tee
sedasama. Hiirid ei salli seda kanget haifu ja hoiawad
endid wiljast eemale.

50. Glajate läbijooksmise wastu.

See tuleb alwast toidust ehk külmetamisest. Kuin,
puhas toit on selle haiguse ajal pää-tarwidus ja pääle
selle tuleb loomale järgmisest pulwrist iga pääw üks ehk
kolm sööma lusika täit joogi sisse anda. Good tormen-

tilli juurt, lood kolumbo juurt, kaks loodi maarjäär ja lood kalmust.

51. Glajate foolika tõbe wastu.

Neli loodi kanapersid ja kaks loodi katki tambitud lina seemnid kallatakse toobi palawa weega üle ja pigistatakse külmaks minemise järele läbi riida. Poole toobile sest wedelikust pannakse lood soola ja kolm loodi lina õli juurde ja antakse sisse.

52. Weiste täisid kautada.

Hää abi on liima kiwide tolm, mis raiudes maha langeb. Seda riputatakse mitu korda nende kohtade pääle, kus täid on. Ka lina õli, mis röösa koorega keedetakse, on väga hää. Sellega õrutakse tarwilikka kohti.

Kui nael tubakat tuhaga keedetatakse ja selle lehelisega weisid paar kordi pääst sabani üle tõmmatakse, siis kaunad täid ära.

53. Lööjat lehma paigal hoida.

Pane seesugusele loomade külma weega märjaks tehtud riie selja pääle, mis teda sedamaid rahuliseks teeb, nii pöörane kui ta ka enne on olnud. See abi aitab palju enam, kui sidumine, mis looma jägedaste veel pöörasemaks teeb.

54. Linast riidet ühe pääwaga pleekida.

See pleekimine sünnib sell kombel, et pruunist kiwist (Braunstein) ja puu hapatuselt tõusnud soola hapatust, mis 4 kunni 6 jau weega ümber liigutades segatakse. Selle pääle pannakse riidet, kui ta enne mõne tunni wees sees ligunenud, mõneks tunniks selle lehelise sisse ja lo-

putadakse siis puhta meega üle. Seda tehakse linase riidega 3 ehk 4 korda, puu-willasega aga paljast kaks korda. Selle wiisi järelle võib igal aasta ajal ja ühe pääwaga riidet niisama walgeks pleekida, nagu oleks ta mõnda nädalit mäljas aias pleekimas olnud.

55. Lauda afnaid külmetamise eest hoida.

Kange külмага külmetavad lauda afnad sagedaste nenda finni, et nende läbi enam wärsket õhku lauta ei saa, mis loomadele niisama tarwis lähab kui inimestele. Et seda mitte ette ei tule, on tarwis soola afna pääle ja pragude wahel riputada, mis jää ära sulatab ja aken uueste finni külmetada ei lasa.

56. Wastate suurt naba kantada.

Kahe pääwa wanadusele loomale antakse iga pääm üks tilk Arnica't sisse. Wälja poolt öerutakse naba ja lähemaid kohti lahja arnika tinkturiga.

57. Wastate paistetunud naba alandada.

Teru paistetunud naba soja sea raswaga ehk soja soolamata wõiga.

58. Puu-wilja tagawaraks hoida.

Ploomised hoitakse 3 ehk 4 kuud järgmisel wiisil hääd: Kui nad parajalt walmis on, nopitatakse nad puu otsast ära, pannakse kuskile tuppale, kust tuul läbi käib ja jäetakse kahels ehk kolmeks pääwaks sinna seisma. Siis pakitakse neid korra wiisi nisu jahudega mingisuguse riista sisse, nenda et üks teise külge ei puudu. Kui neid üks kord tarmitatakse, pühitakse neid puhtaks, pannakse söela sisse ja hoitakse siis filmapilguks mee auru käes.

Sunad ja pirnid võetakse siis puu otsast ära, kui nad täiesti valmis on, see on: kui nad puu otsast maha kukuma hakkavad ja kantakse hoolega ette maadates ära. Enne pannakse ometi veel tähele, kas kellegil mingisugust märki küljes ei ole, lastakse 3 ehk 4 neli pääwa heinade all seista, maadatakse veel korra järele ja puhitakse iga õun puhtaks. Siis pannakse paremaid õuni ja pirna, kui neid paberisi sisse mäsitud, kasti sisse, mis peenikese, valget sõelutud liiva täis, nenda et üks teise külge ei puudu. Kasti viiakse kuiva, tuulise koha peäle, kus külm ometi mitte kallale ei tohi pääseda. Sell viisil seisavad õunad teise aasta Juuli kuuni hääd.

59. Wilja: puid hästi kaswama panna.

Wõta karru täis weisse sitta, niisama palju lamma sitta ja pane suure tõrre sisse, mis pääwa otsa päikese paistel seisma peab. Selle peäle kalla mõni pang wirtsa ja wihma wet juurde, lase 14 pääwa seista ja liiguta iga pääw korra ümber. Ka võib natuke soola, salpeert ja salmijaaku sisse wisata ja peab enne tarwidust hoolega ümber liigutama. Kui mõne korra aastas seda wedelikku puu juurte peäle walatakse, hakkab puu väga kange jõuga kaswama.

60. Sõnik wilja: puudele.

Wõta nael liimi, keeda seda, kunni kõik ära sulanud on, kalla siis 40 mõõdu wee sisse ja anna seft igale puule, kui mulda ümberringi natuke fergitatud on, 4 ehk 6 mõõtu. Mõne nädali pärast võib juba kastmise kasu näha.

61. Nuusi wilja: puid fergel wiisil kaswatada.

Walitse ilus wilja-puu oks wälja, mis maha raiuda tahad ja keeruta teda selle koha peält kõwaste traadiga

finni, kus ta juuri ajama peab. Mahl ei wõi selle läbi ülesse tungida ja oksa ümber sünnib rõngas. Nüüd lõika hää ramm poolest oksast saadist sisse ja pane ümber ringi mingisuguse asjaga mulda. Kui ilm kuiv on, peab aeg ajalt mulda märjaks tegema. Nii pea kui oks mõne juure wälja on ajanud, lõigatakse ta ära ja istutatakse maha. Kui hästi hoolt kantakse, kasvab oks karmeste ja kannab niisama suurt wilja, nagu see puu, kust teda wõeti.

62. Ubi õuna-waraste wastu.

Õuna margad on igal pool ootmata külalised ja teevad igal pool meele haigust, kus nad wõerusel käinud. Nende wastu on uue ajal isiaralikkude abi leitud, mis ometi üksnes jääb aitab, kus waras õuni sööb. Wõta Oleum Crotoni, mine rohu-aeda ja määri sellega neid õunu, mis hästi madalas on ja mis waras kõige esmalt kätte saada wõib. Kui nüüd waras tuleb ja neid õunu sööma hakkab, juhtub mehele seesugune õnnetus tulema, mis keegi enesele ei soowi. Mehele püksid ei järe kuigi kauaks kuivaks; oli paneb teda imetükka tegema. Kes korra seda tunda saanud, ei tule teist korda küll wist enam tagasi.

63. Abjutamise sõnaku asemel wilja puudele.

Abjutamise on wiljapuudele väga hää ja annab neile hääd kasvamisest joont. Selle kaetakse puu ümber natuke mulda ära, pannakse abju tahma asemele, kaetakse mullaga finni ja walatakse siis wet pääle.

64. Sobuse külmetamise wastu.

Tükk terast tehakse tuli punaks, pannakse sauest kausi sisse ja kallatakse paar toopi õlut pääle. Sell

miisil sojaks läinud õlut antakse hobusele sisse, pannakse willane tekk ümber ja jalutatakse natuke. Pea hakkab hobune selle läbi higistama.

65. Kartlika hobusid parandada.

Seks ei ole muud tarmis, kui silmade äärest pikki karwu välja tõmmata.

66. Mis teha, kui hobusid süüa ei taha?

Neile antakse paar tilka *Nux vomicae*'st leiwaga sisse.

67. Hoosteile ilusat, läikivat karwa anda.

Et hoosteile ilusat, läikivat karwa anda, mis hobusid palju ilusamaks teeb, teeda sügise ehk talve iga hobuse jaoks nädalis kaks ehk kolm korda peu täis lina seemnid umbes kuue tööbi mee sees ja anna neile seda 4 nädalit sojalt juua. Selle läbi ajavad hobused karmemete wana karwa ära ja saavad ilusa uue.

68. Hooste lasku ja sabasid ilusaks teha.

Hoia jõhwi puhtaks ja pese sagedaste seebi meega ja mahlaga, mis läbi jõhmed kangemine ja ilusamaks lähawad. Veel kärmemine kaswawad aga laskad ja sabad, kui nahka ühe salwiga öerutakse, mis kahest loest meest, loest loorberi õlist, loest lina õlist ja loest sibula jahwtist tehakse.

69. Sigist hoost tööle eest hoida.

Anna higisele hobusele, kui $\frac{1}{3}$ jagu weemle pulwert ja $\frac{2}{3}$ salpeetre pulwert oled ära seganud, sellest sõõma lusika täis sisse; on hobune wäga higine, siis antakse

temale kaks sööma lusika täit, enne kui teda lauta ehk talli viiakse.

70. Hoost kõrbeste hammustamise eest hoida.

Õota peu täis rohelist raud-reia rohtu ja õeru hoost nenda, et rohust enam midagi järele ei järe, siis ei tule waenajad elukad mitte hobuse kallale.

71. Hobusid lõhkumise eest hoida.

Kellegi seesugused hobused on, kellest ta teab, et nad kergel viisil lõhkuma hakkavad, peab waljaste külge silma lappisid tegema, mis, nii pea kui hooste lõhkumise himmu tuleb, neile filmade ette tõmmata võib. Kui hobused midagi enam ei näe, jäävad nad pea seisma. — Ei taha hobused endid rautada lasta, siis pannakse neile väike kivi kõrwa sisse ehk ka mõlematesse.

72. Rõõwikuid puude otsast kaitsta.

Õota 16 naela tahma, leuta paraja jau mee sees ära ja pane hiljem veel wet juurde, nenda et wiimaks üldse 14 pange riista sees on. Seda tahma wet kalla käsipritsiga puu otsade pääle ja pea selle järele võib juba rõõwikuid furnult maaft leida.

73. Rõõwikuid wilja-puude küljest kaitsta.

1) Pane üle nuustik pika ridwa otse, kasta pruuni seebi lehelise sisse ja tee sellega puu otse märjaks, kus rõõwikud hunikus on; sedamaid kukuvad rõõwikud maha.

2) Seu iga puu ümber mitme korra lõnga, mis halli sulahõbeda salwi sisse kastetud.

3) Õota kaks rõngast, kellest üks waseft, teine tinast on ja üks täieste teise sisse passib ja pane puu ümber. Need rõngad ei lase rõõwikuid puu otse.

74. Weisfid sööma panna.

Kui weisfel sööma tahtmist ei ole, siis võib neid järgmisel viisil jälle sööma panna: neile antakse 8 pääwa iga pääw 2 korda tõugatud pulwert, mis 8 loest kalmusest, 8 loest koirohust, poolest loest ingwerist ja 11 loest keedu soolast on tehtud.

75. Mis teha, kui weisfed kaewawad.

See saba ülemelt, kesi kohalt ja alt nii tugewaste kui võimalik nõoriga kinni.

76. Ubi lammaste sõra-tõbe wastu.

PuhaSta jalgu weega ja harjaga, lõika siis waheda noaga wigast sarwe ära ja määri wigast kohta hloorlubjast ja weest tehtud pudrugaga pääwas kaks korda.

Pääle selle peab wigasid lammuid terwetest lahutama ja märja eest hoidma. On haigus väga kuri, siis peab järgmine abi aitama.

Pane kauSi sisse, mis külma wet täis on, mõned wafkrahad, tükk tina ja natuke weemle hapatust. Kui see segi tüki aega seisnud, siis kasta kásn sinna sisse ja pese sagedaste wigasid kohti.

77. Sigade läbijooksmise wastu.

See tuleb külmetamisest ja hapuks läinud märjast söögist. Haiget looma peab soojas hoitama, kuiwi õlgi alla panema ja terwet kuiwa sööki andma. Pääle selle on weel hää, kui söögi sekka iga pääw ühte pulwert pannakse, mis poolest loest tormentilli juurtest ja weerand loest kolumbo juurtest on tehtud.

78. Sigu tõbe eest hoida.

1) Anna igale seale nädalis kaks ehk kolm korda *Antimonium crudum* söögi sisse.

2) Märtsi kuust kunni kesi Juuni kuuni anna nädalis kaks korda, järgmistes kuudes vähem, homiku wara noa otsa täis järgmist pulwert hapu piimaga: 2 loodi punast antimooniumi, 4 loodi brüoni juurt ja 4 loodi punast boolust.

79. Mis peab tegema, et sead sööma isu ei kaota?

Anna igale seale pääwas kaks peu täit kaeru, kus juures nendega järgmisel viisil peab tehtama: kõige esmalt võetakse nii palju kaeru, kui kolme pääwa jaoks tarvis, pannakse kordade viisi soola wahela ja kallatakse siis wet pääle.

80. Sigade nuumamised.

1) Natuke leiwa taignat tehakse soja weega rukk ja hudega täidetud kausi sees paksums taignaks ja pannakse soja koha pääle. Kui kõik hapnema läheb, pannakse taignat suurema riista sisse, kallatakse weel jahu juurde ja tehakse medelamaks. Kuna seefugune taigas weel hapneb, keedetakse hää hulk kartuholid, tambitakse katki, kallatakse nii palawalt kui võimalik hapnema taigna sisse ja segatakse kõik hoolega seita. Nüüd võib mõne peu täie soola weel juurde panna. Kui sellega sigu sööta tahetakse, tehakse weega ehk hapu piimaga paksum natuke medelamaks.

2) Hää nuumamise söök on ka järgmine: Pane kartuholid, mis mitte üsna pehmed ei ole keedetud ja er-

nid suure astja siise kofku, kalla palawat wet pääle ja lasse ära hapneda.

3) Lase nuumamise miljaga $\frac{1}{3}$ jagu kaeru ühes ära jahvatada ja sööda sellega sigu. Nad ei kauta kaerade läbi mitte nenda hõlpsaste sööma tahtmist ja lähavad ennem rammufaks.

81. Härgi wedama panna.

Härjad pannakse ikkesse ja seutakse kaela rihmaga ahela külje finni, mis läbi rõnga lähab, kelle külje söime ääres midagi raskest asja on pandud. Deine weel raskest asi pannakse eemale härja taha maha. Kui nüüd härg söime äärde sööma tahab minna, peab ta raskest enese taga wedama.

82. Loomi tulekahju ajal laudast wälja tuua.

Wäga raske lugu on tule kahju ajal loomi laudast wälja tuua, kui nad näewad, et lähemad majad põlewad. Sagebaste on mõnda maja looma selle läbi otsa leidnud. Et seda ette ei tuleks, peab loomade silmad finni siduma ja siis lasewad nad endid igale poole wiia.

83. Putukaid aidadest ja lille penarte päält kautada.

1) Lille peernate päält ja pottide seest mõib paha loomi kergeste kautada, kui mulda lubja weega märjaks tehakse.

2) Kaks jalga üle maa pinna pannakse indigoga wärmitud willast lõnga ülesse.

3) Tõrwa siise kastetud hõõwle laasta pannakse penarte pääle taimede wahel.

84. Nohtu teede pääst hulgaiks ajaks fergel wiiñil ära kautada.

Wõta $\frac{2}{3}$ jagu wet, $\frac{1}{3}$ jagu kustuutamata lupja ja pane $\frac{1}{10}$ jagu meewelt sinna juurde. Kui kõik hoolega katla sees keedetud ja hoolega ümber liigutatud on, wataksse seda medelikku mõne korra nende kohtade pääle, kust umbrohtu ära kautada tahetakse. Mitu aastat läheb enne mööda, kui umbrohi selle koha pääl jälle kaswama hakab.

85. Elajate põrnatõwe wastu.

Sega lood ofserohtu, 4 loodi salpeetert, $\frac{1}{2}$ naela aniisi pulwert ja $\frac{3}{4}$ naela glauber=soola hoolega kokku ja anna sest igaš tunnis söömaluñika täis $\frac{1}{6}$ toobi weega haigele elajale sisse.

86. Wõeraid loomi teiste juurde harjutada.

Pese neil loomadel, kes teiste juure jääma peawad harjuma, isiäraniš nörgematel ehk kartlikumatel pääd ja kaela wiinaga, nii faugele kui nad endid noolda mõiwad.

87. Sää uus wanfri määre.

See wanfri määre jääb palju kauemaks kui igapääwane wanfri määre rataste ašside (akšide) külge, sest et ta alles 34° R. sulama hakab. Pääle sellest on temast weel see kasu, et määrides temast midagi maha ei tilgu. Seda määret walmistatakse

100 naelast walgest pigist,

25 „ searaswast,

$6\frac{1}{4}$ „ mahast ja

30 „ meetinast.

Keeda neid kõik pajas hästi ära ja liiguta hoolega ümber. Waha peab kõige enne sulatadama, sest et ta nii hõlpsalt ära ei sulata kui teised.

88. Suuri sibulaid kasvatada.

Pane sibulaid ahju kohta kuivama ja lasse talve otsa sääl seista. Remade tippi ehk istuta nad wägema mulla sisse maha, kuhu aga ometi mitte hilja aegu sõnikut pääle ei ole pandud. Sell wiisil kaswawad sibulad väga suureks.

89. Weiste lauti pahast õhust puhastada.

Pane lauda nurka riistu, kus soola hapatus ehk gips sees on ja wõta nii sagedaste uut, kui iial tarwis.

90. Kudas on kõige parem hoosteale rufit fööta?

Kalla rufite pääle nenda palju wet, et see enam kui kakskord rufiteist rohkem kaalub, lasse pikkamisi keeda ja liiguta nii kaua ümber, kunni terad lõhkewad; siis wõta pada tule päält ja lasse nii kaua seista, kuuni rufkid kõik wet sisse imenud on. Iga pääw keeda nii palju rufit, kui hoosteale tarwis lähab.

91. Abi tigude wastu.

- 1) Aja partiid seesuguste kohtade pääle.
- 2) Riputa õhtuti lupja sinna wälja, kuhu tihti tulewad.
- 3) Riputa segi wälja, mis $\frac{3}{4}$ jauist gipfist ja $\frac{1}{4}$ jauist puutuhast on tehtud.
- 4) Kui tigused terpentini õliga märjaks tehakse, siis surewad nad sedamaid.

5) Pane kooritud pajusid seesuguste kohtade pääle, kus tiud on. Nad koguvad endid pajude pääle kokku ja neid võib siis kergel wiisil ära kautada.

6) Riputa seemete pääle, kuhu tigusid kallale kardad tulewat, kastega ehk wihma järel peenikest tuhka, tahma ja lupja.

7) Pane katki lõigatud magust puuwilja maha ja laudad pääle. Tiud koguvad nende alla ja nüüd võib neile kergeste otša teha.

92. Ilmadest ja aasta aegadeist.

Et ikka nenda juhtub, kui järgmised märgid näha on, selle eest ei wõi meie seista, aga kudas tähele on pandud, on järgmiste märkide järele enamiste nenda juhtunud ja selle pärast saagu need märgid siis ka siia üles pandud.

1) Kui kewade 10. Märtsi järele juba müristamist on olnud, siis ei tule enam ärmatuist ega öökülma.

2) Kui kewade palju udu on, siis tuleb kui palju wihma; on sügise palju udu, siis sajab talwe palju lund.

3) Kui kewade suured uputused on, siis tuleb kui palju palawat.

4) Kui sügise ja talwe palju walju homiku tuult on, siis kannawad wiljapuud teisel aastal hästi wilja.

5) Kui talwe palju lund sajab, Märtsi kuu kuiv, Aprilli kuu sadune ja Mai kuu külm on ja talwe soja wihma näha on, siis on see aasta wiljakas.

6) Mis ilm kuuloomise ajal ehk kolmandamal päälwal pärast noort ehk täit kuud on, see lähab ses kuus edasi.

7) Kui keshhomiku tuul on ja pilwed keshhomikust üle taewa wälja lagunewad, siis jääb see tuul kaunis kauaks ja lõpeb wiimaks wihmaga.

8) Dorm, mis ööse hačab, ei jää nii kauaks ega ole nii kange kui see, mis pööwa hačab.

9) Kui soja õhuga tuul tõuseb, siis tuleb pea wihma.

10) Kui päike homiku selgeste ja ilma isiaraliku karmata tõuseb ehk tõusmise järel pilwi pea enese eest ära ajab ehk kui ta wastu lääne pool pilwi ei ole, siis jääb ilm kõigeiks pöömaks ilusaks.

11) Kui päike õhtu selgeste ja ilma isiaraliku karmata looja lähed, siis on teisel pööwal wiistist ilus ilm, liiategi kui loojaminemise järele ilus ämarik on.

12) Kui ämarik ehk koimalge wase karmaline on, siis tuleb paha ilm; muidu aga näitab ämarik, et teisel pööwal ilus selge ilm on ja koit, et wihma ehk tuult tuleb.

13) Kui päike paksude pilwede taga, kelle üle ta jooni wälja lautab, ehk dunkel-punase karmaga tõuseb ehk looja lähed, siis tuleb tuult ehk wihma.

14) Kui pilwed pööwa päikese ümber koguwad ehk tema all endid ühendawad, siis tuleb paha ilm.

15) Kui enne lõunat ilus ilm on, pärast lõunat aga hoog wihma tuleb ehk mustad pilwed põhja poolt ülesse tõusewad ja taewast katarwad, enne ometi jälle ära kawatwad, kui päike looja lähed, siis on teisel pööwal põhja tuul.

16) Kui homiku udu tõuseb, aga jälle maha langeb, siis lähed ilm wastu lõunat ilusaks. Lähed udu aga ülesse, siis tuleb pea wihma.

17) Kui pööwa otša ilm pilwes olnud, õhtu aga üks koht taewast selge on ja selgeiks jääb, siis on tuul teisel pööwal sest küljest; lähed selge koht aga mõne aja pärast jälle pilwe, siis on tuul just selle külje wastu.

18) Kui homiku palju wäiksid, walgid pilwi ehk nenda nimetadud lamma-pilwi näha on, siis tuleb ilus ilm.

19) Kui õhtu wäikesed mustad pilwed taewas on, siis tähendab see wihma; on nad aga walged ja selged, siis tuleb ilus ilm.

20) Kui päikese wastu taewas selge läike nagu wikerkaarist paistab, siis tuleb pea tormine ilm.

21) Pilwed, mis nagu suured, walged mäed ehk langed wälja näitawad, kuulutawad hääd ilma; mustad, tina-karwalised, isiäraniš kui nad madalas on, ja tulekarwalised aga tuult.

22) Mustad ja walge-halli karwalised kõuepilwed ei ole nenda kardetawad kui punased ja pruunid, ehk küll esimeste müristamine waljem on.

23) Kui tähed tumedalt paistawad ja wäiksid sügugi näha ei ole, ehk küll taewas pilwi ei ole, tuleb paha ilm.

24) Ring päikese ehk kuu ümber kuulutab paha ilma ehk wihma ja wihm sajab seda kauem, mida pikkamine ta hakab.

25) Teised päikesed ehk kuud päris päikese ehk kuu kõrwas näitawad paha ilma.

26) Kui hulgal inimestel käed wäga kuivaks lähawad, nenda et kõik, kelle külge hakatakse, käest ära libiseda tahawad, tuleb wiististe wihma.

27) Kui lused palju laulawad, pääsukesed madalaste lindawad, aned ja kaarnad waljuste karjuwad ja mesilased kui mitte kaugele ei linda, siis tuleb pea wihma.

28) Kui tuul päikese järel puhub, siis jääb mõneks pääwaks ilm ilusaks.

29) Kui kanad pärast lõunat wara ülesse lindawad, siis tuleb teisel pääwal ilus ilm, on nad aga hilja meel wäljas, funni ilm pimedaks lähab, siis tuleb teisel pääwal wihma.

30) Kui lused õhtu magama minnes laulawad, siis lähab ilm pea teiseks.

31) Kewade.

(April ja Mai).

Kui tammedel enne Mai kuud juba lehed külges on, siis võib ilusat wiljakat suid loota.

On konnakudu kewade sügawas mees, siis tuleb soe, kuiw sui; on aga kudu ääres ehk muidu natuke mee sees siis tuleb märg ja wesine sui. Kui konnad ette ära teawad, misjugune sui tuleb, kelle üle siinamaale ometi veel õiget otsust ei ole antud, siis peaks küll see ütlemine õige olema.

Kui kirsid hästi õitsewad, õitseb ka ruki hästi.

Warane müristamine, hiline nälg. See tähendada wesiist suid.

Kui kaselinnud kaunis wara enne päikese tõusu laulawad, olla wihm ligidal.

Kui lõuke kõrges lindab ja kawa ülemel kõrges laulab, kuulutab ta ilusat ilma.

32) Sui.

(Juuni, Juuli ja August).

Suits mäe ümber tähendab külma talwet.

Müristamist ei ole oodata, kui lojussed lõuna ajal kangeste õhku sisse tõmmawad, ninaga eneste üle nuusutawad ja karjamaal kiili jooksewad.

Voib wälgu ja müristamise wahel kaheksa pulsi lööki lugeda, siis on kõue pilw weel weerand penikoorma maad kaugel; mida wähem lugeda võib, seda ligidamal on ta.

Kui Saani = ehk tule = uksikesed kangeste läigimad, võib hääd ilma loota. Ei ole neid aga enne Saani pääwa näha, siis on see külmade, pahade ilmade märk.

Kui ämblikud wäljas palju wõrka kujud, siis tähendab see ilusat ilma; ei kuju nad aga mitte, siis on paha ilma karta. Kujud ämblikud mihmaga, siis ei kasta see kaua, waid ilus ilm on tulemas.

Kui aia tigused ja lima tigused sagedaste peenarte ja teede pääl leida on, siis tuleb kõuemihma.

Enne müristamist lindawad pääsukesed madalas.

33) Sügise.

(September ja Oktobor).

Rohke udu tähendab sügise lumist talwet.

Langewad lehed aegsaste puude otsast maha, siis on ilusat sügiset ja sooja talwet oodata; jääwad lehed aga Oktobri kuuni puude otsa, siis on pikk talwe tulemas.

Kui pärast päikese loojaminemist pakis udu jõgede, ojade ja heina maade pääl on, siis tähendab see ilusat ilma.

Paksu uju järele tuleb tihti õõse mihma.

On sügise hilja weel puu õisi leida, siis ei tule hääd aastat.

Hilised roosid aias tähendawad ilusat ilma ja sooja sügiset.

34) Talwe.

(November, Detsember, Jaanuar, Februar ja Märts).

Hiline taiwe, hiline kewade.

Kui kaskede ja pajudel ülemel ladwas lehed kaua roheline seisawad, kuna alt warakult lehed maha langewad, siis tähendada see aegsat talwet ja hääd kewadet.

Mõned ütlewad, et kui sügise rohkeste umalaid saada, siis tulla wali talwe ja hääd wilja aasta.

Kui talwe homiku tuulega ja külмага ilm ujus on, siis on sula tulemas, nendasama õhtu tuulega vihm.

Haisew udu tähendab külma ilma.

Kui jänēs kõrgemate kohtade päält madalamate pääle lähab, siis tulla mõne aja külmad ilmad.

Sajab peenikest ja väikest lund, siis on pikemaes ajaks külma oodata; sajab laia lund ja hakab ta kofku, siis tuleb paras külm.

Lume aasta, rikas aasta.

Kudas ilm 12 ööd pärast jõulu on, nenda on ta 12 kuud otfa. (See tahab küll wist kõige wähem tõsi olla, nendasama ka järgmine!)

Kui uue aasta homiku koidu puna selgeste näha on, siis tulla sui palju müristamist.

Sooja Jaanuari kuu pääle tulla külm Feebruari kuu ja sui.

Külm Feebruar, külm femade.

Kui ani Mardi pääwal jää pääle astub, astub ta jõulus sopsa sisse.

Kohelised jõulud, walged lihawõtte pühad.

Kui kured ja metsaned ära lähawad, ei jää talwe enam kauaks tulemata.

Kuldse maja waranduse

Kolmas jagu.

Teine ühele.

T. MUTSU
Laenn raamatukogu
Tallinnas

Almalit warandus tuule, ei hooli ma ühtegi finust,

Rui ja mult terwise wiid, asemel' töutad end!
Terwis on kõigile ehteks ja kõige paremaks waraks,
Tema eest pidada hoolt mötelgu alati meel!

G.

1. Silmahaigused.

1) Puru filmast wäljawõtmiseks olla hää paberit kofku rullida, siis rullist lahti wõtta, otša märjaks teha ja selle pääle puru filmast wälja wõtta katsuda.

2) Sündinud laste filma põletikku arstitakse järgmisel wiisil. Ema juurde pannakse kaks kausi külma weega woodi ette. Ühe kausi sees on peenikesed linase riide tüfid; teise sees pestakse tarwitawad tüfid puhtaks. Niisugusid märgi linase riide tüffia pannakse, mida sagedam, seda parem, filmade pääle, mis läbi põletik wäheneb, filmalaud enam kofku ei haka ja mädajooksmine sagedaste järele jääb.

3) Wärske sai lõigatakse pooleks, leotakse wee sees ja pannakse siis filmade pääle.

4) Rõõska piima keedetakse kuiwa mooni nupuga ja panakse lapiga sojalt filmade pääle. See olla wäga hää abi selle wastu, kui filmad kofku hakawad.

Üleüldse olgu tähendatud, et suurem jagu filmahaigusi küll külma, aga mitte sooja, kõige wähem märga sooja wälja kannatawad, mis pärast sugugi soowida ei ole, et haiget filma kinni seotakse. Kõige parem filma haiguse ajal arsti abi otsida.

2. Santa filmi paremaks teha.

1) Riputa suhkurt põlewate süte pääle, mis enam ei suitse, hoia säääl pääl tüff linast riidet ja pane seda,

fui ta igast küljest auru sisse on tõmmanud, kuue wõi kahesama korra kofku ja siis sojalt filma pääle, kõige parem õhtu enne magamaminemist.

2) Lase põlewate süte pääle wisatud wiiruki suitsu mingisuguse riista läbi filmade pääle.

3) Lase peusse kallatud ja säääl õerutud Rõlni wee ehk konjaki auru filmade pääle minna.

4) Keeda wiigimarja, kust seemned wälja wõetud, piimaga ära, pane selle pääle õhukese linase riide lapi sisse ja hoia pool tundi leigelt filma pääl. Selle pääle õeru konjaki ja weewle=eetert mõni minut peus ja lase selle auru filma sisse minna.

5) Määri filma laugi iga pääw Rõlni meega, konjaki ja roosi wiinaga.

3. Mesilaste nõelamise wastu.

1) Sinikivi pannakse lusika täie wee sisse ja pestakse siis nii ruttu kui võimalik nõelatud kohta. Poole tunni pärast hakab valu wähenema.

2) Määri nõelatud kohta meega ja kui mesi ära kuimab, pane uut jälle pääle. Wärske külm muld olla ka hääd abi. Mesilaste, erilaste ja ka okaste pistmise wastu on tululik, kui haiget kohta kõrwawaiguga määritakse ja nõela ehk okast kohe wälja tõmmatakse.

4. Nina werejooksmise ja werefülitamise wastu.

Kui nina werejooksmine liiaiks ei läha, ei pea seda koguini waigistada katsutama, sest et ta suuremalt osalt looduse abi on. Kui aga werejooksmine liiaiks lähab, siis võib teda waigistada, kui

1) Külma wet aädikaga ühtlase juuakse.

2) Mitmed pesewad nägu külma weega ja joowad külma wet.

3) Mõne lusika täis wiina-äädikat sisse wõtta on wäga häa.

4) Wõti wõi külma wee sisse kastetud rätik pannakse ölade wahele.

5) Kui werejooksmine liig kaua aega wõtab, nenda et jõud faob ja mineistus ligi on ja ükski ülemal nimetud abi ei aita, tehakse linasest riidest ehk tule kääsnast pikerkune junnikene, kastetakse äädika sisse ja pannakse sellega nina auks finni.

6) Mitmed seowad selle külje wäikest sõrme, kust nina werd jookseb, küüne ja esimese liikme wahelt tuge-
maсте niidiga finni.

7) Werefülitamise wastu wõetakse peenikest soola teelusika täie wiisi kuwalt suhu ja neeltakse aeg ajalt weega alla. Seda tehakse kolm künni neli korda pä-
was. Ka on häa, kui soolwet söögilusika täie wiisi sisse wõetakse.

8) Rindu pestakse jääkülma weega, jalgu aga hoi-
takse sooja wee sees.

9) Sagedaste aitab ka palja külma wee joomine.

10) Keedetud kitsepiim, pooleks weega segatud ja meega magusaks tehtud, kaotada werefülitamist, kui seda iga päew pidada jooma.

11) Sagedaste aidata lina ja magusa mandli õli sissewõtmine teelusika täie kaupa.

Haawade werejooksmise wastu on järgmised abid häad:

12) Nartsu pääle panna, mis külma wee ja äädika sisse kastetud.

13) Sükk pehmet tule kääsna wõtta ja haawa pääle maotada.

14) Põletatud linast riidet ehk puhast ämbliku võrku pääle panna.

15) Peenikest kolofooniumi ja Araabia gummi pulwrit segada ja haawa pääle riputada.

5. Põletatud haawu parandada.

Kui kellegil õnnetus juhtub, et ta mõnda kohta ehk terwet keha ära põletab, siis on kõige parem abi, kui põlenud kohtade pääle puuwillu pannakse. Kui aga käsi, nägu ehk sõrmed on põletatud, siis on kõige parem abi seda kohta raudnõgeste tinkturiga määrida. Seda võib igamees ka isi enesele valmistada ja nimelt järgmisel wiisil: Suuni kuu hakatuses lõigatakse suurte raudnõgeste ladwad jala kõrguselt maha, serbitakse katki ja tõugatakse natukese wiinawaimuga sulbiks, pigistakse seda selle pääle wälja, walatakse niisama palju spiiritust juurde ja lastakse seda hoolega kinni pandud pudeli sees seista.

Kuulus arst Teofrastus Paratselsus liidab järgmise salwi hää olewat: 3 jagu munawalget, üks jagu puu-õli ja lood walget witrili segatakse peenikeste jahudega ära. Seda salwi tõmmatakse iga tunni pärast anesulega haawa pääle.

Wähemaid põletatud haawu määri warsti puu-õliga ja õeru siis keedusoolaga. Nahk jääb terveks ja walu wäheneb pea.

Kui tuline lahk käe pääle on tilkunud, siis lase lahk külmaks minna ja ära kisu mitte kohe ära. Sell wiisil kaob walu ja ka nahk jääb terveks.

6. Sarlah.

See haigus tarwitab isiaranis suurt hoolekandmist ja ettewaatamist. Et enamiste haigel ka kurgu walu

on, siis mõta salwei rohtu, feeda meega ja anna sisse. Pääle selle pane haigele sinepi plaastrit kaela ümber. Juua anna tangu ehk leiwamet ja hoiha haiget kangeste külma eest. Ka siis kui haige juba paranenud ja terveks saanud, ei tohi ta enne kuut nädalit külma tuule kätte minna.

Kui haige süüa tahab, on väga mõnuis, kui temale kaeratangu leent feedetakse ja antakse. Hakab haige uueste pödema, siis anna temale pärnapuu õite ehk leedri teed juua.

7. Kõhutõbi.

Mii pea kui aru saad, et kõhutõbi haikamas on, aitab sagedaste see, kui homiku wara korteri sooja, praegu lüpsitud piima ära jood. Muidu joogu ometi haige leiwamet.

Kui aga haigus raskemaks läheb, mõta tükk kamferi, öeru seda searaswaga ja sega hästi kofku, määri haige kõhtu 2 ehk 3 korda pääwas ja kata siis willase riidega kinni.

Ka see on haiguse wastu hää, kui pfermüntsi ehk lina seemne wet haigele juua antakse ja sinepi plaastrit kõhu pääle pannaakse.

Haige hoidku ennast selle eest, et ta midagi raswast toitu ei söö, waid üksnes lahja, nagu isäranis kaeratangu leent; aga ka praetud liha võib ta natuke süüa.

8. Leetrid.

Leetritõbe ajal peab lapsi sojas toas pidama, et punased plekid mitte enne aegu ihu päält ära ei kao, mis väga kardetaw on. Kui seda õnnetuft siiski peaks juhtuma, siis on tarwis ruttu leetripuu õie teed sojalt lapsese juua anda, mis leetrid sagedaste uueste wälja ajab.

Tuba olgu pime, sest walguš ei ole haige silmadele mitte hää. Haige joogu keedetud met, kaeratangu met ehk ka raudreia rohtude met, kuhu pisut met sisse tuleb panna.

9. Pää-aiu palawik.

See haigus tuleb enamiste sest, kui veri kangeste päha kofku ajab ehk kui pää mingisugust wiga saanud. Kõige päält on tarmis käewarrest werd lasta ehk kuppukula taha panna ja soja meega werewoolamist tüki aega paremine edasi saata. Suuksed saagu pääst ära aetud ja siis jääb pää pääle pandud. Suua peab haigele leedripuu õie teed andma, et ta higestama hakab. Wäga tulus on ka see, kui haigele sooja met tehakse jalgade jaoks ja wee sisse soola pannakse, nendasama sinepi plaastrit sääre marjade pääle.

Üleüldse peab haigele söömise ja joomise poolest kõik ära keeltama, mis werd mõiks päha ajada.

10. Kurgu põletik.

Kui kurgu põletik külmetamisest tulnud, wõta salwei ehk raudreia rohtu, pane met pääle ja leuta sääls sees salpeetrit ja met, mis pääle seda mõne korra pääwas sisse wõtma peab. Kui paistetuse ja walu kangemaks lähab, siis pane sinepi plaastrit õhukesse nartsuga kaela pääle ja kanna sääls nii kaua, kui kurt paremaks lähab. Kui haige hingamine raskemaks lähab, siis wõta peotäis raudreia rohtu, kumedid ja tassil täis äädikat, keeda meega ära ja tõmma siis auuru kurgu sisse. Kui wesi külmaks lähab, siis tee seda jälle sojaks.

11. Külmtõbi ehk palawik.

Wõta nii palju häid umalaid, kui kolme sõrme wahel mahuwad, kalla pool toopi keema õlut pääle ja lase

seda umala medelikku, ilma ehk rohkem keedaks, pool tundi ühetasase soja käes olla, wala siis medelik ära ja pigista umalad wälja. Seda medelikku joogu haige enne magamahetmist nii sojalt, kui ta iial wõib.

Wäga häa abi külmatõbe wastu peab hiina = koor, hiinin ja kinhonin olema, kellest täiskaswanud inimestele 12 graani ja lastele 6 graani antakse, enne aga ometi piimasuhkruga segatakse. Hiina = koorrest lastakse lood naela meega poolest saadik ära keeda ja antakse haigele iga 2 tunni takka söömalusika täis.

Ka järgmised rohud olla suureks abiks:

2 ¹ / ₂	loodi	Aloë succo trina,
¹ / ₄	"	Agaricus,
¹ / ₄	"	Rhadix Rhei,
¹ / ₄	"	Ammoniac,
¹ / ₄	"	Radix Gentianae,
¹ / ₂	"	Theriae Venetian,
¹ / ₄	"	Radix Zedoriae,
¹ / ₄	"	Crocus ^{us} orientalis.

Külmas tõbes tahab haige sagedaste külma wet ja nõuab palju juua, mis eest ometi haiget hoidma peab. Kõige parem on kumedi tee, leima ja ka tangu wesi, mis haigele anda wõib.

Ka mädarõigas on häa abi. Seda õerutakse peeneks ja walatakse lusika täie pääle korter keewa wet, mis pooleks tunniks seisma peab jääma. Homiku wara magamisest üles tõustes wõta seda sisse. Nendasama aidata ka mõne korra see, kui lusika täis kadakamarja wiina peeneks tõugatud pipraga sisse wõetakse.

12. Soetõbi ehk palawik.

Et haigel enamiste ikka kange pääwalu on, siis pane talwe jäätükkidega ehk lumega täidetud põis pää alla, kui ajal tee linased nartsud külma wee sees märjaks,

fäe pää alla ja waheta sagedaste ümber. Käewarte ja jalgade taha pane sinepi tainast ja anna haigele hapu jooki, kui seeft läbi ei keeda. On kõht lahti, siis anna kõrmetud leima koorukse wet. Kui seeft kinni on, siis peab haigele lusika täis kastori öli andma ja siis puhast wet wõtma, jõhwika marja wet sisse pigistama, natuke suhkurt sisse kallama ja haigele natuke haawal sisse andma.

Kui kõhu seeft täis ajab ja käewautamisel juures valu teeb, siis pane 8 kupa sarwe kõhu pääle ja auta linaseemne pudrugaga. Kui haige kõhib ja rinnad kinni pannakse, siis võib öla pääle neli kupa sarwe panna. Kui haige jampsib, siis pane peopesa suurune Hispaania kãrbse (panõplii) plaaster kaela taha, kuhu see 10 kuni 12 tunniks jääma peab. Haigele ei tohi muud anda kui odratangu leent; esmalt 2 või 3 kord pääwas mõni lusika täis wedelat ja 4 ehk 5 pääwa pärast paksemat. Kõige parem toit on üles keedetud piim. Kui haiguse järele kõht lahti on, siis joogu ta leima koorukse wet ja wõtku järgmist pulbrit kakskord pääwas sisse:

Rp. opii puri $\frac{1}{4}$ gr.

Sacchari saturni $\frac{1}{2}$ gr.

Sacchari albi gr. V.

M. f. p. d. t. d. № VI. D. S.

13. Prillidest.

Prillide klaasid on ümmargused ehk pikerkused, pea ühetasased, pea kummis ja siis siniseks ehk rohelisteks wärwitud, pea jälle muud moodi.

Kummis klaasid on nenda nimetatud kauguse klaasid, kell see omandus on, et nad päikese jooni, enne kui nad sarwenaha külge puuduwad, ühest teisest eemale ajawad ja selle läbi kaugelt asja ehk kohta nii silma ligi too-

wad, otse kui seisaks see tõeste filma lähedal. Niisugusid prilla, kelle klaasid mõlema külje pääl kummis on, tarvitawad need, kes kaugale ei näe, seks, et kaugel olewaid äsju ära tunda.

Pääle selle lihwitakse weel mitmet muud moodi prilli klaasifi, kellega need waatawad, kes ligidale ei näe, küll aga kaugale.

Tarwitawal prillil, mis sell, kelle filmad nõrgad on, abi annab, peawad järgmised omandused olema: Klaas peab ilma mingisuguse karwata, ilma kriipsudeta, wermeta ja ülepea täieste puhas olema. Sellepärast ei tohi prilli mitte koreda riidega pühkida, waid pehme nahaga ehk siidiga; ka peab iga prilli ja isiaranis neid, mis kummis on, iga kord tarwiduse järele prilli toosi sisse panema. Prillid olgu nii suured, et nad filma katta wõiwad ja prillist mitte mööda waadata ei wõi.

Prillid peawad nenda säetud olema, et film mitte rohkem walguse jooni wastu ei wõtta, kui nägemiseks tarwis lähab. Et seesugust prilli wälja otsida, wõta üks leht, kus keskmine trükitiri pääl, ja hoia filmast nii kaugel, kus kõige parem lugeda wõib; näeb nüüd film wäga kaugale, siis lähab kiri soowitud kaugusel segaseks. Selle pärast peab kedagi teist kaugust filmawinklest kunni kirjani paberi tüliga selgeste järele mööta lastma.

Wäha on seesugusid prilla, mis ühel hoobil kaugale ja ligidale näitawad; suurem jagu näitawad üksi ligidale ehk kaugale. Selle pärast peawad need, kelle sandid filmad on, kahesugusid prillisid tarvitama: ühega waatawad nad ligidale, teistega kaugale.

Soowida oleks, et igaüks, kes prillisid tarvitab, neid linnast meistri juurest tooks, kus filma jaoks parajad wälja otsitakse ja neid mitte poest ehk rändaja kaupleja käest. Niisugused prillid rikuvad filma ja ei too mingisugust kasu.

14. Rinnaframbid ja kitsad rinnad.

Rinnaframp on seesugune tundmine, kui rinda äriste nagu finni nõoritakse ja hingetõmmamine nii raskeks läheb, et ta wiimaks hoopis finni jääda ähwardab.

1) Võta homiku ja õhtu kohlilusika täis tõugatud kollast sinepit lihaleemega ehk teemeega sisse.

2) Hinga keewa äädika auru sisse ja võta iga poole tunni takka järgmist abi: Klaas palawat äädikat malatakse katki lõigatud fibula pääle, kurnatakse läbi riide ja tehakse meega magusaks, mis pääle seda sisse võtta võib.

3) Välja pigistatud rõika medelikku homiku wara söömalusika täis sisse võtta.

4) Lase kahe graani raskest pillist teha $\frac{1}{2}$ drahmist kullaweewlest, $\frac{1}{2}$ untstist amoniakgummist ja niisama paljust magusa puu mahlast ja võta pääwas kolm korda 6 tükki sisse.

5) Et õõse hingamise linnipanemist ette ei tuleks, sega tõugatud mädarõigast meega ja võta sest õhtu enne magamaminemist söömalusika täis sisse.

6) Kui kassi soja wee sisse kastetakse, saab fergitust. Nendasama ka, kui õerutud mädarõigast kätte pääle panakse.

15. Jalaframbid.

Jalgade pesemine wärskes kaewu weega enne magamaminemist ja nühtimine kareda käsnaga ehk willase rätikuga ära kuiwatades on väga mõnuis abi frampide pääletulemise wastu. Pesemist peab kaunis sagedaste ette wõetama. Ka see olla hääl, kui weewle lõngu walusate kohtade ümber mässtitakse ja siis sukad jalga tõmmatakse; nendasama, kui jalgu sojaks tehtud rummiga pestakse ja mõni tass täis teed rummiga ära juuakse.

Extract nucis vomicae $\frac{1}{4}$ funni $\frac{1}{6}$ graani sisse-
wõtmise pääwas saadab isjääraniis siis abi, kui frambid
jala higi puudusest tulnud. Suurem jagu frampisid tõu-
sewad higistama ja siis jälle külmaks läinud jalgadest;
mõne korra ka tantsumst j. n. e. mis tüüis hää oleks,
kui sukki magama minnes jalast mitte ära ei tõmmata,
waid jalga jäetaks.

16. Jalgu higistama panna.

Kui jalad higistawad, siis on kaunis paha lugu,
aga palju kardetawam on ometi, kui jalad sugugi ei hi-
gista, mis neile suurt waewa teeb, kellest muidu ku-
dagi moodi lahti ei saa, kui jalad mitte higistama ei
haka. Et jalgu higistama panna, wõta rukki ehk nisu
klišid, tee neid ahjus palawaks ja kalla umbes kämle
paksumelt kellegi riista sisse, pane jalad pääle ja kata
neid siis põiani klišidega ja nimelt nii palawatega, kui
seda iganes wälja kannatada wõib ja las jalad poole
tunni aega jääs seista. Ehk tee kaselehti riista
sees süte pääl tuliseks, kalla wäikse kotti sisse ja pista
siis jalad sisse, kus juures isi woodis olema peab.

Sega kaks mõõtu walget liima $\frac{1}{4}$ naela sinepi ja
huga, tee mõlemaid nii palawaks, kui iial wälja kanda
wõib ja las jalgu mõni kord pääwaks $\frac{1}{8}$ tund kuimalt
jääs sees olla. Wahe ajal on tarmis willasid sukki kanda.

17. Näowalu wastu.

Lase 4 graani sulahõbeda sublimaati 1 untsi puhas-
tadud mee sees ära sulada, tee sellega tükk linast riidet
märjaks ja pane siis walutawa koha pääle. Nii pea
kui riie kuivaks läinud, tee teda uueste märjaks ja seda
wiisi nii kaua edasi, kuni nahk punetama ja kestama
hakkab.

18. Koolera.

See kardetaw töbi oli Aasia maal ammugi tuttav ja tuli suureks õnnetuseks 1829 ka Eüroopa maale. Ta hakkab were segamisega ja krampidega. Kange kõhuwalu, kramp liigete sees, näo kokkutõmmamine, rutuline jõukadumine, keha külmaõksminemine ja kokku tõmmatud puls on selle haiguse märgid. Selle hirmsa haiguse üle, mis juba terwid maatükka inimestest tühjaks laastanud on, kirjutab üks arst, kes seda aastal 1831 Warshawis tähele pannud on: Ma olen leidnud, et koolerat ikka parandada võib, kui teda hooletuse sisse ei jäeta ja parajal ajal on tema üle wõidusaamiseks abi otsitakse. Selle haiguse eesmärk on läbijooksmine, mis 6 tundi kunni 4 päewa wältab, mis pääle siis alles päris haigus isi tuleb. Selle läbijooksmise juurde tuleb sage-daste ka oksendamisele ajamine. Abi selle haiguse wastu võib iga korra leida, kui haige warsti woodisse heidab, sooja leedripuu teed joob, kunni ta kangeste higistama hakkab ja seda enne nelja kunni kuut tundi järele ei jäta.

Hää abi koolera wastu on oliivi õli, mis puhtast pääst prowangsi õlik (pää-õlik) nimetatakse, kui seda söömalusika täie wiisi sisse wõetakse; ka see olla hää, kui palawa puu-õliga ja soojaks tehtud willaste lappidega keha ja rindu õerutakse. Paranemine tuleb mõne korra 10 minutiga. Oliivi ehk puu-õli sisse wõttes ei tohi liha ega mingisugust lihatoitu süüa; nendasama on ka teejoomine ära keeltud.

Kui koolera juba laiale on lagunenud, hoia ennast, et töbi su külge ei hakkaks, kõigesuguste hapnemata ja hapute toitude ja jookide eest ja ära söö mingisugust toorest aia- ega feedu-wilja. Toidud, mis süüa lastakse, on kõik piimaga feedetud toidud; üksnes jahuleem on ära keeltud.

Mitmed arstid kiidavad foolera vastu väga häa olivat nii palamat wet juua, kui seda iial wälja kan- natada võib. Kui sellega aegsaste pääle hakatakse, tu- leb juba paari tunni pärast paranemine.

Toiduks olgu weeleem,, kuhu waheda noaga lõigatud õhukesed saia wilukad sisse pandud ja siis wõiga, soo- laga ja natukesse pipraga feedetud.

19. Pääwalu.

Pääwalu võib mitmet moodi ja mitme asja läbi tulla.

1) Liialisest kõhu täitmisest. Kui lugu nenda, siis joo mõni klaasi täis wet ja kõnni wäljas. Ka võib natuke oksendamise rohku sisse wõtta.

2) Alwast seedmisest. Ses tükis söö wägewaid liha- toitused ehk wõta sinepit, mädarõigast ja pipart sisse. Pääwalu jääb siis istenesest järele.

3) Rohkest werest. Ses tükis ei tohi kangid jooksi ega kõhwi juua.

Sagedaste jääb pääwalu seeläbi järele, et pääd hoo- lega soetaks ja weega märjaks tehaaks.

Kui pääwalu külmetamisest tulnud, siis joo leedripuu õite teed.

Kui pääwalu seest täisajamisest tulnud, siis rüüpa natuke koomle wedelik (Kümmelliqueur).

Kõige parem wäline abi on jalgade pesemine ja siis tugew õerumine faredate rätikutega.

Kui pääd häa rummiga peetakse ja siis nii kaua, kui pää määrg on, mütsi kantakse, siis kaob pääwalu, mis homiku ülestõusmise järele waenab.

20. Pää täide vastu.

Täide vastu, mis isiaranis haigetel ruttu päha sigi- newad, on häa juuksid lühikeseks lõigata, igapäaw har-

jaga sugeda ja aeg ajalt mõni tilk aniisi õli harja pääle tilguta. Seised abid on:

2) Paljaks aetud pääd soolweega pesta ja sugeda.

3) Juuksid wiinawaimuga märjaks teha.

4) Pääd walge seebi ja weewlemaksa salwiga ära määrida.

5) Riiete täide wastu olla seesugune salw hää, mis 2 loest rohelistest seebist ja 2 kwendist keedusoolast walmistatakse.

21. Pää-kärnu parandada.

1) Pää-kärnade wastu on väga sagedaste lihtlabane abi üsna tulus: Juuksid lastakse aeg ajalt ära lõigata, kärni linaseemetest tehtud soja pudru päälepanemisega lahti koostutada ja ära wõtta, pääd sagedaste weewle weega pesta ja õhtu weewle salwiga määrida.

2) Kui juuksed ära lõigatud on, määritakse kärna puu-õliga ja pannakse kahakorra pandud kaapsalehed pääle. Seda tehakse 2 korda pääwas ja see sünnib 14 pääwa.

3) Pääd peab sagedaste seebiga ja soja weega pestama. Kui kärnad kõwaks lähawad, siis tee neid wõiga ehk raswaga pehmeks ja wõta siis ettemaatlikult päält ära. Selle pääle määrä searaswast ja pärna sütest tehtud salwiga homiku wara ja pese õhtu soja seebi weega pääd.

22. Roos.

1) Roosi kaotatakse selle läbi, et ta pääle finiseks wärwitud linast riidet roosi pääle pannakse ja säälmõne aja hoitakse.

2) Sedasama tehakse ka paberiga, mis enne pleihweedriga ehk liiatfiga hästi täis fritfeldatud on.

3) Suitsetatud takud on ka hää abi roosi wastu.

4) Mitmed kiidawad rukki jahu hääks, kui seda peeneks tõugatud soolaga sojalt roosi pääle pannakse.

5) Kui roos náo pääl on, siis peab nägu puuwiladega häästi sojaks hoidma ja oksendamise rohku wõtma.

23. Rabandus.

Rabandus tuleb kõige rohkem seesugustel inimestel, kell lühike, jame kael ja kaunis jame keha on. Nende nägu on enamište punane ja pundunud; nende kõrwad mühawad sagedaste ja mitu korda on neil targast pääst, otse kui oleksiwad nad joobnud.

Kõige parem abi ennast rabanduse eest hoida, on see, kui söögi ja joogi poolest aru peetakse ja waimu tööle pannakse. Shtu peab ennast isiäranis selle eest hoidma, et kõhtu täis ei söö ega kangid jookised ei joo; nendasama peab selle eest hoolt kandma, et pahandused igal ajal eemale jääwad ja weri ikka eemale jääwad.

Kellele rabandus juhtunud, seda õerutakse wäljast poolt Hoffmanni elubalsamiga, sipelga ja roosi spiiritusega.

24. Abi náo sisse lastud püsirohu wastu.

Tee linasid rätikuid lina= ehk puu=õliga märjaks, pane seda náo pääle ja rüüpa natuke puu=õli. Sell wiisil tulewad homiku, kui rätikud náo päält ära wõetakse, püsirohu terad náo pääle wälja.

25. Mis teha, kui sõites pää ümber käima hakkab?

Wõta poogen kустutamise paberit (Lösspapier), kalla wiina selle pääle ja pane siis kõhu pääle. Kui paber ära kuiwab, tee teda tee pääl uueste märjaks ja siis ei ole sõites mingisugust wiga.

26. Vigistamise vastu.

Sinataldriku pääl segatakse munawalget ja maarjääd ühe teisega, nenda et sest salw saab ja pannakse wigase koha pääle. Kui salw ära kuiwab, tõmmatakse uut jälle pääle.

27. Joofsjatöbi.

1) Kõik, mis higitama paneb, on selle tööbe parandamiseks enam ehk vähem kasulik. Siiraniis tulustad on mustade soostarte pungad, kui neid tee wiisil keedetakse ja homiku woodis juuakse.

2) Niisama on mädarõigas suureks abiks. Seda pannakse peeneks õerutud pääst lehtedega ühtlasi walustate kohtade pääle.

3) Sagedaste tarmitatakse pargitud koeranahka. Mõned lasewad koera eneste juures woodis magada ja ütlewad sellest abi saawat.

4) Võta homiku 2 funni 3 graani ingweri piimaga, suhkruga ehk wõiga sisse.

5) Mõned on 3 kopika eest maarjääd ostnud, linase riide sisse õmmelnud ja siis nende kohtade pääle pannud, kus walu tunda on olnud. Tuba mõne tunni pärast on need haiged kergitust leidnud.

6) Unts kuiwatud ja kaks untsi wärskid takja juuri keedetakse nenda kawa 12 untsi meega, funni pool järele jääb, tehakse siis meega magusaks ja juuakse tass wiisi.

7) Kui haigus siiraniis jalgade sees on, siis hoia jalgu kaks forda pääwas kapi pääl, mis keewa meega täidetud pange pääle pandud, kata siis jalad ja pangriietega kinni, et aur wälja ei pääse ja tee wet ikka uueste ja uueste tuliiste kividega sojaks.

8) Dõuka lood põletamata kohwi peeneks, keda mõne

tasfi täie meega ära ja joo sest homiku wara woodis üks tasfi täis.

28. Liigete walu wastu.

1) Haiget kohta peab willadega, sojaks tehtud kanepi takkudega ehk wäikese kotiga finni katma, mis sooju nisukliisid täis on. Ka soja leiwa koorukesed wähen-dada walu, kui neid haige koha pääle pannakse. Wäga hää on ka woodis mõni tasfi täis leedripuu õiete teed juua.

2) Wäga hää on kui haiged endid sipelgatega au-tawad. Seks aetakse sipelgate pesa, sipelgatega ja nende munadega suure koti sisse, kallatakse keewa wet pääle ja lastakse haiget liiget säääl sees olla.

Rikkamad inimesed reisivad wäljamaale, kus kuul-sad terwisewee hallikad ja katsuwad sääält kadunud ter-wist tagasi saada.

29. Winnisi kautada.

Winnid on suuremalt jaolt noores põlwes näo pääl ja on ennem terwise kui põdemise märgid.

Et need wäikesed wistrikud mitte ilusad wälja ei näita ja nende kohta pisukesed sinikad-punased täpid järele jää-wad, siis soowivad enamiste kõik, et nendest lahti saak-siwad. Selle tarwis ühest jaost wiinawaimust ja ka-hest jaost roosi õitest wet ja pestakse sellega nägu. Mida enam winnid kaowad, seda rohkem pannakse soola ha-patust ehk salmijaaguwaimu juurde. Sellega tehakse üksnes winnisiid märjaks.

Sagedaste on winnisiid wäga rohkeste leida, nii et nägu üsna wase karwa wälja näitab. Selle kaotuseks mõetakse kaks kweni ojaläike seepi (Spießglanzseife), kaks loodi kolokwindi tinkturi, segatakse mõlemaid ja pruugi-takse siis.

Wäga hää on ka, kui loe pesemata weemli lilledega, $\frac{1}{6}$ kwenidi kampferiga ja poole naela jõe weega nagu pestakse.

30. Külmetamine.

Kes muidu terwed inimesed on, neil aitab warsti, kui nad klaasi punshi ehk teed suhkruga ja koorega ära joomad. See annab jälle sooja ja laseb keha loomuliku tegewust algada.

Kui aga külm, märg õhk kõha, fulgu, kaelahaigust j. n. e. toonud on, siis joo mõni tass tšäis hollundri õite teed õige sojalt ära. Ka võib mõne tilga kirsši waimu hollundri õite pääle kallata, enne kui keewa wet pääle walatakse ja teed suhkruga magusaks teha.

31. Mis teha, kui häääl ära on?

Kui häääl ära on, mis suuremalt jaolt külmetamisest tuleb, siis pane õõseks rätik ehk shall kaela, hinga auru sisse ja joo rinna teed, mis naha hingamist paremale korrale aitab.

Kaob häääl õõsese ümberhulkumise läbi ära, siis on tühi kõht kõige parem abi selle wastu.

Kui rinna teed ja lina seemnid ühepaljuselt mõetakse ja palawat wet pääle kallatakse, siis on see kõige parem abi.

Lastele antakse praetud õuni süüa, kelle sees suhkurt on sulada lastud.

Teised abid on weel: Teed munarebuga ja kandis-suhkruga juua. — Doorest muna ära juua. — Rosinaid süüa. — Traganti lima wiinaga sisse wõtta. — Sinepijahu ja met süüa. — On lapsel ka natuke kõha, siis lase teda soja kõha pääl magada ja anna mõni tass tšäis sooja piima juua.

32. Hullu koera hammustamise vastu.

1) Nii pea kui hull koer hammustanud, tilguta soola hapatusi haawa pääle, mis kihviti rammu sedamaid lõpetada. Kui aga seda saada ei ole, siis öeru haawa kõwaste soolaga ja hoia mitu tundi soolwee sisse kastetud nartsu pääl. Siiski on soowitam, et wästi arsti abi otsitakse.

2) Kui haaw soolweega puhtaks on pestud, antakse sell, keda hull koer kiskunud, kolm pääwa järgestikku iga pääw 10 graani peeneks tõugatud belladonna juuri ja piima juua.

3) Mitmed, kellel hull koer sõrme on hammustanud, on sõrme sedamaid otsast maha raiunud. Kes seda aga teha ei taha, löigaku habemenõuga sedamaid hamma jälged täieste wälja.

4) Mitmed on jälle tulise rauaga haawa põletanud ja säääl juures terweks jäänud, ilma et mingisugust muud abi oleksinud tarwitanud.

5) Mitmed arstid kiidawad järgmist rohku väga hääl olewat:

R. Lapid. cancror. praep.

Pulv. rad. gentian. rub. aa 2 untsi.

Boli rubri 1 unts.

Gummi myrrhae $\frac{1}{2}$ untsi.

M. f. pulv. subtiliss. D. S.

Sellest wõetakse kolm pääwa iga homiku kolm noa otsa täit sisse.

33. Kõha, fulg ja kaelahaigus.

1) Hääl abi kõha, fulu ja kaelahaiguse vastu on kange salbei tee, kuhu met ja natuke äädikat sisse panakse. Kui nina kinni on, siis juuakse pääwas 6 künni

12 korda hää söömalusika täis sojalt, kui kõha on, nii-
sama palju ja kui kael haige on, päämas 20 kuni 30
korda.

2) Kuivatud wiigimarju ja iisopi rohtu keedetakse
weega ära ja juuakse kaunis sagedaste.

3) Kell kõha on, see joogu soja piimaga segatud sel-
terfi wet.

4) Kell sagedaste kõha on, kandku rinde pääl siidi
riiet; see hoiab kaunis hästi külmetamise eest.

5) Keeda weerand nael kandisuhkurt õllega ära ja
wõta seda siis nii sojalt kui iial võimalik sisse.

6) Keeda kakš söögi lusika täit kanepi seemnid pool
tundi aega puhta weega, kalla selge päält maha, pane
suhkurt juurde ja joo siis kaunis sagedaste.

34. Kõhuvalu wastu.

1) Kaera tangu puu-õliga keeta ja siis sisse wõtta,
olla iga seltsi kõhuvalu ajal väga hää.

2) Mendasama, kui mandli piima, lina seemne teed
ehk kumedi teed juuakse. Ühel hoobil kaista tükk peeni-
kest riiet keewa kumedi tee sisse, pigista wälja ja pane
kõhu pääle.

3) Tuleb walu külmetamisest, siis lasse haiget leedri
õite teed sidroni mahla ja juua ja pane palawaid riidid
ehk riiete sisse mäsitud palawaid taldrikka kõhu pääle.

4) Lusika täis sidroni mahla kumedi ehk mandle
õliga sisse wõtta on väga hää.

5) Kui seest täis ajab, öeru keha kuima, soja rätii-
fuga, joo raudreia rohtude teed ja wõta iga tunnis
järgmisi tilku teelusika täis sisse:

Rec. Tinct. castor. mosc. 1 untš

Aq. Valerianae

Aq. Chamomill. aa 1 untš.

M. D. S.

35. Rõhukrambid.

Poole loe meemle eetre sekka kallatakse 15 tilka koi-rohu õli ja niisama palju pfefermüntsi õli. Sest mõetatakse iga meerand tunni järele nii kaua suhkruga 15 kunni 20 tilka sisse, kunni krambid järele jäävad. Sääb juures võib rätikut, mis wiinaga märjaks tehtud, katki tõugatud koomle seemetega kõhu pääle panna. Ehk:

Wõta kolm keskmiist talwe rõigast, pese neid hoolega puhtaks, öeru öerumiseraua pääl puruks ja pigista selle mahl siis peene riide läbi wälja. Selle mahla sisse pane natuke peenikest suhkurt ja prowangsi õli, sega ühte ja joo korraga ära. Selle järele kõnni natuke.

Kui keegi abi ei aita, ei jää muud üle, kui ennast sojadesst toitudesst eemal hoida ja üksnes külma rooga süüa.

Seru kõhtu soja kumedi õliga ehk aja nisu klišid wäikesse koti sisse, kasta soojaks tehtud wiina sisse ja pane siis kõhu pääle.

36. Rõhu hapatus ja kõrwetused.

1) Rõhu hapatuse ja kõrwetuste wastu aitab see, kui homiku klaasi täis suhkru wet juuakse, — weel paremine aga, kui söõhaput magneesiumi teelusika täis suhkru meega sisse mõetatakse.

2) Põleta pudeli korf täieste ära; kui tal enam tuld küljes ei ole, siis pane teda taldriku pääle piima ehk wee sisse ja wõta seda segi sisse. See on aga wäga tarwilik, et korf täieste ära põletatud on, sest et, kui mõni tükk terwe on, teda maewalt alla neelada võib. Korgi asemel võib ka pärnapuu süsi teelusika täie kaupa meega sisse wõtta.

3) Kui iga korra sööma järele kõrvetused tulewad, siis tunnistab see kõhu nõrkust ja on väga häa, kui ses tükis selterfi met juuakse.

37. Kõhu finnitamine.

Kõht, mis hästi seeda võib, on suureks abiks, et inime kaudu elab. Häa seedmine kergitab keha toimetusi ja on waimu tegewusel abiks. Kõhtu ei tohi iialgi liig täis süüa ja kui se mõne korra sünnib, siis on see kahjulik. Kõhtu võib finnitada ja tugewaks teha, kui teda sojaks hoitakse, liig täis ei süüa ega pigistada. Sage külma wee joomine on kõhule ka väga tulus. Sa võib iga rooga õigel ajal ära seeda ja kõik haigused jääwad mõeraks, mis wiletsal kõhul sagedaste on.

Kes iga päew kõnnib ehk ka sõidab, ei finnita mitte üksnes kõhtu, waid ka terwist. Liikumine ja liigutamine annab kehale ja kõhule uut jõuudu.

Nälg on kõige parem abi, mis kõhtu tugewaks teeb ja mitu haigust eemale ajab, mis muidu tulla tahaksiwad. Kes mõne korra söömata jääb, sell tuleb häa sööma tahtmine ja ta tunneb toidul hääd magu. Haiguse järele on seda parem, mida vähem forraga süüakse; kui häa sööma tahtmine on, siis võib kaunis sagedaste, aga iga korra wäha süüa.

Kõhtu võib kaunis tihti õhukesse, peenikesse riidega õruda; see ei pane mitte üksnes werd paremine jooksema, waid ka kõhtu paremine seedma.

Kes väga palju istub ja kõhtu kofku pigistab, see tõusku sagedaste püsti ja õrugu kõhtu. Rõõmus meel on seedmisel suureks abiks. Kõhu närwid on väga õrnad, nenda et kui kõhu pääle natuke tugewaste lüüakse, see ka kõige tugewamat meest maha wisata võib.

38. Säärte krampid.

1) Säärte krampide vastu, mis mõnel inimesel sagedaste, isiäraniis õõse on, kus juures sääre ja ka põlve sooned suure waluga kokku kistakse, on väga hää palumaks tehtud rummiga ja teega walutamaid kohti määrida. Veel parem on, kui krampid tulewad, woodist wälja tulla ehk jalgu kõwaste vastu woodi jalge otsa suruda ja sääri õhufese, peene riidega õeruda.

2) Wõtme ehk mõne külma rauatüki pääle astuda.

3) Kes krampisid kardab tulewat, kandku weemle lõnga peos.

4) Sääri sinepi spiiritusega õeruda ja iga pääw enne magamaminemist, kui ka krampide pääletulemise ajal külma weega pesta, on ka väga hää.

39. Põletamise walu kaotada.

Kui keewa wee läbi ehk palawate asjade külge hakates ehk muud moodi mõne koha ära põletanud oled, siis pane wiga saanud koha ümber puuwillu. See kaotab warsti walu ära ja haawadest ei ole paha karta.

Kui wäha põlenud on, siis on raudnõgesed (tinctura urtica) väga hääd, nendasama ka nende wedelik, mis iga mees isi walmistada võib.

Rihtlabane abi on soola ja õli tarwitamine. Põletamise järele tõmmatakse wiga saanud kohta õliga üle ja õrutakse siis soolaga, mis järele mõne minuti pärast walu wäheneb. Põlenud koha pääle ei jää mingisugusid rakkusid ja nahk on file ja libe nagu enne.

On sõrm natuke põletatud, siis on sest küll, kui kohta kõrwa lesta vastu wajutakse.

Kui lahk mingisugust kohta põletab, siis peab laski külmaks minna laskma ja alles siis ära wõtma. Sell wiisil ei jõe rakka ega muud järele.

40. Ubi joomatõbe wastu.

Kell joomatõbi on ja kes paremat elu elama ei taha hakata, sääl ei aita naistel ega lastel ehk sõpradel muud nõuu, kui peawad salaja järgmist abi pruukima: Pane elus angerjas pange ehk mõne muu riista sisse, kalla wiina pääle ja lasse teda sääl sees ära surra. Pane seda wiina selle pääle pudelite sisse ja anna joodikule nii palju juua, kui ta iganes tahab.

Kui see ei peaksi aitama, siis katsu weewle hapatusega. See seda weega lahjemaks, kurni ta weel natuke hapu on ja anna sellest joodikule iga sööma ja jooma ajal, nii palju ja nii sagedaste, kui see iial korda läheb; pane seda kohwi, tee, leeme ja kõige muu sisse, mis ta iganes sööb ehk joob, kui ka teised seda sööma peaksiwad, isiäraniis aga rohkesti hapute toitute hulka.

41. Wärsitaw higi.

Kui õõse wärsitaw higistamine pääle tuleb, mis isiäraniis närwide haiguste järel juhtub, siis peab kõige rohkem selle eest hoolt kandma, et magamise toas puhas õhk on ja magama heites liig palju riidid pääle ei wõeta; ühel hoobil joo $\frac{1}{4}$ lood salbeid 16 loe weega ja natukesse punase wiinaga külmalt. Ka see on häa, kui pefiga õerutakse.

Dulus on, kui õhtu enne magamaminemist laste koha äädikaga õerutakse.

42. Läkätamine.

Läkätamine tuleb suuremalt osalt liiaist närwide liigutusest, isiäraniis pikaldasest naermisest, aga ka alwast feedmisest ja külmetamisest.

1) Seda võib kaunis kergeste selle läbi kaotada, kui 10 kunni 15 lõnksu wet ühte järgi alla neeltakse ehk hinge kinni peetakse.

2) Ehk sega hapu taignat wiinaga, tee sojakš, määri riide tükkide pääle ja pane siis lõhu pääle.

43. Suitsetamise pulwer külge hakawate haiguste wastu.

Selle tarwis võta kadaka marju, kadaka marja lehti, salpeetrit ja natuke weewlit, ka natuke koirohtu ja mirtsi, mis ka kõik süte pääle, mis panni pääle pannakse, et neid igasse kohta võiks wiia, kus suitsetada tahetakse. Natuke püsfirohtu pääle misata on ka väga häa ja puhastab, kui suitsu afnast wälja minna lastakse, tubasid natukese ajaga, nendasama ka seesugusid tubasid, kelle hilja aegu lubjatud seinad märga auru wälja annawad. Seda peab ometi tähele panema, et wäha püsfirohtu wõetakse, sest et suur hulk korruga põlema lah-watab ja kahju teha võib.

Kui hloorlupja mõne riistaga tupp pannakse, kelle ukse ja afnad kinni on ja sääl 24 tundi aega seis-ta lastakse, siis puhastab see ka kaunis hästi õhku. Hloor-lubja õhk on ometi terwisele kahjulik ja selle pärast on soowida, et seesugusesse tupp enne elama ei minna, kui jälle wärske õhk toas on.

44. Mis teha kui uni pääle ei tule?

1) Mine wälja kõndima ja tee hoolega tööd. Need faks on kõige paremad arstid, kes igale ühele und anna-wad, mis niisugustel puudub, kes enam waimuga kui kehaga tööd teemad.

2) Wäga mõnus abi on ka ennast külma weega pesta,

ojuma minna ehk wäljas nii kaua kõndida, kuni wäsimus pääle tuleb.

3) Tõuse warem üles, kui sa seda muidu tegema oled harjunud.

4) Hoia ennast seesugustest jookidest eemal, mis sooja annavad ja pese enne magamaminemist soolweega jalgu.

45. Wäikeste laste karjumine.

Seda tuleb väga sagedaste ette, et väikesed lapsed, isikranis õõ ajal, väga palju karjuwad, ilma et neil mingisugust wiga näha oleks. See võib näljast, walust, pahast meelest ehk ka sest tulla, et lapsel sell silmapilgul seda ei ole, kellega ta harjunud on.

Meist ei ole raske aru saada. Karjub laps sellepärast, et ta kõht tühi on, siis imeb ta sõrme, kui talle seda suhu pistetakse ja jääb jälle rahule, kui ta toitu saab.

Karjub laps walu pärast, siis on karjumise hää lübitungiw; ta ei wõta toitu wastu, peksab kätega ja jalgadega ja lähab punaseks ja siniseks. Et aru saada, kas lapsel walu on, peab teda soojas toas riidest lahti wõtma. Kui sidemed ja mähkmed j. n. e. kuskil ei pigista, siis võib arwata, et walu seestpidine on. Tõmmab laps jalgu kokku ja tõngub neid jälle eemale, karjub sääl juures ja jääb wahe ajal jälle rahule, siis ajab tal seest täis, mispärast temale kumedi teed andma, kõhtu kergeste õeruma ja soja riidega finni katma peab. On lapsel karjumisega ühes palawik, kõha, oksendamine j. n. e. siis tunnistab see, et tal haigus kallal on, kelle wastu arsti abi peab otsima.

Enamiste tuleb karjumine krampidest, kelle wastu mõnus abi on, kui lapsele noa otsa täis Huufelandi laste pulbrit siisse antakse.

Karjub laps üksnes selle pärast, et ta ümberkandmisega, kiigutamisega j. n. e. harjunud on, siis jääb ta warsti rahule, kui ta seda saab. On lapsel see paha wiis, et ta pääwa aeal magab ja ööse ülewel on, siis katsu selle eest hoolt anda, et ta pääwa aeal ei maga ja pese teda öhtu enne magamapanemist.

46. Käte higistamist kaotada.

Mõne inimese käed higistawad, isiaranis sui aeal, nenda kangeste, et nad kät kellegi asja külge panna ei wõi, ilma et higi märgid järele jääksiwad. Higiist lahti saada on kerge, aga et selle läbi lugu wäga pahaks minna wõib, siis peab ennast selle eest hoidma. Selle pärast on parem, kui higi mujale saata katsutakse, ja see sünnib järgmisel wiisil:

Wõta rohelist mahariiet, mis ometi mitte enam üsna uus ei ole, waid ühe ehk mõne aasta juba seisnud on, sest wahariidest tehakse tallad, pannakse jala talla alla, tõmmatakse sukad pääle, lastakse öö ja pääwa otsa alla, kuimatatakse aga iga homiku ja öhtu ometi hoolega ära. 10 ehk 12 pääwa pärast, kui taldade rammu kaduma hakkab, wõib jälle uusi taldu teha. Selle pääle peab sääl juures ometi kõwaste maatama, et talda mitte ära ei wahetada ega fõgemata teise jala alla ei panda.

Mõne nädali pärast on see abi käte higi hulga wähenданud ja umbes poole aasta pärast täieste lõpetanud. Salwe annawad niisugused tallad sooja, kui aga on nad kenas jahedad.

Wäga kardetaw ja kahjulik on termisele see, kui keegi, selle jalad higistawad, forraga higistamist kaotab. Ometi wõib ülemal nimetatud abiga neid jälle higistama panna.

Lihthlabane ja kerge abi kätte higitamise wastu on ka see: Käsi pestakse 10 künni 15 korda leige wee sees ja tehakse nenda mõnda pääwa edasi.

Higitamise wastu on ka see tulus, kui mõni aeg alati, ka ööse, nahkkindaid käes kantakse.

47. Weetöbe wastu.

Weetöbeks nimetatakse wee kookukogumist naha all ehk mõne muu koha pääl, mispärast siis mitmesugu weetöbe on, nagu: naha-, rinna- kõhu-weetöbi.

1) Kõige parem kodune, lihthlabane abi weetöbe wastu on kadaka marjad, kui neid katki tõugatakse; ka kadaka tee on mõnus.

2) Katki lõigatud wärsked mädarõika juured õllega üle kallatud ehk katki tõugatud mädarõikas suhkruga.

3) Suitsetamine meremaiguga ja kadakate marjadega ja naha õerumine sojaks tehtud rätikutega on häa wäljas pidine abi.

4) Kõhu nühtimine oliivi ja tärpentiini õliga 3 künni 4 korda pääwas $\frac{1}{4}$ tund aega.

5) Kõrweta läätša kohwi ubade kombel, aga ometi mitte liig pruuniks. Jahwata nendest kaks loodi ära, sega 4 ehk 5 tassi weega seita ja anna haigele homiku wara ja õhtu hilja juua.

48. Mis teha, kui kõht kinni on?

1) Kõhtu külma wee sisse kastetud käterätikuga pesta ja sellega hoolega nühtida. Ka wet juua ja warsti sellele pääle roskeste kõndida.

2) Kohwi kangeste magusaks teha ja ilma kooreta juua.

3) Homiku wara õuni, pirna, kirska j. n. e. süüa.

4) Või asemel met süüa. Keedetud kitse piima meega juua.

5) Rohkeste haput piima ehk ka petipiima juua.

49. Hammavalu vähendada ja kaotada.

Hammavalu võib väga mitmesugusest põhjusest tulla, mis, kui valust lahti tahad saada, täada peab olema. Selle vahel on suur vahe, kas hammas isi haige on ehk mingisuguse põhjuse pärast valutab.

On hammas isi haige ja seest õones, siis on

1) Külma vesi ehk, kui hammas seda ei kannata, leige kaunis mõnus abi, kui sellega tihti suud loputatakse. Särale mõtlemata hammuid suust välja kiskuda lasta, ei ole mitte kiita. On hammas aga tühjakä sõõdud ja süüakse teda edasi, siis saagu ta välja tõmmatud.

2) Võta teelusika täis tõugatud pipart ja teelusika täis soola.

Nende sekka pane nenda palju tubakat, kui kahe sõrme vahele võtta võib, sega kõik ühte ja seo puhta linase riide tüki sisse; selle päale kalla natuke viina taldrifu päale, pista põlema, pane riide tükk segiga sinna sisse ja liiguta teda puupulguga nii kaua taldrifu pääl ümber, kunni viin enam põlema ei taha. Siis võta riide tükk välja, lasse teda natuke jahtuda, pane nii sojalt kui võimalik hamma päale ja pigista suu kinni. Mõne minuti pärast hakkab suu wet jooksuma ja 10 kunni 12 minuti pärast kaob hammavalu ära.

3) Võta kreosoti ja pane puuvillaga õõne hamma päale.

4) Noortel tüdrukutel aitab sagedaste see hamma valu vastu, kui nad leiva wet jookwad, kuhu sidroni tüfid ja suhkurt sisse pandud.

5) Võta pipart, suhkurt ja soola, igast ühest noa otja täis, tee hästi peenekä, pane söömalusika sisse ja

fulata tule pääl alati ümber liigutades ühe teisega kofku. Kui sest väike terake õõne hamma sisse pistetakse, siis jääb valu sedamaid järele.

6) Koori umbes pöidla jämeduse tamme ofsa foor ära, lõika katki, pane üsna uue poti sisse, kalla wet pääle ja lasse nii kaua feeda, kunni weel natuke wet järele jääb. Kui see wedelik ära jahtub, võta sest umbes lusika täis suhu ja sülitada alles mõne minuti pärast jälle maha.

7) Seru hamma igemid Kõlmi weega ja tõmma sest, kui teda weega lahjemaks oled teinud, ka natuke ninasse.

8) Pistada puuwillu, kuhu rummi pääle oled kalkanud, sinna kõrwa, kus külje pääl hammad walutawad.

9) Pane natuke soola tassil sisse, wala wiina pääle ja hoia siis põlewate süte pääl. Seda auru, mis säält ülesse tõuseb, lasse suhu minna.

10) Pane peeneks õrutud mädarõigast kääre warre pääle ja lasse säält nii kaua olla, kunni raku ülesse tõmmab.

11) Iga seltsi hammawalu wastu toob soolahapu gaas hääd abi. Seda gaasi walmistatakse järgmisel wiisil: Klaasi sisse pannakse mõni teelusika täis soola ja kallatakse umbes niisama palju weewle hapatust juurde. Seda auru, mis sest segist ülesse tõuseb ja mis orgiga ümber liigutades weel rohkendada võib, lastakse suhu ja kui võimalik, selle külje pääle, kus walu tunda on. Säält juures peab hinge kinni pidama, et mitte liig ruttu kõhima ei hakaks. Kui ka kõha peaks tulema, siis kaob ta ometi warsti, kui suud riistast eemal hoiatakse. Kui auru pritsuga sisse tõmmatakse ja haige hamma pääle lastakse, siis ei aja gaas nii kangeste kõhima ja hammawalu kaub pea täieste ära.

12) $2\frac{1}{2}$ dragma Hoffmanni tilku, $\frac{1}{2}$ dragma kajeputi õli ja $\frac{1}{2}$ dragma kampferi annawad ka mõnust

abi, kui nende sisse puuwillu kastetakse, ja siis õõne hamma pääle pannakse, ka sõrme sinna sisse pistetakse ja hamma igemid õerutakse.

50. Käte wärisemise wastu.

Kudas ennegi juba tähendatud, on külma wesi wäga mõnuš abi mitme haiguse wastu ja seda wõime meie ka käte wärisemise juures näha.

Hakatuses pestakse kät ja käe wart mitu korda pääwas selge, külma weega ja õerutakse siis peene riidega nii kaua, kunni käele loomulik soojus jälle tagasi tuleb. On käsi rohkem külma weega harjunud, siis pista teda otsani külma weega täidetud riista sisse.

51. Kõrwade kühisemine.

1) On see külmaſt tulnud, siis wõta suur ſibulaš ehk ka rohkem, õõniſta tühjaſ, tao kuiwanud pähkſe tuumi puruſ, pane ſibula ſiſſe ja laſe pehmeſ küpseda, wõta ſiis koor ära, pigiſta wedel ſeeſt rätiku läbi wälja, tilguta natuke kõrwa ſiſſe ja määri neid ka ſellega.

2) Wõta 3 jagu klišid, 1 jagu punaſid rooſa, $1\frac{1}{2}$ jagu koirohtu, keeda neid wiina ſeeſ ja pane ſiis nagu plaaſtrit kõrwade pääle.

3) Laſe keema äädika auru kõrwade ſiſſe minna.

52. Tiisfus.

Haige wõtku 4 kunni 6 nädalit järgeſtiku, kudas ta eneſel ſeda tarwiš tunneb olemat, iga homiku wara noa otſa täie katti tõugatud mädarõigaſ teeluſika täie meega ſiſſe ja ärgu pangu ſeſt midagi tähele, kui ſee ka kõhima peakš ajama.

Tund aega ſelle pääle wõtku haige promangſõli ſuhk-

ruga siise, mis kopsu parandada. Selle järele ei tohi mõnel tunnil midagi süüa.

Need, kes rohkeste liiguvad ja kõnnivad, jäävad palju vähem tiiskusesse kui need, kes alati istuvad. Ükski, kes tiiskuses on, ei parane, kui ta mitte rohke koha liigutamise eest hoolt ei kannu.

Kõige paremad abid tiiskuse vastu on piim ja puhas, selge õhk.

Uuemal ajal on tõrwa suitsetamist väga hääks kiidetud. Haige tuppa pannakse riißt tõrwaga ja lastakse lambi pääl aurata.

Sga päine mää otsa ronimine on rindade laiendamisel suureks abiks. See on isiaranis ka sest tükist hää, et õhk mää otsas puhtam on ja kops wabamine hingada võib.

Mitmed arstid õpetavad oma haigetele järgmist abi: Haiged peavad iga pääw tühja kõhuga sõitma ja kord korralt ikka kauem; homiku ja õhtu terwet koha kaua ja tugewaste sojade, kuiwade rätikutega nühkima, hästi kõrges magama, wara woodi heitma ja wara üles tõusma, mee wet ja piima jooma, pääwas mitu korda sõõma, isiaranis piima ja jahu toitusid j. n. e.

Wäga hää kiidetakse olewat esmalt pikkamisi, aga kord korralt kärmemine käia ja pikkamisi, aga tugewaste hingata, sest et see rindu rohkeste kinnitab.

53. Kuse kinniõlemise, liiwa ja kiwide vastu.

Kusi võib selle läbi kergeste kinni jääda, kui kaua aega kusele ei minda.

1) Mitmele, kellel kusi kinni on olnud, on see sedamaid abi saanud, kui nad tükki aega põlwele edaspoole otseti seisawad.

2) Kõrmita seemnid keedetakse sauest poti sees jõe

weega fangeste ära ja mõetakse siis homiku ja õhtu seda medelikku natuke sisse.

3) Ka see aidata, kui palja ihuga külma kivi otsa maha istutakse.

4) Mitmel on see aidanud, kui nad homiku vara külma weega pääd on pesnud.

5) Kui küpsetatud soe sibul sülle saada pandud, tuua see abi.

6) Liima ja kiviide vastu peab rohkeste Selteri wet jooma, sooja wanni wõtma ja ennast sagedaste autama.

7) Maasikad, kirsid ja muud kui wiljad on mõnus abi kivi vastu.

8) Mädarõigast ja õlut ühtlase sisse wõtta, tuua ka abi.

9) Kui homiku wihu mandlid 3 ehk 4 tükki ära süüakse, siis tuua see liima wälja.

10) Mandlipuu kuivade lehtede tee on kivi vastu väga mõnus.

11) Sooda (Natron carbon.) ja selle järel Kali carbon. siccum lautada, kui neid õpetatud arsti silma all pruugitakse, kivi ära ja tuua liima wälja.

54. Käte festeldamist ja pakatamist kaotada.

1) Sulata walget waha, pane sinna sekka 2 loodi Saani õli ja öeru selle salwiga 14 pääwa kâsi homiku ja õhtu.

2) Leota teelusika täis miri ekstrakti tassi keewa mee sees jârgeste ümber liigutades ära ja pese selle weega hoolsaste kâsi.

3) Wõta pool naela wârsket soolamata wõid, pool naela kollast waha, 2 loodi härjakeele juurt ja 3 sinist wiinamarja, feeda neid uue poti sees, kunni paksuks lâhaja ja kurna siis ilma pigistamata läbi linase riide.

Kui sa seda hoolega tarvitad, siis ei läha käed ega mõ-
fad ilmaški kehteldama ega pakatama.

55. Ära öerdunud jalgu parandada.

Et seda paha lugu ei tule, et jalad ära öerdunud,
mis isiaranis pika tee pääl ette tuleb, pese neid iga õhtu
wiinaga ehk parem rummiga ja kanna seesugusid saapaid,
kus jalad lahkestes sees mõivad olla. Ära kanna jala
käies ka mitte willased, waid puuwillased ehk linasid sukki,
mis weel terwed on ja tõmma enne käimahakkamist selle
koha pääle, kus sa öerumist kardad, küünlaga natuke
raswa sula pääle. Siiaranis hoia ennast selle eest, et
sa enesele mitte uusi saapaid teele minnes jalga ei pane.

Kui aga jalg juba ära öerdunud on, siis pane pee-
nikest riidet hirwe raswaga sinna pääle ja kui see ei peaks
aitama, siis pese seda kofta tina weega, küll siis para-
neb ja kuiwama hakab, nenda et jälle edasi minna mõib.

56. Külmad jalad.

Nõrgema kehaga inimesed, kui ka seesugused, kell
krambid pääl käiwad, kui ka need, kellel wilets kõht on,
kaebawad sagedaste külmade jalgade ja käte üle, mis sa-
gedaste külmad nagu jää ja märjad on. Niisugused
inimesed peawad kõige päält soja jalawarju eest hoolt
kandma, tohiwad üksnes willasid sukki kanda, peawad
neid pääwas kõige wähem korra wahetama ja korrtaldu,
kui ka hobuse ja koera karwadest tehtud taldu kingade ja
saapade sisse panema. Nad ei tohi mitte palju istuda,
peawad endid liia kõhutäitmise eest hoidma, mitte wäge-
wat toitu sööma, ja sagedaste kändima. Et see väga suu-
remalt poolt wiletsast kõhust ja seedmisest tuleb, siis mõi-
wad niisugused inimesed väga hästi pomerantši terwise
jooki pruukida. Seda mõetakse teelusika täie wiinaga
paar tundi enne lõuna sööki sisse. Pääle selle on weel

tulus, kui jalgu sipelgate spiiritusega ehk soojaks tehtud rummiga pestakse.

57. Liigliha.

Sagedaste kaswab haamade ümber nenda nimetatud liigliha, mis haawa paranemisel suureks takistuseks ees on. Seda võib kõige paremine peeneks taotud põletatud maarjääga teha, mis pääwas mõne korra pääle riputatakse. Ka peenike suhkur sööb sagedaste liialiha ära.

58. Langetöbi.

Haigele antakse enne kui haigus pääle tuleb ehk ka pääletulemise ajal 2 sööma lusika täit promangsooli, kuhu lusika täis peeneks lõigatud Kanaaria suhkurt sisse on pandud. Käib haigel juba mõnda aastat langetöbi pääl, siis võib talle ülemal nimetatud abi sagedam sisse anda. Neil, kell 4 ja 16 aasta wanaduse wahel langetöbi pääl käib, peab selle järele, kuidas haigus ennast näitab, wähem sisse andma.

Haige peab ennast kõigist seesugustest söökidest eemal hoidma, kelle seedmine raske on ja mingisugust kanget jooma aega jooma.

59. Lõbijooksmine.

Enamiste tuleb see paha wiga külmetamisest ehk, nagu wanematel inimestel sest, et neil wilets seedmine on. Mõlemis tükis on hää, kui sojade riiete, nimelt alumise koha riiete ja jalgade eest hoolt kantaakse. Kõik, mis kõhule sooja annab, toob parandust. Siiraniis mõnuis on aga, kui kõhtu külma weega mõne korra pestakse, mis warsti abi saadab.

Kui wiga suur on, siis seo külma wee sisse kaste- tud käterätik ümber kõhu ja heida woodisse. Küll sa siis näha saad, et lugu pea paraneb.

Kui läbijooksmine külmetamisest tulnud, siis tarwita pfefermüntsi ehk kumedi teed. On läbijooksmine rojastest jagudest kõhus tulnud, siis wõta offendamise rohtu ja tarwita Araabia gummi wedelikku ehk keedetud lina-seemete wedelikku. On läbijooksmine nii kange, et ta haiget nõrgaks teeb, siis pane sooja leiwa koorukesi punase wiinaga kõhu pääle ja anna 4 ehk 6 tunni takka pool graani opiumi õlisuhkruga sisse. Sääb juures jõõgu haige üksnes tanguleent ehk saia püdi. Piim, puuwili, hapud toidud j. n. e. jäägu sell ajal haigest hoopis eemale.

Wäga hää on kaera tangude tarwitus läbijooksmise ajal. Sõomalusika täis kaera tangu keedetakse natukeses weega ära ja seda juuakse siis homiku. Tunni ehk kahe pärast tehakse sedasama; ometi on tähele panna, et wedelik sojaks tehtud peab olema.

Üleüldse ei ole läbijooksmine mitte igal ajal kahjulik, miks pärast siis ka teda mitte äkiste kinni ei pea pandma.

60. Pakatanud ja kõwade käte ja moffade wastu.

1) Kui nahal kange tahtmine on pakatada, kestel-dada ja karedaks minna, siis määri wigasid kohti wärskes koorega ja kuiwata natuke aja pärast peene, pehme riidega ära.

2) Määri käsi järese raswaga ja kanna õõse ja pääwa filedaid Daani kindaid.

3) Käsi peab sagedaste kõõgi tuhaft tehtud lehelise sees peetama, siis kuiwatadama ja lamma raswaga ära määrima.

61. Allaufemine.

Sagedaste on lastel see paha viis, et nad alla fufewad. Sest ei saa muidu lahti, kui peab lapsi mitu korda ööse üles äratama fufele, külje pääl magama, öhtu enne magamaminemist midagi jooma, maanitsema, häbi tegema ja homiku fariistama, mis ka uneski meeles seisab.

62. Ussid.

Lastel on väga tihti ussid kõhu, kes neile waewa ja ka kõhualu teewad. Kui lugu nenda, siis peab ennast isiäranis selle eest hoidma, et aiawilja, jahu pudru, kartuholid, kooka ega mune ei söö. Kui lapsed wane- maks lähawad, kaowad ussid ära. Kõige parem abi usside wastu on:

- 1) Kүүslauku piimaga teeta ja sisse wõtta.
- 2) Mõned kүүslaugu sibulad katki lõigatud pääst homiku alla neelada.
- 3) Heeringa salatid sibulatega süüa.
- 4) Soolwet juua.
- 5) Pfefermüntsi teed meega juua.
- 6) Noa otsa täis peenikest, puhast kriiti pannakse söögilusika täie äädika sisse ja wõetakse homiku wara tühja kõhuga sisse.
- 7) Nenda nimetadud ussi rohi surmab, kui teda sisse wõetakse, ussid warsti ära.

63. Erilaste nõelamise wastu.

- 1) Kõige päält katsu nõela haawa seest wälja fiske- kuda, siis aga wõta toored kartuholid, tao neid puruks ja pane paistetanud koha pääle. See lähab pea sojaks, nenda et 5 minuti pärast uut jälle pääle peab panema.

2) Põika sibulas pooleks ja seo pool nõelatud koha pääle; mõne minuti pärast on valu kadunud ja paistus alanenud.

3) Hää valu kaotamise abi on ka külm soolvesi.

4) Viina äädikas ja sidroni mahl aitab ka, kui seda nartsuga pääle pannakse. Nendasama ka määrg muld.

64. Sügelised.

Sügelisi tunneb küll igaüks ja teab, kui pahad mõrad nad on, kui nad kellegil käte pääl ehk mujal on. Kui neid kaotada tahad, siis ütlewad mõned, et arstimine kõige parem wanal kuul olla, aga kui häda käes on, siis võib ka igal ajal arstimist ette võtta.

Sügeliste ajal peab kõwaste selle üle walmama, et haige muid riidid selga ei pane, waid nendega, mis temal esimese wõidmise ajal seljas olnud, nii kaua on, kui teda sauna wiiaks. Pääle selle ei tohi ta kolme pääwa sees käsi pesta ega kindaid käest ära võtta ega ka sest toast wälja minna, kus teda arstima hakati.

Haigele ei pea soolast ega hapu toitu süüa andma. Slut ja natuke liha on kõige paremad. Haige olgu wäikeses toas ehk kamris, mis kaunis soe on ja wõtku esimese pääwa homikul järgmist rohtu sisse:

Baccarum juniperi pulv.

„ lauri aa Drachm.

unam et dimid.

m. f. pulv.

Täiskaswanud inimestele antakse sest pulwrist hää teelusika täis, noorematele natuke wähem, lastele aga pool weega segatud sisse. Kui seda rohtu on sisse wõetud, peab haiget järgmise salwiga wõidma:

Pulv. baccarum juniperi.

„ lauri aa Unc. III.

Florum sulphurus Unc. VI.

m. f. c. butyr. insuls. ꝥ j. unguentum.

Meid kohti, kus sügelised endid kõige rohkem mälja ajanud, tuleb kõige esite ja õige tugewaste mõida ja selle järele kõik teha, olgu sääl sügelisi ehk mitte; üksnes pää ja silmnägu jääwad mõidmata. Selle pääle võib haige jälle riidid selga panna, aga peab ometi sinna kamri jääma, kus teda mõiti. Teisel homikul antakse jälle rohtu sisse ja mõitakse salwiga niisama nagu esimesel pääwal.

Kolmandama homiku antakse haigele veel rohtu sisse, aga kui sügelised juba kadumas on, siis ei ole enam mõidmist tarmis. On ometi veel hihalemist tunda, siis peab veel korra mõidma. Sellesama pääwa õhtu wiitakse haige sauna, kus ta ennast riidest lahti wõtma peab. Sääl pestakse teda puhtaks ja mõitakse uueste salwiga üle.

Nüüd läheb ta lawale, heidab seliti maha ja käsi ja jalgu wastu lage hoides jääb ta nii kauaks sinna, kui ta iganes olla võib. Kui haige lawal pikali maas on, siis peab pikkamisi leile wisatama. Täiskaswanud inimele jäägu meerand tunniks lawale, lapsed aga wähemaks ajaks. Lawalt maha tulles peab teha soja weega ja roheline seebiga puhtaks pesema, ära kuiwatama ja siis riided selga panema. Kui ehk mõni sügeline veel näha peaks olema, küll see pea isienesest ära kaob.

Lihtlabane pesemine seebiga võib ka sügelisi ära kaotada, kui see järgmisel wiisil sünnib: Musta seepi tehakse wahuks ja õerutakse ja nühitakse nii kaua ja nii sagedaste naha sisse, kunni nahk kaiks ehk kolm korda kesta päält ära ajab. Selle pääle pestakse haiget veel mõne korra ja sügelised on kadunud.

Teised abid on veel: Seepi soja wee sees leotada ja meemle pulwriga segada.

Hää on ka, kui kadaka oksid ehk jalaka koori keedetakse, pool kweniti tina witrioli sinna sisse pannakse ja sellega siis pestakse.

On sügelised väga vanad, siis pesku haige õhtu soja weega ja musta seebiga kõik ihu üle. On see soojas toas sündinud, kuhu tuule õhku siia ei pääse, siis õerugu ta poole tunni pärast järgmise salwi kolmandama jaoga:

Pool kventi puhastatud salpeetrit, lood peenikest aemastamise juurt, 2 loodi loorberi õli ja 10 loodi musta seepi sega hoolega peeneks salwiks kokku. Selle pääle mõitakse selle salwiga keha ja siis heidab haige woodisse pikale. 12 tunni pärast mõitakse teise kolmandikuga haige keha uueste üle. Sääli juures peab sügelisi katki kiskuma. 12 tunni pärast mõitakse kolmat korda ja lastakse siis haiget 12 tundi järgestifku sojalt woodis olla. 48 tunni pärast peseb haige ennast soja weega, paneb puhtad riided selga, aga jääb veel 24 või 48 tunniks tuppa. Nohk ajab ennast päält ära ja mida täielikumalt see sünnib, seda parem on.

65. Lai-usš.

Lai-usš tuleb inimese kehas kahel näol ette, olgu kas kõrwitsa lai-usš ehk kas lai lai-usš. Mitmed inimesed kardavad tühja, arvates, et neil lai-usš on. Laiast ussist lahti saada on kaunis raske, sest et ta enamiste 20 kuni 60 jalga pikk ja pää kahe haagikesega foolika sees kinni on. Lai-ussil on kõige rohkem meele wastu, kui maasikuid ehk waarguid hulga kaupa süüakse. Ka kirsid, heeringad, sibulad j. n. e. on tal meele wastu.

Kell lai-usš on, katsugu kõige päält seedmist jälle hää korra pääle säädida, ja söögu siis õhtu maasikaid suhkruga ja wiinaga ja joogu teisel homikul selters-pir-monti ehk mõni klaas kibedat wet.

Söögu haige õhtu heeringa ehk sardelli salatit sibulatega ja küüslauguga ja joogu homiku glauwersoola wet.

Ra see olla hää, kui tärpentini oli meega segatakse ja õhtu 1 ehk 2 söömalusika täit sisse võetakse.

Mitte pahem abi ei ole Haberti öli, mis aptekist saada on. Sest võetakse hakatuses päämas 5 ehk 10 tilka, hiljem aga rohkem ja nenda edasi kunni 60. Et öölil parem magu oleks, võib natuke sidroni siirupit juurde panna.

66. Ninna põletik.

Haigel peab enam kui korteri täis kääwarrest werd lastma, selle pääle salpetri soola sisse andma ja kui haigus ei parane, uueste werd lastma ja oksendamise rohtu andma. Ei jää piste järele, siis pane 12 kaani selle koha pääle, kus valu on, ehk lasse kupp ja anna pool lusika täit salmijaaku sisse.

67. Kõrwa valu.

Suurem jagu kõrwade valu tuleb külmetamisest ja ta vastu saadab see abi, kui õhtu leedripuu õite teed jood ja tüki toorest sibulat kõrwa pistad, kuhu ta kõigest õõks jääb. Homiku magamast üles tõustes võib uut jälle asemele panna.

Kui see ometi ei peaks aitama, siis pane kõrwade taha ehk selja pääle Hispaania kärbsse (panõplii) plaastrit.

68. Mao hammustamise vastu.

Kui madu kedagi hammustanud ehk, kudas õpetamata inimesed ütlewad, nõelanud on, siis võta sedamaid külma wet ja pese ja leota sellega haawa hoolega ära. Ra oli võib haawa sisse õeruda ja natuke kamferi sisse võtta.

Eh! see hammuštadud koht mõlemilt poolt kõwaste finni, et haaw keskele jääb ja weri ihu sisse ei saa jooksta. Selle pääle löika haawa suuremaks ja riputa Hispaania kərbse (pansplii) pulwrit sisse eh! kui seda kae pärast ei peaks olema, peeneks tõugatud süsi, ka soola ja sinepi jahu. Kui haaw nenda tüki aega on seisnud, siis tee uueste jälle sedasama.

69. Haawade wastu.

Suurem jagu inimesi ei mõista mitte väikeste haawadegagi ümber käia. Eh! küll haawa rahul hoidma peaks ja kergid, puhtaid sidemid pääle panema, kallawad nad uute haawade pääle äädikat ja wiina ja mõtlewad, et see parandamist saadab.

1) Kõigi päält peab haawa kõigist wõerastest ja gudest puhastama, sest nad takistawad parandamist ja jätawad suured armid järele.

2) Umbse puu wai! on nii hästi uue kui ka wana haawa parandamiseks häa. Kõige parem on see wai!, mis pääwa paistel puu seest wälja immitseb ja kõigist prügist ja purust puhas on. Seda wai!ku pannakse linase nartsuga haawa pääle ja wõetakse iga homiku jälle päält ära, kus juures uut wai!ku jälle pääle pannakse.

3) Wäga häa on sõrme sisse lõigatud haawa wastu, kui haawa sedamaid kустutamise paberi sisse mässitakse.

4) Kui haaw mitte sügaw ei ole, siis on were kinnipanemiseks tulus sõrme eh! muud raiutud kohta puhta linase riidega nenda finni sidada, et õhku mitte sisse ei pääse.

5) Kaks loodi wärsket soolamata wõid, kaks loodi wai!ku sulatatakse kokku ja määritakse haawa pääle. See parandab warsti.

6) Rihtlabane abi on külma wet alati pesu käsnaga eh! kahekorra pandud linase riidega haawa pääle panna.

Sääga külmaks tehtud kaewu wesi wähen dab walu ja põletikku.

7) Ka soe wesi panna haawu mädanema ja paranema. Mitmes kohas, kus haawu parandatakse, arstitakse neid üksnes see läbi, et neile wee ja kanaperside tee sisse kastetud nartsusid pääle pannakse.

8) Et mäda wälja tuleks, mis paisedesse ehk muhku desse kogunud on, pannakse neile piimaga keedetud saia ja met pääle ehk nisu klliide pudru, ehk ka kaera tangu. Gummi plaaster ajab paise enami ste iga ford puhke.

9) Uute haawade wastu, mis mitte liig sügawad ei ole, on wäga soowitaw abi muna nahk, mis muna koore seest poolt küljest ära wõtma peab. Kui haaw puhkaks on tehtud, pannakse see muna naha külge, mis muna walge pool on olnud, haawa pääle ja wajutatakse peenikese riidega õrnalt maha. Nii pea kui ta kuiv on, jääb ta isienesest külge kinni. Et selle läbi sugugi õhku haawa pääl ei saa, siis paraneb see sääl all pea ära. Kui muna nahk haawa pääl katki on läinud, siis pannakse uus pääle, ilma et wana ära wõetaks.

70. Murtud kät asemele panna.

Luu-liikme murdmist võib sest aru saada, et kondid ragisewad. Kui käewars katki on murtud, siis lõika siledast puust tats lada st, mahi nende ümber pehmet linast riiet, tee linasest riidest pääle selle 2 tolli laiune ja 12 küünre pikkune pael, wõta mõned nartsud ja lase haiget tooli pääle istuda. Selle pääle kääsi kedagi haige käewart küünarnukist tasakeste nenda kaua alaspidi tõmata, kunni tunda, et luu kondid kää warre sees ühetasased on. Pane murtud koha ümber wee sisse kastetud linast riiet õige siledaste, säe siis enne wette kaste-

tud ladased mõlemilt poolt ühetasa murtud kää ümber, ilma et nad pigistawad ja seo sisse finni, aga ära kisu mitte liig kõwaste kofku. Kui tarwis peaks olema, võib murtud kät wahel lahti wõtta, aga pööle selle peab teda ometi jälle nendasma nagu enne finni panema. Murtud käewars wõtab umbes 40 pööwa aega, enne kui ta termeks saab. Kõige selle aja sees ei tohi wiina ega õlut juua.

Spetused

mõnesuguse hädaohu wastu.

71. Upunud inimest elusse aidata.

Kõlge esmalt peab seesuguse õnnetuse sisse juhtunud inimese, nii ruttu kui ial võimalik, õrnal kombel weest wälja pöödma, kus juures kõik tühi winsutam raputamine ja rullimine maha peab jääma; üksnes nina sõermid ja suud peab hoolega kõndsast ja weest puhastama. Selle pööle kantakse keha kätte pööal ligimale maaasse, kui ilm wilu peaks olema; muidu võib aja wiitmata esimest abi koge kääle watta, kus keha kaldale toodi. Riided wõetakse rutust õrnal wiisil keha ümbert ära ja lõigatakse, mis wäga pingul keha ümber, noaga katki, ilma et selle pärast tarwis oleks keha teiselt poolt teisi winsutada. Siis pannakse õnnetusesse juhtunud inimese keha nenda aseme pööle, et igalt poolt juurde minna võib; pööalmine keha peab pool istakil olema, jalad peawad alaspidi rippuma. Keha kuimatades ja ellaste rääkuga õerudes waadatakse järele, kas kuskil wiga ei

leita. Siis pannaſſe kēha ſooja ſāngi ehk kui mõimaliſ, weel parem ſoja wee wanni ſiſſe, kuſ teda üleüldſe wilaſe riidega ja harjadega nūhitaſſe jalalt päāle haka- teſ üleſpidi minneſ. Kui weſi jahtumaſ, liſataſſe weel palawat wet juurde. Pärast ſeda ehk, kuſ weewanni mõimaliſ ei olnud, ſiis määſitaſſe kēha kōhe ſojaſ teh- tud tekkide ſiſſe ja pannaſſe ſoja weega täidetud kruuſid ehk kuumaſ tehtud nartſu ſiſſe määſitud teliskiwiid kēha ümber, kuſ ſelle eeft hoolt tuleb kanda, et rindu ei koor- mata. Siin nūhitaſſe nüüd kāſi, jalgu, ſüdame kōhta ja ſelga ſoojade willaſte rātifutega; ka wõib jalad tu- haga ja ſoolaga ſegatud ſoja wee ſiſſe panna ja wee ſeeſ ſulatud ſoola ja ſeepi tagant priiſiga ehk pōiega ſiſſe purſſata. Aeg ajalt paistetaſſe ſüdame kōhta ja ſelga palawaſ tehtud teliskiwiiga, miſ nii kēha ligi pan- naſſe, et ſoe kēha päāle kuumab. Wāikeſt laſt wõib kōige hōlpsamalt ſelle läbi ſoendada, et alaſti kahe ini- meſe wahela ſāngi pannaſſe. Kui ülemaal nimetadud õpetuſed täidetud, ſiis puhutaſſe aeg ajalt ſuult ehk nina ſõermast hinge õhku ſiſſe, et hingamine hōlpsamalt kāiki tõuſeſ. Werelaſkmist tohitaſſe üksneſ ſiis ette wōtta, kui upunud noor ja täie kēhaga on, kui ſilmnägu ſinikaſ üleſ turſunud näitab; aga kuſkil ei tohi palju werd laſta, miſ muidu tapakſ. Kui hingamine juba kōrrale ſaanud, aga waewaline ja wāga raſke ja rinnad kōriſewad, ſiis on kōige mõnuſam natuke werd laſta, miſ läbi hingamine wallaliſemaſ lähab. Dēſendamise rohu ſiſſeandmine ei kōlba ja kui arwaſte niifugune lugu peakſ juhtuma, ei iial enne, kunni hingamine ja neela- mine ſāetud kōrrale on ſaanud. Kūlm weſi kōrgelt ja tilk tilgalt ſüdame kōha päāle walatud, näitab mõni kōrd wāga mõnuſ mineſtuſeſt āratamiſe tarwiſ olewat; niifa- muti wõib kēha kangeſe rohtude päāle kallatud wiinaga, tārpentini õliga ſegatud ſpiirituſega ja haſewa ſalmija-

gu-spiiritusega õeruda, kui seda saada on ja viimast nimetatud rohtu ka nina alla nuusutada anda. Dtsaefist ja filmi pestakse nii kaua wiinaga, kui hingetõmmamine tõuseb. Kui neelamine wallale, siis antakse sooja jooki, kas mündi lehtede, kameli ehk leedripuu õite pääle kallatud keewa wet teewee kombel ja võib sinna juurde mõni tilk liikweri panna ja kui süda väga offsele pööritab, siis antakse meega kofku sulatatud äädikat sisse ehk kütistatakse öli sisse kastetud tule otsaga kurku. Kui inimene sell wiisil õnnelikult elusse tagasi on saanud, siis katetakse teda riide sisse kinni ja jäätakse rahule, nii kaua kui ta magab ja higistab.

Kus kõik ülemal juhatud aitamine asjata jääb, sääl pannakse keha soja sõelutud tuhka pääle ja puistatakse kámle kõrguselt weel tuhka pääle, kaetakse tekkidega kinni, et pää aga wälja jääb. „Maailma“ järel.

72. Külma wõetud inimest elusse aidata.

Kui külma wõetud inimest kásile wõetakse, tuleb selle eest hoolt kanda, et üksikuid õrni keha liikmid, nagu nina, kõrwu, sõrmi ja warwaid, mitte katki ei murta, mis külmetanud kui abras klaas väga murdlikud on. Niisugused külma wõetud, päält nähes otse kui surnud inimesed leitakse enamiste kanged kui jää purikad, keda siiski, kui nemad weel üleliig kaua ses tarretanud kombes ei ole olnud, palju hõlpsamalt kui muu kogemata õnnetuse sisse juhtunud inimest elusse tagasi võib aidata, sest et külma wõtmise juures tõsine surm palju hiljemine tuleb, kui upumise, ülespoomise ja winguwiletsuse juures. Külma wõetud inimese keha peab kas õue pääl ehk kütmata toas wõi muus külmas hoones õrnal kombel riidest lahti päästetama, et kuskil külmetanud liikmid katki ei murta. Siis tehakse lumest jala kõrgune ase

põrandale, fäetaksse alaſti kēha aſemele pikale ja faetaksse üleüldſe lumega kāmle kõrguſelt finni, et aga ſilmnägu ükſi paljaſ jään; kui mõni kord lumi peakſ puuduma, ſaäl pannakſe kohmetannd kēha külma weega täidetud wanni ſiſſe ja liſatakſe mõni tükk jääd juurde, et weſi külmemakſ lähab. Selle pääle hakatakſe liikmid ja rinna kōhta lumega õeruma ehk faetaksse, kuſ lund ei ole, jae- külmade rätikutega finni ja ſiis alleſ, kui liikmed juba natuke painuma hakawad ja loodud ihu karm jälle ta- gaſi tuleb, kuiwatadakſe kēha külmade rätikutega kui- waks, fantaksse kütmata tuppä külma aſeme pääle ja ha- katakſe ſaäl kuiwa willaſe riidega õeruma, miſ eſiotsa külmad, aega mõõda ſoendatud peawad olema. Miſ ſiis edaſpidi weel ette wõtta, on kõik niifama, kuda meie ülemaal upumife õnnetuſeſſe langenud inimeſte päraſt kõneleſime.

Suba ſeſt wõib igameeſ ſelgeſte näha, et kui kül- metanud õuna, kartuhwolit ehk nairēt äkiſelt ſooja tuppä ehk tule paiſtele ſulama pannakſe, õun, kartuhwel ehk naires kōhe nārſinud on ja tümakſ lähab, aga kui neid nimetadud puu- ehk maa-wilja jääga ſegatud külma wee ſiſſe wiſatakſe, ſiis ſulawad nad ſaäl aega mõõda ja on päraſt ſulamift niifama wärsked ja kēnad, otſekui ei olekſ külma näpiſtamine iial nende külge puutunud. Kaſ ei ole meie ſeſ piſuſeſ aſjaſ ſelgeſte õpetuſt an- tud, miſ külmetanud kēhaga ehk kēha liikmega peab teh- tama? Niifama ſugune lugu on inimeſe külma wõetud kēhaga, aga ſelle pooleſt teiſt wiifi, et inimeſe kēhal weel uinuw elu waim ſeſ on ja ſelle päraſt ei tohi meie külma wõetud inimeſt iial äkiſte ſooja tuppä ega ahju paiſtele wiia, kui meie awalikul kōmbel tema elu mõrt- ſukakſ ei taha ſaada.

„Maailma“ järel.

73. Üles poodud inimest elusse aidata.

Inimesel, kelle kõri poomise juures kinni kähgistadi, võib surm kahel kombel pääle tulla, esiteks see läbi, et hingamine kinni jääb ja teiseks, et ülearu werd päha valgub ja pää-aiu alwab, kus juures, kui abi kauaks jääb, palju lootust ei ole õnnetumat elusse tagasi aidata. Mõni kord sureb poodud inimene selle läbi, et kaela luud asemelt liiguvad ehk et süda ja kopsu alwatakse, kus enam elusse ärkamist loota ei ole. Kui ohelik rutuste kaela ümbert lahti on päästetud, siis tuleb selle eest hoot kanda, et keha äkiste ülemelt maha ei kuku ja põrumise läbi uueste wiga ei saa. Siis päästetakse kõik pigistawad riided keha ümbert lahti ja mõetakse hoopis seljast ära. Keha pannakse istukile aseme pääle, et jalad maha ripuvad. Enamist on siin ikka tarwis kõige esiteks werd lasta ja kui kae soonest weri ei jookse, siis peab kaela soonest lastma. Wana ja kõhetanud kehaga inimese juures, kelle silmnägu sinine ja tursunud ei ole ja kus üleliiga were walgumist päha tähele panna ei wõi, jäägu werelaskmine järele, aga selle asemel tuleb kuppusi otsa pääle, kõrwa taha ja kukla pääle panna. Selle pääle katsutakse kaela hoolega läbi, kas kõrisõlm ehk mõni muu koht oheliku pigistamisest häda ei ole saanud, ja puhutakse suust ja ninast hinge auru sisse ja katsutakse mõnda wiisi päha walgunud werd alamale tõmmata. Päha pannakse selle tarwis külma wette kastetud rätikud ehk jää tüfid põiega ja pursatakse külma wet wastu filmi; käed ja jalad panakse palawa wee sisse, kuhu soola, tuhka ehk äädikat juurde lisatakse; niisamuti võib sinepi taig-nat jalade ümber panna ja soolaga ja seebiga segatud wet tagant sisse pritsida. Sala tallad ja peo pesad nühitakse kõwa harjaga ja peetakse kange äädikat ehk sal-

mijaagu spiiritust nina all; kurgu lage kutistadakse õlitud sulega ja katsutakse natuke kanget wiina sisse anda; niisamuti tilgutatakse sulatud lakki ehk waiwu südame koha pääle ehk lastakse ülewelt külma wet tilka wiisi südame kohta, peksetakse keha raudnõgestega ja pannakse mõni kupu sarw kõhu pääle ja südame kohta. Keha soendamisest ei ole siin palju tarwis, sest et üles poodud inimese keha kaunis tükk aega sojaks jääb. Aga kus seesugust soendamisest tarwis peaks olema, sääal pannakse sojad kiwid ehk soja weega täidetud kruusid keha ümber ehk heidetakse keha soja tuha pääle ehk pannakse, kus see võimalik, keha soja wee wanni sisse. Pääle seda tuleb muljutud kaela ümber äädikast, wiinast ja haisewatest rohulilledest tehtud sooja audust panna, mis muljumise paistetust kahandab.

On õnnetu õnnelikult elusse tagasi saanud, siis tuleb veel kaks kunni kolm pääwa tema eest muret kanda, enne kui ta toibuma hakkab. Peaks ta pärast elusse ärkamist jälle raske une sisse langema, siis on tarwis külma wet rätikuga ehk jääd pää ümber panna ja mõni kord peab veel suppuodega natuke werd lastma. Kus mõni kord hingetõmmamine röga pärast wäga raske näitab, sääal peab röga oksendamise läbi rinnust püüdma wälja ajada ehk, mis weel mõnusem, kui ligemal õpetatud arstisid leida on, siis mingi inimesed sääalt nõu küsima.

74. Wingu furnud inimest elusse aidata.

Seda õnnetust juhtub sagedaste, et talwel, kus kütmata toa ahju äkiselt kangeste kõeti ja ahju wäga wara finni tehti ehk kus märjad riided õõsel tuppa kuiwama pandi, inimesed, kes niisuguse tuppa magama heidawad, kui kogemata üles ei ärka, wingu kätte ära lõpewad. Et siotsa ei tunne inimene muud kui raskest pää sees, siis hakkab pää walutama, sinna juurde tuleb tundmine, otsegu saaksiwad pää tüheme kohad mõlemilt poolt kofku pigistatud,

pää käib ümber ja lähab uimaseks, inimene on otsegu joobnud, hakab jalul waaruma, silma seletus lähab segaseks ehk ta näeb kõik asjad kahe korra, kõrwad puhuvad pilli, meel lähab nukraks, süda väga raskeks ja rindade pääl on otsegu ränk koorm; süda tuksub ja hakab offele pööritama; siis tuleb raske uni pääle, keha lähab nõrgaks, inimene langeb minestusesse, wiimaks lõpeb hingetõmmamine ja were jooksmine ära ja surm tuleb kätte.

Kui asi ikka nenda järg järgult korda mõõda sünniks, kui praegu rääkime, siis mõiks inimene hõlpsal kombel ennast seesugusest õnnetusest päästa, nii pea kui üht ehk teist nimetadud märki enese küljes tunneks. Aga enamiiste tuleb wingu õnnetus palju salamahtim inimese pääle. Külma käes wäsinud teekäija leiab õhtu soja toa ja heidab puhkama, ilma et wäsimuse pärast esimesi wingu märkisid tähele paneb. Hingab ta siin magades kauemine raskesti wingu sisse, siis ei ärka ta mitte iseenest üles, kui teised teda kogenata ei ärata. Niisama sugune lugu juhtub mõni kord ka saunas, kus inimene enamiiste pääwaluga ja offendamisega suuremast hädast weel pääseb. — Kus niisugust wingu minestanud ehk surma warju alla langenud inimest leitakse, sääl peab teda filmapilgul wingusest toast wälja kandma ja selle eest hoolt pidama, et wärsket karastawat tuule õhku õuest tuppä lastakse; sääl mõetakse kõik pigistawad riided keha ümbert ära ehk, mis weel parem, keha hoopis alasti. Siis pannakse seda pool istufile aseme pääle, et jalad maha rippuwad; külma wet tuleb aga wiimata filmnõ ja südame koha pääle pursata, kõige parem kui kõrgelt wet tilk aawalt südame kohta walatakse; selle pääle peetakse keha üleüldse äädikaga, tehakse wähele jälle toa ukse lahti, et wärsket tuule õhki sisse tuleb, pannakse sinepi taignat jalgade ümber, seljaroo ja rindade

pääle ja pritsitakse tagant seebiga ja soolaga segatud wet ehk wet ja äädikat sisse. Suhu ja ninasse puhutakse hinge õhku, peetakse kange haifuga rohtusid, nagu salmijaagu = spiritust, liikweri, kampferi wiina ja muud seesugust nina all, katsutakse ka mõni tilk liikweri sisse anda, kui iial võimalik on, ehk kütistatakse õli sisse kastetud tule otsaga kurku, et oksendama hakaks. Kus õli ei ole, sääl võib ka raswa küünlaga kurku kütistada. Kus siis inimene jälle hakkab elu tähte andma, aga muidu veel väga nõder ja roidunud näitab, sääl peab wiiwimata arsti juurest nõuu otsima, kes siis seda mõõda, kudas lugu näitab, rohtu annab.

Pea niisamasugune wiletsus juhtub mõni kord sääl, kus kaua aegu ummukses seisnud kaewu ehk maa alusid truupisid lahti tehakse ehk niisuguse keldrisse minnakse, mis mõnda aastat tuulutamata finni seisnud, ehk kus furnu kabelite haudasid kaua aja pärast lahti tehakse. Kõigis niisugustes wiletsates jnhtumistes peab iga kord esimene mure olema, inimest nii ruttu kui võimalik säält kohalt ära kanda ja sinna wiia, kus tema wärsket tuule õhku sisse võib hingada. Sääl inimene kauaks niisuguse ummukse kohta, siis leiab ta iga kord surma.

„Maailma“ järel.

75. Walgust maha löödud inimest elusse aidata.

Kui walf inimese külge puudub, siis võib seda mõõda, kudas rabamine olnud, inimene filmapilgul surnuks jääda ehk tema langeb kange minestuse sisse ja ta on surmasarnases olimeses, mõni kord aga natuke uimane. Mitu korda on walgust maha löödud inimese soontes veel weretuksumist tunda ja sääl on lootust inimest hõlpsal kombel elusse aidata. Aga kus ka niisugust elu

märki näha ei ole, peab ometigi õnne katsuma ja sääal on lootust inimest hõlpsal kombel elusse aidata. Seesuguse wiletsuse sisse langenud inimest tuleb ruttu riidest lahti päästa ja tuulitanud tuppa istukile asemele sääda, kus tema keha tekkide sisse mäsistakse, ehk, kus seda wõimalik on, soja wee wanni pannakse.

Siiis pestakse rinnad äädikaga ja wiinaga, walatakse kannust ehk lüpsiku torust külma wet päha, mis, mida kõrgemalt wesi kukkub, seda tulusam on. Mina alla antakse ülemal nimetatud kanget rohtu nuusutada, nagu liikweri, salmijaagu ehk kampferi-piiritust: niisamuti kustiatakse kurku sule otsaga, mis äädika ehk salmijaaguspierituse sisse on kastetud. Siiis walatakse mõni tilk liikweri ehk natuke weega segatud wiina temale kurku ja pritsitakse tagant otsast külma wet sisse. Pikemalt tuleb filmnägu ja otsaesist kange wiinaga pesta, suust ehk ninast puhutakse hinge sisse ja õerutakse keha harjadena. Werd ei tohi siin muidu lasta, kui siis, kus inimene (nenda kui upumise juures) juba hingama hakkab, aga hingetõmmamine wäga raske ja waewaline näitab.

Jääb kõik ülemal õpetatud tööwaew asjata, sääal peab inimest ihualasti nenda maha panema, et ülem pool keha pool istukile jääb ja sääal jala ehk poolteist jala kõrguselt wärske mullaga kinni katma. Nulla sisse, kust pääaga wälja paistab, jäetakse teda poolteist ehk kaks tundi; sääal juures walatakse wahel külma wet päha ja pestakse filmi ja otsaesist wiinaga ja tehakse muud, mis ülemal õpetasime. Ürkab inimene raskest minestusest, siis wõib temale mõni tilk liikweri ehk natuke weega segatud wiina sisse anda.

Et nüüd sagedaste seesugune õnnetus elumajadest kangel wäljal, metsas ehk heinamaal wõib juhtuda, kus inimesel mingisugust abi kääe pärast ei ole, sääal on siis igal ajal wäga mõnuis, walgust rabatud surma warju

all seiswa inimese keha koha õpetatud kombel mulla sisse matta, sest et mulda igas kohas keida on.

„Maailma“ järel.

76. Rudas abi saata, kui midagi kurku ehk kõhtu finni jäänud.

I.

Seesugune õnnetus juhtub, kui a) hingades õhu woolamisega midagi sisse tõmmakse; istäraniis sünnib seda sõioma ajal, kui palju räägitakse ja naertakse ja seda kergemine, mida vähemad, kergemad ja kõwemad need asjad on, mis suus on, nagu fondid, kalaluud, erned, oad j. n. e. b) Kui kaela ja hinge kurku haawatakse, ehk mõnda muud wiga juhtub. Tungib hingades mõni wäike asi äriste hinge kurku (õhu torusse), ilma et hingamist palju takistaks, siis tulewad nad wälja hingades ehk kõhides jälle wälja. Kui seda mitte ei sünni, siis wõiwad nad sügawamasse wajuda ja wõiwad siis hinge kurgus põletikku teha ehk muud haigust tuua. Kui aga suuremad asjad, mis olgu kas karedamad ehk terawamad ja raskest on, hinge kurku sattunud, siis panewad nad kõhima ja lākatama, teewad rahutumaks, panewad werd pāha jookisma ja āhwardawad hingamist täieste finni panna.

Kui hapud wedelikud hinge kurku on tunginud, siis peab pehmet leiwa, suhkurt j. n. e. alla neelama ehk limakat jooki, sagedaste paljast wet, jooma.

Kui mõni wāhem asi kurku finni jäänud, siis peab, kui ta wälja tulema peab, aewastamise juurt appi wõtma. Kui aga hinge kurku finni jäänud asi suurem on ja āra lākatada āhwardab, ilma et õiete aru saaks, kus koha pāäl just finni on, siis peab õpetatud arsti abi otsima. Kui finni jäänud asi mitte wāga suur ei ole,

teda ofsendamise ega aevastamise läbi wälja ei saa ja hinge kinnipanemist karta ei ole, siis peab kõigest wäest selle eest hoolt kandma, et põletikku et tule. Haige peab wäga wäha rääkima ja ei tohi mitte naerda. Ta söök olgu limased toidud ja kaera tangud; ta pangu kaelale midagi pääle, mis kaela pehmeks teeb, olgu õõse ja pääwa ühesuguses sojas, hingagu sagedaste pehmeks tegemaid weeaurusid sisse ja wõtku aeg ajalt ofsendamise rohtu.

II.

Nii pea kui mingisugust asja alla neeltakse, mis kurgust läbi ei mahu ehk selle terawad ja wahedad serwad wigastawad, jääb ta kurku finni. Seesugune õnnetus toob kahesugust häda: 1) laotab ta kurku laiale ja pressib alla neelatud asja kõwaste wahele, mis läbi ka lähemad jaod rõhku tunda saawad, were ümberjooksmisel takistus ette tuleb, suurem jagu päha kokku woolab ja nenda kergel wiisil rabandus tulla võib. 2) rõhub ta kurku ja sest tuleb hädaline tundmine ja äraläkatamine.

Kui niisugustest õnnetustest lahti pead pääsema, siis peab kurku finni jäänud asja nii ruttu kui võimalik säält lahti päästa katsuma. Kui asi suur ei ole, siis peab teda niisama alla neelda katsuma; on tal aga terawad serwad, siis neela pehme leiwa tükk, õige paksu pudru, kõwaks keedetud mune ehk ka liha ja muud seesugust alla, et selle läbi terawad serwad wiga teha ei saaks. Ehk katsu mõnda riista pruukida, kellega kurku finni jäänud asja olgu kas wälja tõmmata ehk alla tõugata võib. Seks wõta peenike kala luu (Fischbein), pane wäike kassin (Schwamm) otsa, pista suhu ja katsu sellega kurku finni jäänud asja kõhtu tõugata. Ei läha see korda, siis peab õpetatud arstide abi otsima.

III.

Kui midagi kõhtu ehk foolikate sisse kinni jäänud, olgu see läbi a) et ta liig suur on, nagu raha, siis võta, ritstiinuse õli sisse, mis lastele teelusika täie viisi, täiskasvanud inimastele söömalusika täie viisi sisse antakse. b) Teravate serwade ehk otsade läbi, isiaranis alla neelatud klaasi tüfide ehk nöelade läbi. Ses tüfis peab piima, wägewat õli, limasid jookisid, riisi, kõmu mune j. n. e. sisse wõtma. Wahedaid serwu wõib selle läbi nüridamaks teha, et äädikat ja sidroni sahwiti meega sisse wõetaks. Kui aga alla neelatud asi wasest on, siis peab ennast kangeste nende hapatuste sissewõtmise eest hoidma, sest et wask selle läbi enesest kergeste kihwti wälja annab.

77. Kudas abi saata, kui kihwti sisse wõetud.

Kihwtiks nimetatakse seesugusid olusi, mis elu-awaldate olemiste wastu umbes niisama on nagu wesi tule wastu, kui nad üheteisega kokku saawad. Kui ka wäha seesugust olust sisse wõetaks, wõib see juba elu lõpetada. Kihwti jaetakse kahte jaksu: esimesed on kanged, teised uimaseks tegewad.

Kui keegi kihwti saanud, siis on arstimisi juures kõige esimene asi, haige kõhtu warmalt kihwtist oksendamise rohuga puhastada, kihwti rammu ja wäge aga, nii pea kui abi wõimalik, järel seiswal wiisil wähendada.

1) Kui keegi kõhus kanged walu, jänu, oksendamist ja põletamist kurgus tunneb, siis wõib armata, et ta kanged sööjat ja põletawat kihwti alla neelanud on. Sedamaid peab rohkeste odra lima, kaera tangu, saagu ehk salepi jookisid jooma. Kui neid kää pärast ei ole, leiget piima, met õliga ehk wedelat soolamata wõid. Ka see on häa abi, kui munawalget meega juuakse.

2) Kui uimaseks ja juhmiiks tegemaid fihwtisid sisse on wõetud, siis joo hapusid jookisid, naagu äädikat weega; pese nägu ja keha külma weega ja äädikaga ja seo pääd mingisuguse külma asjaga finni. Anna nii sagedaste juua kunni oksendama ajab ja katsu seda iga wiisi korda saata, nagu kutistades j. n. e. et fihwt kõhust wälja tuleks. Mis muud teha tuleb, see jäägu arsti hooleks.

3) Kõige kardetawamad ja kängemad fihwtid on: arseenik, operment, kärbsse kiwi ja kõik muud mineraalia fihwtid. Kõige paremat abi nende wästu saadab, kui nael seepi nelja naela wee sees ära leotatakse ehk kui $1\frac{1}{2}$ loodi kustutamata lupja wiieks või kuueks minutiks wette pannakse ja siis ära kurnatakse. Pääle selle võib ka weel õli sisse anda.

4) Grüünspan ja muud wase seltsi fihwtid. Kõige parem abi nende wästu on munawalge, mis weega ära peab segatama. (Waata № 1.)

5) Dinafuhkur, tina ja muud tina fihwtid. Nende kurjade fihwtide wästu wõta sulatud glauberfoola, ka wiha soola; sääl juures võib kõhtu soojalt finni siduda.

6) Witriol, lahutamise wesi ehk söötwaiks (Scheide-wasser), pörgukiwi j. n. e. Nende põletawate fihwtide wästu on abi wõimalik, kui magneesiumi weega segatakse ja siis rohkesti juuakse.

7) Sulahõbeda soolad, põletawad olused j. n. e. Kõige paremat abi nende fihwtide wästu saadab mitu korda nimetatud munawalge, aga ka see on hääl, kui lina-seemned piimaga keedatakse.

8) Kange fihwtiste rohtude wästu peab oksendamise rohtu sisse wõtma ja siis musta kohwi jooma.

9) Uimaseks tegewate fihwtiste rohtude wästu wõta nendasama oksendamise rohtu sisse, nagu aaptestik seda wase witrioli õlist walmis tehtud saab, ehk katsu wõisoolwet juues ehk sõrmi kurku pistes oksendada hakata.

On kihwt seest wäljas, siis wõta salmijaagu waimu sisse (12 kunni 15 tilka $\frac{1}{2}$ klaasi weega), selle pääle aga hapusid jookisid ja kõige wiimaks musta kohwi.

10) Kihwtised seened. Wõta esmalt offendamise rohtu ja siis Hoffmanni liikweri weega ja siirupiga.

78. Mõned õpetused terwise hoidmise poolest.

Elumaja olgu kuuw ja walge ja ei tohi sääl sees iialgi loomi pidada. Sagedaste peab tuule õhku wäljast sisse lastma ja seks uksti ehk aknaid lahti tegema. Põrand ärgu olgu mitte sauest ega kivist, maid laudadest tehtud ja majal enesel olgu korstan pääl, kust suits wälja läheb, sest ta wõib wäga kergelt filmi ära rikkuda, kui ta üksnes toa uksest wälja minema peab.

Thu on tarwis sagedaste pesta, silmnägu iga homiku, nendasama ka pääd fugeada. Ometi ei pea sööma järel iialgi ennast pesema. Sui, kui ilmad soojad on, käi wee sees ujumas, kus juures ometi seda tähele on panna, et ennast enne ära jahutama peab. Nendasama peab selle pääle maatama, et higise kehaga iialgi ei joo, mis wäga mitmele juba surma on saatnud ja weelgi saadab. Kanna selle eest alati hoolt, et niihästi wälimised riided kui ka särk ihu pääl puhtad on. Sui ajal tuleb kergid riidid kanda ja ennast mitte liiaste kinni katta. Salwe peab kõhtu ja jalgu isiaranis soojaks hoidma. Kui kellegil külge hakaja töbi olnud, siis ei pea selle riidid ilmaski selga panema.

Liig söömine sünnitab haigusi ja selle pärast peab kangeste selle pääle maatama, et sööma juures aru peetakse, olgu roog kudas on. Igapäine leib on kõige parem toidus, aga ometi peab ta küpse ja paras hapu olema, sest muidu wõib ta termisele koguni suurt kahju tuua. Kõige mõnusam jänu kustutaja on külm kaewu-

west. Slut teeb were paksuks; koguni kahjulik on aga viin, isiaranis veel haigetele ja lastele.

Snimese keha ja waim ei tohi mitte laiselda, waid peab tööd tegema. Aga ta töölan oma aru ja sellepärast peab wahel puhkama. Kui pääwa töö lõpetatud on, siis nõuab keha ja waim hingamist. Kes rahuliste tahab puhata, ei pea mitte täie kõhuga magama heitma. Magamise poolest tuleb tähele panna, et iialgi märgade riietega ega niiske koha pääle magama ei heida, niisama wäha seesuguse aseme pääle, kus haige on maganud. Lapsed ei pea mitte wana inimeste kõrwas ega terwed lapsed kiburate kõrwas magama.

Silmadele on wäga kahjulik äkiste paistew walgu, kowadene lumi ja suits. Shtu ei tohi ilmaski nenda magama heita, et päike homiku, kui üles ärkad, silma paistab. Niisama wäha ei pea kawa aega tolmuses kohas olema. Ka peeru tuli teeb silmadele suurt kahju.

Kõrwadele on kahjulik äkiline wali helin, paha õhk, tolm, walf kõrwa augus ja liig sojad mütsid.

Hammuid peab liig palawa toidu söömise eest hoidma, veel rohkem aga selle eest, et palawa toidu järele külma wet pääle ei joo. Liig kōwa asja ei pea ilmaski hammastega katki hammustada püüdma. Soowitaw on, et hammuid iga homiku külma weega puhastatakse.

Nii pea kui keegi mingisugust haigust enese küljes tunneb, peab ta sedamaid puhta õhuga toas woodisse heitma ja ennast riietega finni katma. Söömata seismine on kõige tõbe juures kõige suurem abimees, isiaranis aga palawikus ja põletikus. Haiguse hakatust nähes peab keegi kohe õpetatud arsti käest nõuu küsima mine ma. Haige peab arsti õpetust täieste täitma, nii palju sööma ja jooma, kui teda kästakse ja nii sagedaste rohtu siisse wõtma, kui seda õpetatakse.

R i s a.

Mõni sõna lastekasvatamisest.

Nenda kuis iganes külvad, nii saad ka
külvist ja lõitust:

Dotad lastest ja hääd, kasvata neid siis
ka hääst!

Painuta mõhustest siis, kui painub veel
nooruse wäes,

Muidu sul walmis on waew, südame
walu ja rift! C.

Lapsed wõiwad wanematele suurt õnne ja rõõmu, aga ka suurt kurvastust ja meelehaigust walmistada. Kui wäga palju noori inimesi ei ole hukatuse tee pääle sattunud, kust peaaegu mitte ühte ainustki enam elutee pääle tagasi ei ole tulnud. Mitmid wanemaid on üleannetumad lapsed murega ja südame waluga hauda saatnud. Nenda saawad siis wanemad selle süü eest, mis nad lastekasvatamise juures teinud, suurt nuhtlust. Kes aga lõigata tahab, peab ka külvama! Kes tahab, et tal hääd ja wiisakad lapsed on, peab lastekasvatamise eest hoolt kandma, kui seks veel aeg on. Kaswatus hakaku juba esimesest aastast pääle ja mingi nii kaua edasi, kunni laps inimeseks saab. Paraku on meie maal siia maale lastekasvatamisega kaunis waene lugu alles. Kaswatamisest esimeste aastate sees ei maksa rääkidagi; kui selle eest hiljem hoolt peaks kantama, siis lähaks lugu ka pisutki, aga see 'p' see on! Meil on enamiste igas paigas koolid, aga wäga sagedaste peab wanemaid sundima, et nad oma lapsi kooli paneksiwad ja neile selle eest raha maksu pääle panema, et seda tege-

mata jätavad. Suur, jah väga suur on veel tuimus väga mitmes kohas meie maal! Kui aga õpetus kasvab ja waimuharimine wälja laguneb, küll meie ka siis loota mõime, et aeg ajalt iga tüki poolest lugu paraneb.

A. Laste toitmine.

1) Häält hoolekandmisest ja toitmiseft laste eest tuleb nende tulewane õnn ja õnnistus. Kui kasvutamise juures wigasid tehakse, siis on need väga raskest paraneda ja tihti koguni mõimatud ja nad panewad lapsel juba warakult surma idu põue.

1) Sündinud lapse kõige parem toidus on ema piim.

2) Lapse esimeste elu kuude sees saab sest lapsel toiduseks küll ja laps kasvab paremine, kui see muu toiduga iial võimalik oleks.

3) Sga terve ema toitku isi oma last ja pidagu seda pühaks kohuseks.

4) Ka emale on toitmine tulus, mis teda mitmesuguse haiguse eest hoiab.

5) Üksnes siis, kui ema tõbine ehk kui tal mõni isäralik wiga küljes, ei pea ta isi oma last mitte toitma.

6) Sga ema, kes lapse õnne eest hoolt kanda tahab, peab kõigest jõuust selle eest hoolt kandma, et ta isi oma last mõiks toitma hakata.

7) Smetamise ajal peab ema ühetasa ja rahulikult elama ja ei tohi liig raskest tööd teha ega ennast liiaks wihaštada.

8) Raske töö ja waimu liigutamise järele ei pea lapsel kohe mitte rinda suhu antama.

9) Ema toit olgu alati seefugune, mis rammu annab ja kergeste ära seeda mõib.

10) Ema ärgu söögu rohkem toitu, kui ta kergeste ära seeda võib. Ses tükis eksivad mitmed ja arwamad, et, mida rohkem süüakse, seda rohkem piima tuleb.

11) Laps peab 6 ehk 12, kõige hiljemalt 24 tundi pärast sündimist rinna otsa pandama. Esimene emapiim (Colostrum) on kõige parem abi lapse soolikaid puhastama.

12) Last peab pea ühe, pea teise rinna otsa pandama.

13) See on häa, kui last korda pidama harjutatakse ja 2 ehk 3 tunni pärast rinna otsa pannakse. Selle tarwis ei pea last ometi mitte unest üles äratadama.

14) Last ei pea ööse mitte kõrwa magama wõetama, sest et seda mõnda korda ette on tulnud, et laps külje alla on jäänud ja sell wiisil surma saanud.

15) Wäga soowimise wäärt on, et last enne ära ei wõerutada, kui tal ees 2 ehk 4 hammast suus on.

16) Wõerutamist ei wõi iial sell ajal ette wõtta, kui laps haige on.

17) Wõerutamine mingi, kui võimalik, õige pikkajaks. Lapsele hakatakse esmalt pääwa teist toitu andma ja wõetakse temalt esmalt pääwa, siis aga ka ööse rind ära.

18) Esimese kuu sees ei pea lapsele muud midagi antama kui ema piima. Ka saia puid andmiseks on aeg weel warane.

19) Üksnes ses tükis võib lapsele ema piima kõrwa muud toitu anda kui emal liig wäha piima ehk kui laps isi liig nõrk on.

B. Kunstlik toitmine.

20) Kunstlik toitmine ei ole lapse kaswamisele sugugi kasulik ja seda võib üksnes siis ette wõtta, kui ema last imetada ei wõi ehk hääd amme saada ei ole.

21) Laps võib selle toitmise viisiga üksnes siis kotsuda ja kasvada, kui see õigel viisil ja suure hoolega sünnib. Muidu võivad kergeste haigused tulla, mis lapsele enne aegset surma ehk suurt viletsust ja riisti toovad.

22) Laste kunstlikus toitmises on jahu, kartuhmle ja muud pudrud ehk koguni kõvad toidud, mis täiskasvanud inimesed söövad, kõlbmata ja kahjulikud.

23) Termetele lastele peab esiotsta üksnes piima antama.

24) Väga häa on, kui ikka ühe lehma piima antakse ja lehma ikka ühte viisi söödetakse.

25) Piim olgu rööps ja puhas ja ei tohi talle hapu magu sisse minna lasta.

26) Kui laps 5 ehk 6 kuud wana, ei saa lehma piimast lapse toitmises enam küll, waid temale peab siis kotsutamamaid toitustid hakatama andma.

27) Väga tähtjas on, et laps iga päew sedasama toitu saab. Sage toitude wahetus on palju rohkem kahjulik kui kasulik.

28) Alles teise elu-aasta lõpetusel võib lapsele kotsutamaid toitustid andma hakata, ometi mitte hapustid ega raswasid. Liha võib natuke, aga wäikeste tükkide kaupa anda.

29) Häa on, kui lapsi maast madalast söömaga aru pidama hajutatakse. Wähematele lastele antakse 2 ehk 3 tunni takka, suurematele neli korda päewas.

30) Alati peab selle pääle waatama, et lapsed ühe korraga palju ei söö ja oma seedmist ei riku.

D. Laste puhtus.

31) Laste kotsumises ja kasvamises on väga tarwilik, et nad puhtad on.

32) Last peab sündimise järele kohe ja siis esimese

fuu sees iga pääw forra pestama, hiljem iga pääwa takka ja teises elu-aastas igas nädalas forra.

33) Wesi, kellega last esimeste kuude sees pestakse, olgu 28 graadi soe; hiljem võib ta graad ehk kaks ka jahedam olla. Et soojamootjat igal pool kää pärast ei ole, siis peab katsuma seda aru kätte saada, et wesi nii soe on kui inimese veri. Pesemine külma weega ei ole mitte kõlblik.

34) Last ei pea rohkem kui 10 minutit ehk weerand tund pestama.

35) Pestes peab last hoolega külmetamise eest hoidma. Nii pea kui laps pestud on, peab teda kuiwaks pühitama ja woodisse pandama, kuhu ta tunniks ajaks peab jääma. Kõige parem on lapsi õhtu pesta, sest et nad siis teise homikuni woodis olla võivad.

36) Sööma pääle ei tohi last ilmaški pesta. See sündigu kõige wähem kaks tundi pärast seda.

37) Isiäranis hoolas peab lapse filmade ja kõrwade puhastamise juures olema.

38) Kui laps ennast rojaseks teeb, peab teda sedamaid puhastama ja iialgi märgade mähete sisse jäetama.

E. Puhas õhk.

39) Laste tuba olgu suur, ruumikas ja walge ja 15 funni 16 graadi soe.

40) Laste tuba olgu ikka puhas ja uste ja akente lahtitegemise läbi saagu sagedaste wärsket õhku sisse lastud, kus juures kätki üle laotatud rätikuga last külmetamise eest kaitsema peab. Suitsetamine, isiäranis sütega, ei ole sugugi häa.

41) Laste tuppa ei tohi märga pesu kuiwama panna ega ka pesu pesta.

42) Üksa mäiksid lapsi võib üksnes lõune ajal, kui ilm soe, ilus ja kuiv on, toast välja viia. Paha ilmaga peab laps järeste toas olema.

43) Laste riided olgu nenda lähedad, et nende rinnad kuskilgi pigistust ei saa. Mähkmid kõwaste ümber määsida on kahjulik. Siiraniis ei tohi naba sidet mitte kõwaste finni tõmmata.

44) Lapse pää saagu külmem hoitud kui muu keha. Nii kaua kui lastel veel juuksid pääs ei ole, peawad neil toas tanufesed pääs olema.

45) Enne kahe aastaseks saamist ei ole lastele tarwis püüa jalga panna.

46) Laste kuued olgu rinnust laiad ja woldised, nenda et rinnad endid täieste välja laotada wõivad.

47) Wööd ega kingad ei pea kitsad olema ega suu-
paelu liig kõwaste finni seotama.

48) Mõnel emal ja lapsehoidjal on see paha wiis, et ta last ifka ühe ja sellesama kae pääl kannab. See on väga kahjulik, sest et selle läbi kergeste mõni liige kõweraks jääda võib.

49) Riigutada võib küll lapsi, aga wali kiigutamine on ometi kahjulik. Suure pääga lapsi ei pea iial kiigutadama.

50) Koguni paha ja hoopis kõlwatu wiis on, kui wanemad lastele wiina ehk õlut annawad, et lapsed kergemine magama jääksiwad. See rikub laste terwist ja hõlpsaste võib kunstlikust unest surm tulla.

51) Hääks ei ole ka sugugi kiita, kui lastele toitu, mis nad sööma peawad, suuks pudiks ja puruks tehakse.

52) Iga wanema kohus on lapsi nii palju, kui wõimalik, haigustest eemal hoida ja sellepärast peab kõwaste selle pääle waatama, et nad niisuguste ligi ei läha, kelle haigused külge haawad.

53) Kui laps poole aastane on, siis peab temale rõugid pandama. On aga rõuge töbi liikumas, siis ka veel ennem. Ses tükis on soovida, et ka täiskasvanud inimesed enestele uueste rõugid panna laseksivad.

54) Üleüldse peab enamiste iga kord, kui lapsele haigus näitab tulewat, warakult arsti abi otsima.

Lastefaswamine järgmistes aastades.

Selle üle oleks paljugi kõneleda, nenda et suured raamatud täis võiks kirjutada ja ometi rääkida küll veel oleks. Dermet faswatamise kunsti võib ühe sõnaga üles tunnistada ja see sõna on armastus. Ühetasane armastus ja paras waljus on mõistliku lastefaswatamise põhjusemüürid. Lastefaswatamist on uue-
mal ajal väga palju fuulsaid mehi tähele pannud ja selle eest hoolt kannud, nagu isiaranis Pestalotzi, kes oma lastefaswatamise põhjuseäädustega oma nime igaweeste fuulsaks on teinud. Kõige esimene, kes uuemal ajal lastefaswatamist tähele panema juhatas, oli Prantslane Rusfoo. Wiimasel ajal on palju mehi lastefaswatamist sügavamalt uurima ja seda isiaralikkudes faswatamise majades korda saatma katsuma hakanud.

Kui iial võimalik, jääb andku ema ise esimest õpetust lastele. Laste hoidjad peavad seda küll ka tege-
ma, aga see ei ole ometi kaugeltki seesugune, kui ema õpetus. Ema kohus on lapsele wäiksid jutte kõneleda, lapse küsimise pääle iga korra wastust anda, lapse mängusid õpetada ja kätte näidata j. n. e. Mlati peab aga selle pääle vaatama, et lapsele mitte tühji hirmu-
tusi ette ei kõneleda, mis väga kahjulikud on. Need jääwad lapse waimu sisse kinni ja neist on mõne korra ka siis veel väga raske lahti saada, kui laps juba inimeseks saanud.

Kahe, kolme ja nelja aastasi lapsi peab ülemaatamise all midagi ette võtta lastama, aga ometi ei pea nad tööd tegema; nad peavad rõõmsaste lapsi kombel kõnelema, aga mitte õppima; mängima, mitte turnima; kõnelema, küsima ja vastama, aga mitte lugema õppima; maalima, mitte kirjutama. Sääli juures olgu poislastel omad, tüdrukutel jälle omad mängu-asjad. Et vähematel lastel muud midagi teha ei ole, siis mängivad nad suurema hulga aega, mis tarvis neile mõne mängu-asja teha võib. Kallid mängu-asju ei ole lastele ometi mitte tarvis muretseda. Suurem himu on neil seesuguste asjade pääle, mis veel valmis ei ole, kui nende pääle, mis juba valmis on. Niisugustest tükkidest, mis valmis tehtud ega kofku pandud ei ole, katsuvad lapsed isi midagi valmistada ja see on neil hääks ajawiiteks. Kui laps mängides midagi mängu-asja katki teeb, ei ole sest suuremat wiga; kui aga lapsel üksnes lõhkumise ja purustamise tahtmine näitab olevat, siis peab kindlaste selle üle walwama ja seda kaotada katsutama.

Laps armastab nagu inimene oma loomu järele muutust. Antakse ometi lapsele liig sagedaste ja liig palju mängu-asju, siis rõõmustab laps ennast küll esimesel silmapilgul, aga juba natukese aja pärast on asjad wanaks jäänud. Sellepärast on väga tähtjas, et mängu-asjadega, mis lapsele antakse, aru peetakse.

Kui laps mängust wäsinud ja tüdinenud on, siis ei pea mitte nõudma, et ta kauem mängiks. Laps peab niisama wäha esimeste aastate sees alati mängima, kui hiljem alati õppima. Kui laps tüdinenud on ja kauem ka mängida tahaks, siis peab selle pääle waatama, et seda mitte ei sünni.

Mängu juures ei pea mitte meelega õpetama ega õppimises mitte mängides edasi minema, on üks tähtjas

fäädus lastefaswatamise juures. Hoopis looduse vastu on, kui wäiksid lapsi, kes weel foolis ei käi, mängides õpetada püütakse. Dmeti ei wõi see mitte õige mäng olla, kus mõistus, elufombed ja tahtmine õpetust ei saa ja kui ka mäng paljaks ajamiiteks olgu. Mängu sees peab alati püüdmine olemasifi midagi teha.

Koguni wõeriti on, kui wanemad mõtlewad, et lapsed alati midagi tegema ehk tähele panema peawad, neile juba kätks piltisid annawad ja kolmandamal ja neljandamal lapse elu-aastal lapselt nõuawad, et ta aja puud, wilja seltsi ja ta kasu tunneks ja sest kõneleda teaks.

Niisugune warane nõudmine ei tee muud, kui et laps wiimaks uniseks ja lolliks jääb ja tal ükskõik, mis sünnib ja mis ta näab. Kui seesugused lapsed kooli lähawad, õppiwad nad wäha, on wallatumad jo tahawad wäga mitme asja üle lobiseda, ilma et sellest ifi midagi teakfiwad.

Koguni teisiti ja sugugi parem lugu ei ole, kui last liig wäha tähele pannaakse ja ta aega igawaks minna lastakse. Niisama kui üht last ellitamise läbi nenda kaugele saata wõib, et tal iialgi oma wolilist loomu ei ole, niisama wõib teist igawuse läbi koguni rumalaks ja wallatumaks teha. Rumalaks lähab loomu poolest unine laps fergeste, kui teda tundide kaupa tööta feista ehk koguni ühe koha pääl istuda lastakse; wallatumaks lähab loomu poolest terane. Igawuse pärast tulewad mitmesugused wallatumad ja felmid teod meelde; kõiki tahetakse näha, kõiki käpuga katsuda ja nii lähawad siis lapsed täieste ülekatte.

Kõiki keelda ei wõi lastele mitte ega ole ka hää, kui kõik keeltakse. Sellepärast on wanemate kohus kõik asjad eest ära panna, mis mitte laste kätte ei pea saama. Seesugune eest kõrwalepanemine on kõige suurem kas-

watamise tarfus. Sageda keelu pärast tuleb ikka roh-
kem ette, et ema lapsega korda ei saa ja see on sage-
daste pahem kui awalik sõnakuulmata olek. Sellepärast
ei ole midagi nii paha, kui ema igal silmapilgul last
hüüab: „Las' seista! Las' olla! Ära roni! Ole paigal!
Pea suu! Ära lõuga! Istu wagusil!“ j. n. e. liiategi
kui tal enesel selle eest lapsele midagi paremat pakkuda
ei ole. Mitmed lapsed hakawad igawuse pärast kõikisugu-
sid asju tegema, aga lähawad iga ühe jnurest kobe jälle ära
ja harjuwad nii juba warakult kuskilgi paigal seisma.

Teised, kes isi midagi teha ei taha, seisawad alati
täiskaswanud inimeste juures, kõnelemad nendega, kat-
suwad seda teha, mis need teewad ja wõtawad enestele
wana inimese wiisi. — Kolmandamad kisedawad iga-
wuse pärast ehk lähawad jälle teiste eneste sugustega
tülisse. Wäga wäha on neid, keda nenda kaswatatakse,
kudas kaswatama peab.

Et laps ikka mängida ega ikka teiste seas olla ei wõi,
siis peab ema wahete ajal tema aega miita katsuma.
Ema näidaku lapsele piltisid, seletagu neid ja jutustagu
siis säääl kõrwal ka mõnda kena lugu ette. Selle pääle
peab ometi kindlaste waatama, et kõik hirmutuse jutud
eemale jääwad, sest need on lapsele suureks kahjuks.
Piltisid näidates kõnelegu ema lapsele walmisid ehk jut-
tusid elajatest, sest need aratawad piltisid nähes lapse
meelt. Kui aga laps alati küssima hakkab: „Kas see ka
tõsi on?“ ei tohi temale enam wälja mõeldud juttusid
kõneleda, kui ta mitte tark laps ei ole, kellele wastata
wõib: „Sa saad aru küll, et see tõsi olla võib.“

Walmide kõrwas võib ka ilusaid ennemuistsid juttu-
sid kõneleda; koledad ja hirmsad jäägu aga täiesti ee-
male. Ometi ei pea ema ilmalikka lugusid üksi lapsele
jutustama, waid ka temale palwid päha õpetama ja

mõnda ferget ja arusaadamat tükki pühast kirjast kõnelema, sest see on väga häa, kui lapsed kalli eluroaga aegsaSte tuttavaks saavad.

Kui lapsed juba lugema on õppinud, siis peab selle eest hoolt kantama, et nad kõlbalikka raamatuid saavad, seda lugedes nad oma waimu ja mõistust kosutada wõiwad. Paraku on meie rahwa juures suuremalt jaolt see paha wiis, et lastele, kui nad UBD raamatu ära õppinud on, muud raamatut ei anta, kui kallid „Katekismus“ ja „Laulu-raamat“. Kes nenda teewad, effiwad rängaste. Katekismus ja Laulu-raamat ei kõlba sugugi lastele lugemise raamatuks, sest lapsed ei saa neist ilma seletufeta suuremat aru ja kui nad nüüd ikka mõistmata edasi lugema peawad, siis teeb seesugune lugemine neid wiimaks nii tõnksiks, et nad oma waimule enam mingisugust toitu ega warandust ei märka otsida. Võib olla, et mõned mehed just wiimast kõigest südamest soowiwad ja selle eest kui elu hoidmise eest hoolt kannawad, sest praegugi on veel neid koolisid mõnda leida, kus lastel kooli pruukimiseks muud raamatut ei ole kui Katekismus, Laulu-raamat ja Testament. Kus aga koolid alles nii madala järje pääl on, sääl ei wõi nad iialgi õiget wilja kanda, waid kaswatamad nenda, nagu paksub puud neid taimi, mis nende all wilus on, iial pääwa paistet ega tuule õhku ei saa ja selle järele ka iialgi õitsema hakata ei wõi.

Meie ei taha sellega ometi sugugi mitte tunnistada, et meie Katekismuse, Laulu-raamatu, Testamendi j. n. e. wastu oleme, ei, meie soowime seda koguni, et neid loetaks, peame aga ühtlasi nimetama, et see ometi aru järele sündima peaks. Mis üleliia on, on üleliia ja rikub enam kui kasu toob. Parajal jaol ja mõistuse juhatusel ja seletusel püha kirja tundma õppida on väga soowitam; meeletumal wiisil terwet püha kirja päha õppida

lasta püüda, on kõige suurem rumalus ja niisugune õppimine on niisama palju väärt, kui ei oleks sugugi õpitud.

Meie koolid võivad selle eest suurt tänu anda, et neil kallid „Kooli lugemise raamatud“ pruukimiseks on, aga neist ei ole ometi veel küll: lastel peab ka muid raamatuid olema, mis neile sündsad on ja kust nad waimu toitu leida võivad ja nende poolest on Eesti lapsed siamaale kaunis waesed. Sinekse ei ole nad enam üsna ilma ja sellepärast nimetame siin mõne, mis wanedmad oma lastele muretseda võiksid ja kust nii hästi pisemad kui ka suuremad meele lahutust leiawad. Need on: „Kuldse maja waranduse“ wäljaandja „**Laste warandus.**“ Uued ja wanad walmid ja laulud. Wiiekümne pildiga. Kaks raamatut.

P. Undrihi „**Looduse lood lastele.**“

S. Permanni „**Laste lust.**“

S. Liima „**Moorerahwa mängutuba.**“

Kui Eesti kirjawara edaspidi ikka rohkem ja rohkem kasvab, küll siis ka lapsed rohkem waimuwara saawad, kudas meie loodame. Seda tunnistawad wiimased aastad kaunis selgeste, kus nende waimuwara kasvatomise eest kaunis agaraste hoolt kandma on hakatud; sinna maale puudus see neil aga täieste. Et igal pool edenemist näha on, siis wõime ka seda loota, et ka Eesti lastekaswatus fõrd korralt parema järje pääle jõuab, kui koolides õige õpetus ikka enam maad saab ja kallis, kuldne waimuharimine ikka rohkem ja rohkem laiale laguneb. Küll siis kõik wanad wead ja puudused lõpetkswad, kelle kões praegu veel soiguma peame ja kallis koit annaks taewa serwast Eesti rahwa ärkanud südametele tõsist õnne ja rahu.

S i f u.

Esimene jagu.

Maja - pidajatele ja talitajatele.

Dehetülg.
 Üuni suini wärskid hoida . . . 7
 Külmetanud üuni jälle hääts
 ja tõlblitaks teha . . . 8
 Linaste riiete seas puuwilla
 ära tunda . . . 8
 Siidi paelu pesta . . . 8
 Padja sulgi puhastada . . . 8
 Segast õlut selgeteks teha . . . 9
 Õlut hapuksminemise eest hoida . . . 9
 Hapuks läinud õlut jälle hääts
 teha . . . 9
 Uut moodi riide pleetimine . . . 10
 Waatistid ja riistu fergel wiisil
 puhastada . . . 10
 Leiba hallituse eest hoida . . . 11
 Leiba ilusaks teha . . . 11
 Raewusid süsinikust puhastada . . . 11
 Wana wõid wärste mauliseks
 teha . . . 11
 Wõid nenda soolata, et ta mitu
 aastat seisab . . . 12
 Munade wanadust ära tunda . . . 12
 Rauale wase torda pääle tõm-
 mata . . . 12
 Mune külma wee sees teeta . . . 12

Dehetülg.
 Willase riide wärwi päältära-
 minemist hoida . . . 13
 Baha haisu ära kautada . . . 13
 Rauda magnetiseks teha . . . 13
 Rauda külmalt kullata . . . 13
 Ernid lühiteise ajaga pehmeks
 teeta . . . 13
 Maakirpa ära ajada . . . 14
 Baha äädifad, mis hapu ei ole,
 parandada ja hapuks teha . . . 14
 Hääd äädifad teha . . . 14
 Näditat maja tarwiduseks teha . . . 14
 Külmarötmise eest ennast hoida . . . 15
 Üra tunda, kas willase eht siidi
 riide sees linast eht puuwilla
 lõnga on . . . 15
 Nüridaid wiilistid terawaks teha . . . 15
 Niistu puu maust puhastada . . . 16
 Niistu hallitusest puhastada . . . 16
 Päält ära läinud wärwi pääle
 panna . . . 16
 Siidi mustaks wärwida . . . 16
 Külmetanud aknaid sulatada . . . 17
 Alna ruutusid õli wärwist pu-
 hastada . . . 17

Lehekülg.	Lehekülg.
Uus afna kitt 17	Puud tiwi kõwaks teha . . . 25
Afna kitti pehmeks teha . . 18	Puud tule vastu panewaks
Niiskust uuest majast kautada 18	teha 26
Pudelit walgust andma panna 19	Puud mädanemise eest hoida . 26
Plekkisid wälja wõtta . . . 19	Sarwe pehmeks teha 26
Tindi märka pesu seest wälja	Rauna wilja eht muud feesu-
wõtta 19	gugust rooga, mis pehmeks
Plekkisid riietest wälja wõtta . 19	ei tee, pea pehmeks teeta . 27
Raua rooste plekkisid pesu seest	Wesijid kartuhwliid parandada 27
wälja wõtta 20	Kartuhwliid kaua hääd hoida . 27
Plekkisid talemist wälja wõtta 20	Rülma wõetud kartuhwliid tar-
Pleti wet teha, tellega koi plek-	mitawaks teha 28
kisid wälja wõib wõtta . . . 20	Hääd kitti teha, mis niiskuse
Raswa plekkisi paberist wälja	ja kuuwuse vastu paneb . . 28
wõtta 21	Tule ja wee vastu panewat
Liha nenda suitsetada, liht ta	kitti teha 28
wärsk wälja näitab 21	Raua kitt 29
Liha pehmeks teeta 21	Konta walgeks plekidada . . 29
Suitsetatud liha sui läbi hoida 21	Sauest teeduriistu üle tõm-
Liha värsk hoida 22	mata, et nad mitu aastat
Ubi kärbeste vastu 22	tule vastu panewad 29
Kirpusid toast ära kautada . . 22	Ubi täide vastu 29
Kärbsid ja parmusid hoostest	Lambi tahti hääks põlewaks
eemal hoida 22	teha 30
Hajewaid riistu puhastada . . . 23	Nahka pehmeks hoida 30
Sauest pottisid kõwaks teha . . 23	Kittimise liim 30
Kuiwanud puuriista wet kand-	Lina riie nenda tihits teha,
ma panna 23	et õht ega wefi läbi ei pääse 31
Raudriistu roostetamise eest	Küünalte tegemisest 31
hoida 23	Hiirisid ära kautada 33
Wask- ja tinariistu haljats	Hiiri murdjat teha 33
teha 23	Zahu koide eest hoida 34
Segasid afna ruuti selgeks teha 24	Piima hapuksminemise eest
Maja käsna vastu 24	hoida 34
Nahka tule vastu panewaks	Koisisid ära kautada 34
teha 24	Puupilja kuwatada 35
Hääd pärmi eht tõusit wal-	Oli plekkisid riietest wälja wõtta 35
mistada 25	Paberit põlemataks teha . . . 36
Kuiwa pärmi walmistada . . . 25	Liha sui hää hoida 36
Waarikate jahwti sisse teha . . 25	Rasufaid koide eest hoida . . 36

Lehekülg.
 Pulvrit teha, sellega kirja eht 36
 rindi märka wälja wõtta 36
 Raudriistu ja metallisi puhastada 37
 Rottisid ära kautada 37
 Määrdu nud kuue kraesid pu-
 hastada 37
 Roostet raua seest wälja wõtta 38
 Rooste plekkisid pesu seest wälja
 wõtta 38
 Saapa taldu wastupanewaks
 teha 38
 Saapa mäaret walmistada 39
 Soolast toitu hääks teha 40
 Toitu uue keeduriista sees mis-
 taksteemise eest hoida 40
 Tatti walmistada 41
 Hõbedat haljaks teha 42
 Saapaid wet kandma panna 42
 Riidet kergel kõmbel wet kandma
 panna 43
 Tinti teha 43
 Nägemata tinti teha 45

Lehekülg.
 Tinti hallituse eest hoida 45
 Kunstlik tint 45
 Wet lille pottides sandiksmi-
 nemise eest hoida 45
 Kollasets läinud pesu walgets
 teha 46
 Wet puhastada 46
 Lutifaid ära kautada 46
 Willu ja lõnga walgets teha 47
 Worstisi hää maulisets teha 47
 Külmetanud worstisid hääks
 teha 47
 Ölepudelesi kattiminemise eest
 hoida 48
 Musta kriidi eht pliiatsi kirja
 jäädawaks teha 48
 Willast riidet seebita walgets
 pesta 48
 Wäerwi paha haifu toast kau-
 tada 49
 Riidet seesugusets teha, et ta
 wet läbi ei lased 49
 Lubatut teha 49

Teine jagu.

Maa- ja aia - pidajatele.

Lehekülg.
 Sipelgaid majast kautada 53
 Buid ilma peenifeste juurika-
 tega kaswama panna 53
 Buid jäneste närimise eest
 hoida 54
 Wanu puud elus hoida 54
 Puu lehti ja õisi külmarö-
 mise eest hoida 55

Lehekülg.
 Buid sammaltest puhastada 55
 Buid putukatest puhastada 55
 Buid wilja kandma panna 55
 Hääd puu-waha teha 56
 Uus mesilaste toit 56
 Nisu tahmaminemise eest hoida 57
 Laudi kuwatada 57
 Keldrite paha auru wastu 58

	Lehekülg.
Floor-lubi kõrbeste ja hiiride	
ärastamiseks	58
Mune hoida	58
Suuri mune saada	59
Külmetanud mune hääks teha	59
Kanu talve munema panna	59
Mune kaua värskid hoida ja	
uute ja wanade wahel wahet	
teha	59
Erneste keetmisest	60
Sulgloomi karmeste nuumata	60
Põllu-hiiri kautada	60
Nuuma-anede sulgi parandada	60
Põrsaid emise ärasöömise eest	
hoida	61
Linu pehmeks teha nagu siid	61
Nia teesid umbrohust puhastada	62
Rohu puude all hästi kasvatama panna	62
Sulgloomi nuumata	62
Udalt talweks hoida	63
Röövikuid aia wiljast eemal hoida	63
Torni kõrgust ehk kaewu sügavust lihtlabasel wiisil mõõta	63
Ubi puu ussi wastu	64
Noori kanu talve munema panna	64
Kanade täisid kautada	64
Kanade haigused ja nende parandused	64
Kabja salwid	66
Imemate wafikate ärawõtmisest	67
Kudas kartuhwilitest rohkem kasu saab	67
Maha tehtud kartuhwolid mädanemise eest hoida	68
Kartuhwile koori kaswama panna	68

	Lehekülg.
Kartuhwolid külma ilmaga wadada	68
Häid keedu ernid kaswatada	69
Ubi kaapsa-usside wastu	69
Wilja-ussa kautada	69
Lehmade were kusemise wastu	70
Lojuste lõuahaigusest ja selle parandusest	70
Hää nuuma toit sigadele	70
Lojuste nuumamisest	71
Hiirised küünedest eemal heida	71
Elajate lähijooksmise wastu	71
Elajate soolitatõbe wastu	72
Weiste täisid kautada	72
Lööjat lehma paigal hoida	72
Linast riiet ühe päawaga pleektida	72
Lauda atnaid külmetamise eest hoida	73
Wafikate suurt naba kautada	73
Wafikate paistetunud naba alandada	73
Puu-wilja tagawaraks hoida	73
Wilja-puid hästi kaswama panna	74
Sõnik wilja-puudele	74
Uusi wilja-puid tergel wiisil kaswatada	74
Ubi õuna-waraste wastu	75
Mhjutahm sõniku asemel wilja-puudele	75
Hobuse külmetamise wastu	75
Kartlitka hobusid parandada	76
Mis teha, kui hobusid süüa ei taha?	76
Hoosteile ilusat, laikawat karwa anda	76
Hooste lasku ja sabasid ilusaks teha	76
Higist hoost tõbe eest hoida	76

	Lehekülg.
Hoost kõrbeste hammustamise eest hoida	77
Hobusid lõhkumise eest hoida	77
Röövikuid puude otsast kautada	77
Röövikuid vilja-puude küljest kautada	77
Weisid sööma panna	78
Mis teha, kui weisid kaevavad	78
Ubi lammaste sõra-töbe vastu	78
Sigade läbijooksmise vastu	78
Sigu töbe eest hoida	79
Mis peab tegema, et sead sööma isu ei kauta?	79
Sigade nuumamisest	79
Härgi vedama panna	80

Kolmas jagu.

I g a l e

	Lehekülg.
Silmahaigused	91
Santa filmi paremaks teha	91
Mesilaste nõelamise vastu	92
Nina verejootsmise ja vere- fülitamise vastu	92
Põletatud haavu parandada	94
Sarlah	94
Rõhutõbi	95
Leetrid	95
Pää-aiu palamist	96
Rurgu põletik	96
Rülmõbi eht palamist	96
Soetõbi eht palamist	97
Brillidest	98

	Lehekülg.
Boomi tulekahju ajal laudast välja tuua	80
Putukaid aidadest ja lille pee- varte päält kautada	80
Rohtu teede päält hulgaks ajaks kerget viisil ära kautada	81
Elajate põrnatöe vastu	81
Õõraid loomi teiste juurde eharjutada	81
Hää uus wankri määre	81
Smuri sibulaid kasvatada	82
Weiste laute pahast õhust pu- hastada	82
Rudas on kõige parem hoos- tele rufit sööta?	82
Ubi tigude vastu	82
Ilmadest ja aasta aegadest	83

T. MUTSU
Laeu raamatukogu
Tallinnas

	Lehekülg.
Rinnakrambid ja kitsad rinnad	100
Zalakrambid	100
Zalgu higistama panna	101
Näowalu vastu	101
Koolera	102
Pääwalu	103
Pää täide vastu	103
Pää-kärnu parandada	104
Noos	104
Rabandus	105
Ubi näo fiske lastud püsifi- kerohu vastu	105
Mis teha, kui sõites pää üm- ber käima hakkab?	105

	Lehekülg.
Pigistamise wastu	106
Pooksjatõbi . . .	106
Püigete walu wastu	107
Winnisi kaotada	107
Külmetamine	108
Mis teha, kui hääl ära on?	108
Hullu koera hammustamise wastu	109
Kõha, fulg. ja kaelahaigus	109
Kõhuwalu wastu	110
Kõhukrambid	111
Kõhu hapatus ja kõrmetused	111
Kõhu tinnitamine . . .	112
Säärte krambid	113
Põletamise walu kaotada	113
Ubi joomatõbe wastu	114
Wäsitam higi	114
Läkatamine	114
Suitsetamise pulwer külge ha-	
kawate haiguste wastu . . .	115
Mis teha, kui uni pääle ei tule?	115
Wäikeste laste karjumine . . .	116
Käte higistamist kaotada . . .	117
Beetõbe wastu	118
Mis teha, kui kõht tinni on?	118

	Lehekülg.
Hammaswalu wähenemine ja	
kaotada	119
Käte wärisemise wastu	121
Kõrwade kõhjemine	121
Tiiskus	121
Ruse tinniolemise, liiwa ja	
kõrwide wastu	122
Käte testeldamist ja patata-	
mist kaotada	123
Ära ördunud jalgu paran-	
dada	124
Külmad jalad	124
Pügliha	125
Langetõbi	125
Lähijooksmine	125
Patatanud ja kõwade käte ja	
mõttade wastu	126
Allakusmine	127
Ussid	127
Grilaste nõelamise wastu . . .	127
Sügelised	128
Lai-uss	130
Kinna põletik	131
Kõrwawalu	131
Mao hammustamise wastu . . .	131
Haawade wastu	132
Murtud kät asemele panna	133

Õpetused

mõnesuguse hädaohu wastu.

	Lehekülg.
Upunud inimest elusse ai-	
data	134
Külma mõetud inimest elusse	
aidata	136

	Lehekülg.
Ules poodud inimest elusse	
aidata	138
Wingu surnud inimest elusse	
aidata	139

	Lehekülg.		Lehekülg.
Walguft maha löödud inimest		Rudas abi faata, kui tihwti	
elusse aidata	141	fiisse wõetud	145
Rudas abi faata, kui midagi		Mõned õpetused terwiſe hoid-	
turku eht kõhtu tinni jäänud	143	miſe pooleſt	147

Q i f a.

Mõni sõna lastekaswatamiſeſt.

	Lehekülg.		Lehekülg.
Laste toitmine	150	Busas õht	153
Kunſtlik toitmine	151	Laste kaſwatamine järgmiſ-	
Laste puhtus	152	teſ aasates	155

T. MUTSU
Laenu raamatukogu
Tallinnas

2114

